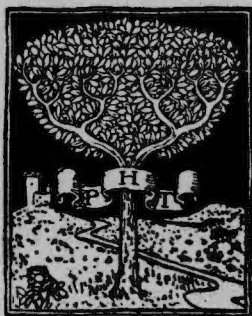

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

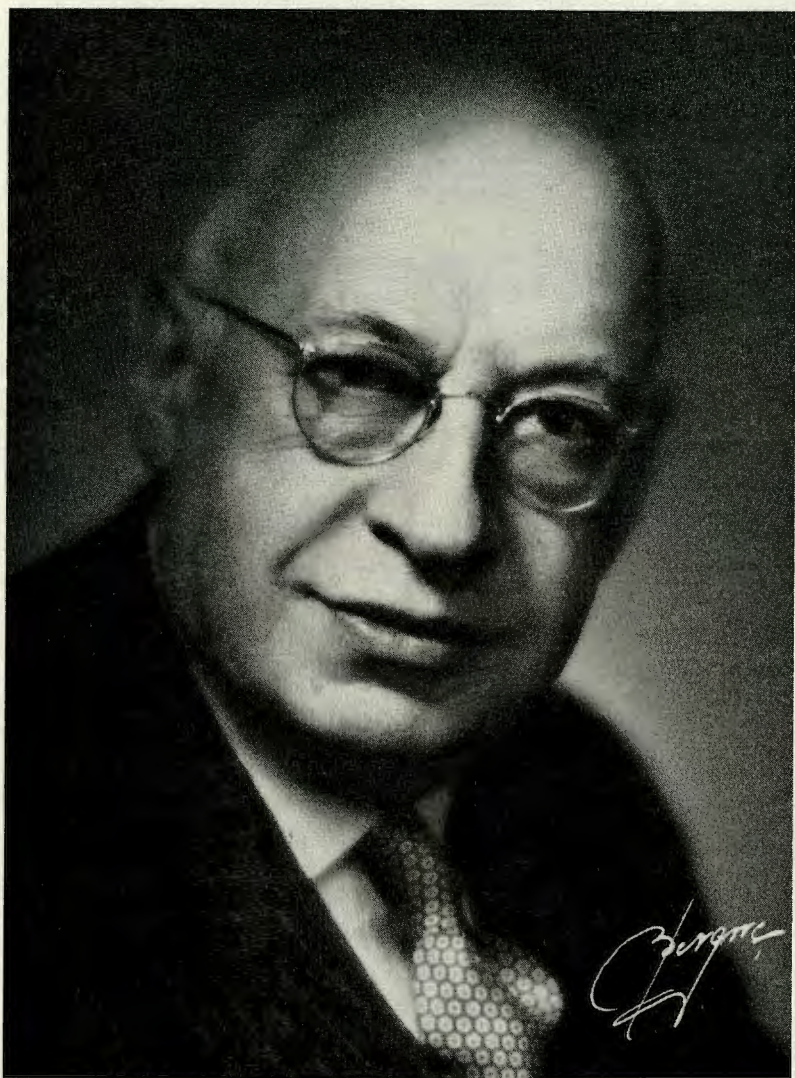
BIRGITTA LAGER

1967

ARGÅNG 65 · HÄFTE 1—2

INNEHÅLL

	Sid.
Överbibliotekarie WILHELM ODELBERG, Stockholm: Minnesord över Axel Hirsch	1—3
Fil. dr HANS GILLINGSTAM, Stockholm: Konung Birgers dotter Agnes, en bortglömd svensk kungadotter	4—5
Professor JAN ERIC ALMQUIST, Stockholm: Ägarna till sätesgården Stora Djupsås i Västergötland under vasatiden	6—9
Fil. lic. ERIK BOLLERUP, Göteborg: Sven Bring (Lagerbring) före professorstiden	10—41
Fil. dr NILS AFZELIUS, Stockholm: En prästanekdöt berättad av P. G. Ahnfelt och Edvard Fredrik von Saltza	42—46
Fd. undervisningsrådet ALICE QUENSEL, Stockholm: Släkten Quensels andra generation i Sverige: 1600-talsbilder från familjen De la Gardies hov	47—75
Fil. lic. OLLE FRANZÉN, Stockholm: Lars Levi Lastadius' studentår	76—87
Fil. stud. FREDRIG BEDOIRE, Stockholm: Aspelin, en östermalmsfamilj kring sekelskiftet	88—107
Meddelande angående Personhistoriska samfundet	108

AXEL HIRSCH

Då Axel Hirsch den 12 augusti 1967 gick bort vid 88 års ålder, försvann en färgstark man, som under lång tid haft en osedvanlig betydelse i Stockholms sociala och kulturella liv. Genom en i sitt testamente förordnad donation på 100 000 kr. till Personhistoriska sam-

fundet — den största gåva sällskapet någonsin erhållit — finns det anledning att i vår tidskrift bevara och hedra hans minne.

Axel Hirsch var född med guldsked i munnen, och han insåg också vikten av mottot *richesse oblige*. Han tillhörde en familj som, jämte några andra under gustaviansk tid till Sverige invandrade judiska släkter, snabbt nått en framträdande position i landets ekonomi och kultur. Fadern, ingenjören och filantropen Oscar Hirsch, ägare av Bockholms-Sättra tegelindustrier, och farbrodern, den mycket förmögne och originelle byggentreprenören och fastighetsägaren Isaac Hirsch, skapade flera betydande filantropiska stiftelser. Det blev en av Axel Hirschs livsuppgifter att taga vård om förvaltningen av dessa. Som systerson till den på sin tid kände konstnären Geskel Saloman hade han ett konstnärligt inslag i sitt genetiska arv.

Axel Hirschs väg gick den för en förmögen stockholmsyngling icke ovanliga: mogenhetsexamen vid Beskowska skolan och student vid Stockholms nation i Uppsala. Han slöt sig ganska snart till det radikala kotteriet i Uppsala, och han förblev hela sitt liv en starkt liberal människa. En nära umgängesvän till honom var den legendariske chefredaktören Axel Johansson, »Koftan», i Uppsala. Eli Heckscher, Fridtjuv Berg, Erik Kule Palmstierna och Mauritz Sahlin tillhörde även hans äldre eller yngre vänner.

Axel Hirsch gav sig aldrig in på någon bana inom förvaltningen, och man kan heller inte säga, att han var utövande affärsman. Sin stora förmögenhet förvaltade han emellertid väl, och dess avkastning räckte både till en intensiv och välgörande verksamhet inom Svenska fattigvårdsförbundet och inom folkbildningsarbetet samt inte minst till en högst förtjusande personlig gästfrihet.

En krets där Axel Hirsch speciellt trivdes var Kungl. Patriotiska sällskapets förvaltningsutskott. Där träffade han vänner som Sven Tunberg, Sigurd Curman, Gordon Stiernstedt och Govert Indebetou, vilken betytt så mycket för Personhistoriska samfundet. Den omständigheten att Patriotiska Sällskapet i sig innefattade så många biografiskt intresserade ledamöter kom också att få sin betydelse för vårt samfund och dess tidskrift. Govert Indebetou upphörde aldrig att bearbeta sällskapets understödsfond för PHT:s syfte, och detta gav också till slut resultat i Axel Hirschs testamentariska förordnande. För samfundet är det en stor tillgång att till fritt förfogande ha en fond av denna storlek.

Axel Hirsch var kanske inte någon betydande eller originell människa som sin far eller farbror, men han levde intensivt med i sin

egen tid och hade en ovanligt öppen och fördomsfri blick för dess problem och möjligheter. Hans personintresse tog sig också i hög grad levande uttryck i hans två memoarvolymmer, »Levande och bortgångna. Några minnesbilder från arbetsfält, släkt och vänkrets» (1943) och »Minnen som dröjt kvar» (1953). Hans minnen omfattar i stor utsträckning akademiker, publicister och konstnärer, som varit verksamma kring sekelskiftet, men hans sympatiska och initierade studier över industrimannen John Bernström bör också beaktas.

I mångt och mycket framstår Axel Hirsch som en fin representant för en gången generation stockholmare. Den som fått göra hans bekanskap och njutit av hans berättarkonst glömmer honom inte.

Wilhelm Odelberg

KONUNG BIRGERS DOTTER AGNES, EN BORTGLÖMD SVENSK KUNGADOTTER

AV HANS GILLINGSTAM

Enligt Gråbrödraannalerna tillfångatogs vid den i Erikskrönikan skildrade s. k. Hätunaleken den 28 september 1306 jämte konung Birger och drottning Märta även två söner och en dotter till dem, medan sonen Magnus undkom till Danmark.¹ Av de tillfångatagna sönerna bör den ene vara identisk med den Erik som blev ärkedjåkne i Uppsala och dog omkring 1319.² Om den andre är intet känt. Dottern torde vara den »Agnes, filia Regis Birgeri», som enligt Ericus Olai var i Sko kloster 1310;³ tydligen var hon uppkallad efter sin mormor, konung Erik Glippings av Danmark gemål Agnes av Brandenburg, som dött 1304,⁴ vilket med hänsyn till dåtida namngivningsprincip ger terminus ante quem för hennes födelse. Enligt den lundensiska ärkebiskopskrönikan skall konung Birger och hans gemål vid sin flykt till Danmark 1320 ha åtföljts av döttrarna Agnes och Katarina,⁵ av vilka den senare ej synes vara känd från andra källor. Ej heller Agnes' senare öde har hittills varit bekant för den svenska historiska litteraturen.⁶

Redan i slutet av 1800-talet offentliggjordes emellertid genom registret över Danmarks medeltidsurkunder⁷ ett brev med upplys-

¹ SRS I: 1, s. 64. Notisen förekommer även i ett par yngre annaler, årboken 1298—1473 (SRS I: 1, s. 92) och den kronologi som nyligen visats härröra från den danske 1500-talsförfattaren Paulus Helie (SRS I: 1, s. 56; jfr S. Engström, Om tillkomsten av den s. k. Chronologia anonymi, i Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundets i Uppsala årsbok 1963—1964).

² Y. Brilioth, Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen (1915), s. 140, not 5. Jfr J. Roséns artikel om honom i SBL 14 (1953), s. 313.

³ SRS II: 1, s. 90.

⁴ P. F. Suhm, Historie af Danmark, 11 (1812), s. 464.

⁵ *Scriptores minores historiae danicae medii ævi*, 2 (1922), s. 113. Jfr Suhm, a. a., 11, s. 866, och 12 (1824), s. 24 samt J. P. F. Königsfeldt, *Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter* (1856), s. 168. Enligt *Annales Ripenses* flydde Birger med »quibusdam liberis» (*Annales danici medii ævi*, ed. E. Jørgensen, 1920, s. 155).

⁶ V. Örnberg, *Svenska ättartal*, 7 (1891), s. 14. B. Beckman, *Matts Kättilmundsson och hans tid*, 2 (1954), s. 112. — K. H. Karlsson, *Folkunga-ätten* (Sv. autografsällskapets tidskr. I (1879—1888), s. 229, nämner ej Agnes' namn och tycks enbart känna denna konung Birgers dotter från annalnotiserna om Hätunaleken. Själv har jag helt förbisett henne i min artikel om Folkungaätten i SBL 16 (1964—1966), s. 263 f.

⁷ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis*, I: 1 (1894—1895), nr 1997.

ningar om henne, och detta brev publicerades in extenso för några år sedan i det danska diplomatiet.⁸ Det är endast känt i översättning från omkring 1500 i danska riksarkivet och uppger sig härröra från år 1340. Utfärdaren, Agnes' kusin Valdemar Atterdag av Danmark, bär emellertid i detsamma kungatitel, och sådan fick han först senare än uppgivet datum, söndagen efter »Agete» (d. v. s. antingen Agnetes dag, 21 januari, eller Agates dag, 5 februari) nämnda år. En jämförelse av namnen på sigillvittnen i detta brev och i ett annat brev med samme utfärdare av den 12 februari 1344 visar enligt utgivaren, att den nya källan till kungadottern Agnes' biografi torde härröra från sistnämnda år. Vi får genom den veta, att konung Valdemar donerade jord till Slingerups nunnekloster på Själland mot det att klostret skulle underhålla hans fränka, konung Birgers dotter »iomffrv Agnete»,⁹ så länge hon levde, jämte två »tienisthemöör», som hon själv skulle få utvälja, och då såväl hon som konung Valdemar och hans gemål dött, skulle klostret hålla en mäsas varje vecka för deras själar.

⁸ *Diplomatarium danicum*, 3: 2 (1959), nr 13.

⁹ Om Agneta som biform till Agnes se A. Grape, *Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen* (1911), 2, s. 24, *Danmarks gamle Personnavne*, 1: 1 (1936—1940), sp. 17, och *Sveriges medeltida personnamn*, 1 (1967), sp. 26.

ÅGARNA TILL SÄTESGÅRDEN STORA DJUPSÅS I VÄSTERGÖTLAND UNDER VASATIDEN

AV JAN ERIC ALMQUIST

I mitt arbete »Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden» (1960), s. 282, ha äganderättsförhållandena i Gipsås (nuv. St. Djupsås) till följd av bristen på tillgängliga källor blivit otillfredsställande avfattade. De äldsta jordeböckerna¹ visa, att Gipsås by vid mitten av 1500-talet innehållit ett kyrkohemman samt ett flertal frälsehemman, av vilka ett och endast ett varit sätesgård. Det var denna sätesgård, som under 1490-talet innehafts av väpnaren *Erik Bengtsson* [sparre över stjärna].² Vidare är det känt, att i en rusttjänstlängd från 1533 talas det om hustrun i Gipsås (G1R 9, s. 350) och i en annan från 1535 om hustru Bengta i Gipsås (G1R 10, s. 379). Den sannolikaste slutsatsen är, att hon varit änka efter Erik Bengtsson och som sådan bott kvar på Gipsås. Huruvida sätesgården varit hennes arvegods eller morgongåvogods kan ej avgöras men är i detta sammanhang skäligen likgiltigt. Under alla förhållanden har hon dock ej så mycket längre till kunnat vara i livet. Vem har i så fall efterträtt henne som ägare av sätesgården? År 1552 vet man visserligen, att då suttit på gården frälsemannen *Henrik Nilsson*, även kallad *Svenske*³ [Lilliebielke] († före 1574), och efter honom hans son *Jöns Henriksson* [Lilliebielke] († före 1620), som givit gården till morgongåva åt sin hustru *Märta* (Mariet) *Bengtsdotter* [Vittene-släkten] (levde 1622).⁴

Nu har emellertid några källor dykt upp, med vars hjälp klyftan från 1500-talets förra hälft skulle kunna överbryggas. Det är först och främst ett vittnesbrev, daterat 1554 11/1, som i avskrift inlämnats till rätten vid 1574 års frälserannsaking enligt vad som framgår av memorialprotokollet i KA (Klagomålsregister, vol. 3). Vittnesmålet gällde frågan vart en äng vid Stall i Essunga sn skulle höra antingen

¹ Jfr I. Lundahl, Ortnamnen i Skaraborgs län, 2 (1961), s. 15.

² Jfr SoH 1966, s. 119, not 62, och I. Lundahl, Det medeltida Västergötland (1961), s. 54.

³ Namnet *Svenske* uppträder f. f. g. i 1533 års rusttjänstlängd (G1R 9, s. 349). Förklaringen härtill är förmodligen, att han på mödernet härstammat från en släkt med detta namn. — En teori, som framlagts av R. Hjorth och G. Lindberg i arbetet Barne härad (1899), s. 124, och som gick ut på att Henrik Nilsson blivit fånge i Danmark under Erik XIV:s tid och av danskarna därför kallats Henrik Svenske, faller på sin egen orimlighet.

⁴ Jfr mitt arbete Herrgårdarna, s. 282, och SoH 1961, s. 215.

till Gipsås eller till byn Bäreberg i Viste hd. Enligt vittnesbrevet hade en person, som kallades hustru *Elin i Gipsås*, berättat en lång historia om hur i hennes ungdom Jon Björnsson i Vägatorp (levde 1511), som då ägde ett landbohemman i Gipsås,⁵ genom ett falskt vittnesbörd skaffat sig rätt till samma äng. Hennes far, som då levde, hade flera gånger omtalat för henne, att Jon Björnsson hade ingen jord vid Stall, förrän han lejde en bonde att svära falskt, och att ängen alltid tidigare hört under Bäreberg. Frågan blir då: Vem var Elin i Gipsås? Svaret härpå har givits redan i 1574 års rannsaktionsprotokoll, där det heter, att hustru Elin varit mormor till salig Erik Henriksson.

Under sådana omständigheter är det tydligt, att Henrik Svenske fått besittningsrätten till sätesgården Gipsås genom sin hustru. Hon hette *Ingeborg Eriksdotter* och var dotter till *Erik Birgersson* [Lilliehöök] († före 1524) och hans maka *Elin* av hittills okänd härstamning.⁶ Eftersom denna Elin bott i Gipsås som flicka omkring 1500, då hennes far levat, är sannolikheten stor för att vi här funnit hennes patronymikon. Hon bör ha varit dotter till Gipsås' dåvarande innehavare Erik Bengtsson [sparre över stjärna]. Till yttermera visso svarar identifikationen helt mot uppgiften från 1574, nämligen att hon varit mormor till »salig» Erik Henriksson [Lilliebielke] († 1573/74). Ty detta visar, att hon måste ha bott på sätesgården och ej på något av landbohemmanen.

Det finns ytterligare en rättegångshandling, som borde ytterligare belysa hithörande förhållanden. Det är en passus i 1552 års lagmansTINGSprotokoll med Barne hd.⁷ Det är ånyo frågan om ett vittnesförhör. Två vittnen inställde sig inför lagmansrätten och »svuro på boken», att den tid herr Ture hållit lagmansting med Barne hd i Naum hade där infunnit sig hustru *Ingeborg i Gipsås* och hustrun *Elin* och väckt talan mot Mats Jonsson [i Sölvarp]⁸ om nio lispund smör och ett lispund ost, vilket rättegångsmål de också vunnit.

Vid analyseringen av detta rättsfall måste först tidpunkten bestämmas. Eftersom lagmannen Ture Jönsson [Tre rosor] rymde ur landet 1529, måste det ha utspelats dessförinnan. Med hustru Ingeborg i Gipsås kan knappast menas någon annan än Ingeborg Eriks-

⁵ Jfr SoH 1966, s. 119.

⁶ Se härom närmare SoH 1962, s. 23 och 36.

⁷ Str. domb. (RA), vol. 3.

⁸ Rörande denne se SoH 1966, s. 123.

dotter [Lilliehöök], som var dotter till Elin Eriksson, likaledes boende i Gipsås. Det ser därför vid första anblicken ut, som om kärandena i rättsfallet varit mor och dotter. För att få föra en process på egen hand borde de båda ha varit änkor. Och om rättegången företagits någon gång mellan 1524—29 passar detta väl in på Ingeborgs mor. Å andra sidan står det icke uttryckligen i protokollet, att även hustru Elin bott på Gipsås, och man har dessutom svårt att föreställa sig, varför både mor och dotter behövde uppträda i en rättegång som den föreliggande. Det kunde knappast ha att göra med Gipsås som sätesgård, och denna skulle f. ö. vid nämnda tidpunkt ha ägts och innehafts av Elin Erikssons mor Bengta, om man får tro uppgiften i 1535 års rusttjänstlängd (jfr ovan).

I detta sammanhang är det emellertid ej nödvändigt att lösa problemet om hur hustru Elin i detta fall skall identifieras, men däremot är det svårt att bortse från hustru Ingeborg, som genom sin uttryckliga lokalisering till Gipsås bör ha varit samma person, som sedermera blivit gift med Henrik Svenske. När detta giftermål ägt rum, känner man icke. Dock kan tidpunkten numera flyttas tillbaka från 1552 (jfr ovan) till 1545, då han skrives till Gipsås i ett landstingsdombrev, daterat 10/8 s. å. och bevarat i Kobergsarkivet. Men även däriifrån är steget långt till 1520-talets senare hälft. Henrik Svenske kan visserligen antagas ha varit född någon gång omkring 1500 — han omtalas första gången som närvarande på 1527 års riksdag i Västerås, då han kallas Henrik Nilsson — men härav följer inte, att han varit gift med Ingeborg Eriksson redan på 1520-talet. Om detta varit händelsen, skulle det f. ö. ha varit han, som lett rättegången mot Mats Jonsson i Sölvarp. Att så icke skett, tyder snarare på att Ingeborg vid unga år blivit änka och då flyttat hem till sin mor och mormor i Gipsås. Först senare skulle hon då ha trätt i brudstol med Henrik Svenske. Eftersom han skrivit sig till Gipsås redan 1545, betyder detta, att han fått bruka detta hemman, trots att svärmodern då ännu levde och ägde detsamma (jfr ovan: »hustru Elin i Gipsås» 1554).

Innehavarna av Stora Djupsås under äldre tid har med stöd av det ovanstående kunnat bestämmas vara följande:

1. Väpnaren *Erik Bengtsson* [sparre över stjärna] (levde 1497).
2. Hans änka *Bengta*, levde ännu 1535.
3. Hans dotter *Elin Eriksson*, g. m. Erik Birgersson [Lilliehöök af Gälared och Kolbäck] († före 1524). Hon bodde kvar som änka på gården ännu 1554.

4. Deras dotter *Ingeborg Eriksdotter* [Lilliehöök] (levde 1574).⁹ G. 1 med N. N. († senast 1529); 2 före 1545 med Henrik Svenske [Lilliebielke] († före 1574).
5. *Jöns Henriksson* [Lilliebielke] († före 1620), som skrevs till gården 1579 enligt årets adelsregister.
6. Hans änka *Märta Bengtsdotter* [Vitten-släkten], som skrevs till gården 1622. (SoH 1961, s. 215).
7. Deras son *Henrik Jönsson*, som skrevs till gården 1635,¹⁰ och som 1642 introducerades på riddarhuset under namnet *Lilliebielke* († 1652).
8. Hans änka *Elin Bengtsdotter Hierta* (levde 1667), som skrevs till gården 1654. (Barne dombok).

Elgenstierna (IV:670) har påstått, att sätesgården efter 1535 »övergått till konungen och kronan», eftersom den 1551 18/9 (G1R) förlänades till frälsemannen Mats Jonsson. I verkligheten var det kyrkohemmanet i byn, som varit föremål för förläningen. Mats Jonsson, som flerfaldiga gånger under årens lopp legat i tvist med sätesgårdens ägare eller innehavare,¹¹ ägde dessutom sedan gammalt ett frälsehemman i byn, vilket han ärvt efter sin far och farfar.¹² Sedan Mats Jonsson 1554/55 avlidit barnlös, gick detta hemman i arv först till systersonen Erik Birgersson [Lilliehöök] († omkr. 1570) och där- efter till dennes systerson Börje Persson [1575 adlad Papegoja] († senast 1623).¹³

⁹ J. E. Almquist, *Herrgårdarna*, s. 286.

¹⁰ Skaraborgs läns landsbok (KA).

¹¹ Jfr även G1R 1551, s. 253.

¹² Se härom närmare SoH 1966, s. 119 och 123.

¹³ Kamreraren Jöns Månssons register 1576 i FoR 29.

SVEN BRING (LAGERBRING) FÖRE PROFESSORSTIDEN

AV ERIK BOLLERUP

»Bosie Kloster, som ligger på en peninsel, och så gott som mitt uti Ringsjö, den största och fiskrikaste uti Skåne, havande trä- och örta-gårdar omkring sig med härlig ekskog, åker och äng, och sjön runt om så när som ett smalt stycke landjord . . .»,¹ — så beskriver Sven Brings morfar kyrkoherden i Bosjöklosters församling Oluf Christensen Klintensis den trakt, som sett honom själv och hans barn födas och växa upp, där före honom hans fader Christen Olufsen Calundanus i 42 år — från 1626 till 1668 — varit en högt uppburen själasörjare, och där jämnt ett decennium efter hans död en dotterson till honom såg dagens ljus. Dottersonen var Sven Bring, född i prästgården i Klinta enligt vad han själv uppger fastlagssöndag den 24 februari 1707² och son till församlingens kyrkoherde Ebbe Bring, som då han 1669 tillträdde pastoratet konserverat prästhuset i Klinta genom att äkta företrädarens dotter Abela Olufsdotter Klinthea.

»Min släkt, så i anseende till fäderne som moderne, har i långliga tider varit känd i Skåne»³ framhåller Sven Bring i sin i februari 1764 påbörjade men aldrig fullbordade självbiografi — den omfattar blott de tretton första åren av hans levnad jämte en släktöversikt. Det råder inget tvivel om att han har rätt i sin uppgift om släktens kändhet. Emellertid förlägger traditionen inom släkten dess ursprung till annat land än Skåne, nämligen till Norge.

I sin äldsta och mest osmyckade form framträder denna tradition, och släkttraditionen överhuvud, i Sven Brings autobiografi. »Min farfars fader hette Enert Bring, var handelsman i Landskrona, och hette dess fader Mathias Bring, vilken först skall ha kommit från Norge och satt sig neder i Landskrona,» berättar han.⁴ I en dansk översättning av Snorre Sturlasons Norges konungasagor har han påträffat två personer med namnet Bring, nämligen Jon och Helge Bring, som

¹ Bosjöklosters kyrkobok från 1668, avd. II, fol. 68. Sockenrelationen däri tryckt i Sockenbeskrivningar från Frosta härad, utg. av G. Carlquist 1920), 22 f. Jfr G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 2: 6, 190.

² Bosjöklosters kyrkobok innehåller ingen uppgift om Brings födelsedatum. Som dopdag uppgives däri Dominica Palmarum (den 7 april). Brings egen uppgift om födelsedatum finns i hans fragmentariska självbiografi, utg. av Ebbe S. Bring i Tidens Frågor, h. 2, 1840, 117. Här omtalar han också, när han började detta ofullbordade verk.

³ Självbiografen, 118.

⁴ Självbiografen, 133.

»vid år 1190 voro hövitsmän hos konung Sverre i Norge». »Att vi har vår upprinnelse av dessa båda är både möjligt och troligt, åtminstone trodde min fader det fullkomligen». Man bör observera försiktigheten i uttalandet: möjligt — ingen kan förneka det ens i våra dagar; troligt — han skjuter fadern framför sig, åtminstone ha n trodde så.

Nästa utformning av släkttraditionen möter oss i C. F. Rothliebs adelsmatrikel från 1807.⁵ Rothliebs sagesman har, som Ebbe S. Bring meddelar i *Tidens Frågor*,⁶ varit Sven Brings son Carl Lagerbring. Enligt denne »räknar sig» ätten — av norsk adel — från Joen och Helge Bring, vilka var hövitsmän i norske konungen Sverres tid, och blev mördade 1193 av ett rövarband, »Öyeskäggar kallade». »I senare tider», heter det vidare hos Rothlieb, »igenkännes denna ätt av Mathias Enertsen Bring, vilken var capitaine i norsk tjänst, då han flyttade till Skåne och blev handlande i Landskrona. Hans son Enert Madsen Bring idkade ävenledes handel i Landskrona, ägde mycken förmögenhet och befriade staden medelst 80 000 R:dr från brandskattning av de svenske». Därmed var hans rikedom slut.⁷ I denna version har det norska ursprunget blivit vissare, Mathias Bring blivit kapten i norsk tjänst och hans son Enert Madsen Bring en förmögen man, som räddar sin stad från undergång, med uppoffrande av sin egen förmögenhet.

I sin tredje utformning möter vi släkttraditionen hos Ebbe S. Bring i *Tidens Frågor*.⁸ Han stryker Sverres Jon eller Joen från släkttavlan, eftersom han enligt Sverres saga var son till Sverres moster och näppeligen kunde bära namnet Bring. Helge Bring står alltså ensam kvar som ättens upphovsman. Emellertid berikar också Ebbe S. Bring släkttraditionen. Detta gör han dels genom att framhålla, att Helge Bring var Sverres »merkismadr eller banerförare», och dels genom att meddela en familjetradition, enligt vilken det ännu 1730 stod ett stenhus i Landskrona, över vars ingång man såg inhugget samma vapen som professorn ärvde av sin fader (Rothlieb talar om ett släktsigill med dylikt vapen) — blå sköld, belagd med ett ankare, vars kors lutade sig åt höger samt en duva på hjälmen, med underskrift: Mathias Bring och ett årtal, som dock var oläsligt.⁹

⁵ Carl Fredric Rothlieb, Matrikel öfver denn af Svea-Rikes Ridderskap och Adel, som ifrån 1794 . . . blifvit introducerade (1807), s. 290—91.

⁶ S. 133, not 6.

⁷ Händelser under kriget 1643—45 åsyftas.

⁸ S. 133, not 6.

⁹ Ebbe S. Bring, a. a., 133, not 6.

Hur mycket kan nu anses historiskt riktigt i denna liksom trappstegsformigt uppbyggda släkttradition? För ättens härstamning från norske Helge Bring finns det, som Sven Bring tydligen hade klart för sig, inget annat stöd än namnligheten, vilken ju inte bevisar något. Det norska ursprunget — adligt eller icke adligt — förefaller överhuvudtaget tämligen tveklaktigt. Orsaken härtill är framför allt, att namnet Bring förekommer i Skåne före den tidpunkt, c:a 1600, då Mathias eller Mads Bring skall ha invandrat dit. Redan på 1560-talet omtalas nämligen en Peder Bring vid fru Sidsel Ulfstands gods Lyngby gård,¹⁰ det senare Trolle-Ljungby. Då det arkivmaterial, som kan komma ifråga, är lakunt, existerar det numera ingen möjlighet att utreda, huruvida något släktsamband finns mellan denne Bring och Sven Brings fädernesläkt. Detsamma gäller om den Gabriel Bring, som den 29 juli 1611 promoverades till baccalaureus vid Köpenhamns universitet och den Christopher Bring, som Sven Bring påträffat i Lunds domkapitels jordebok under år 1640 och som han antar varit hans farfars farbror.¹¹ Så har inte varit fallet, vilket framgår av denne Brings fullständiga namn: Christopher Lauridsen Bring (Sven Brings farfars farbror borde hetat Madsen Bring).

Om nu släkten måhända inte invandrat från Norge, hur kan då traditionen därom ha uppkommit? Omöjligt är ej att Landskronas gamla privilegierade handelsförbindelser med Mandal — officiellt kallad »de danske boder» — i närheten av Kristiansand i Norge därvid har spelat en roll. I nämnda ort hämtade handelsmän från Landskrona framför allt lax, fångad i den på sådan fisk rika Mandalsälven. Denna lax såldes sedan i Lübeck och andra städer. Till Mandal införde man metaller av olika slag, kläde, läder, kornmjöl, malt, humle, öl m. m.¹² Den nämnde landskronabon Mathias eller Mads Bring kan ha deltagit i denna handel, kanske en tid varit bosatt i Mandal — arkivmaterialet visar, att landskronaborgare längre eller kortare tid varit bosatta i Norge, tydligen i handelssyfte — eller varit skeppare på ett fartyg, som seglade på orten ifråga. När så laxfisket i början av 1600-talet sinade — det gav enligt en norsk källa från denna tid blott en tredjedel eller en fjärdedel mot förr — kan han så att säga ha tagit sin Mats ur skolan och bosatt sig i fädernestaden för

¹⁰ Holger Rördam, Historiske Kildeskrifter, II, 452, 466, 479.

¹¹ Om Gabriel Bring se Kjöbenhavns Universitets Matrikel, udg. av S. Birket Smith, I: 3. Om Christopher Bring se Kjöbenhavns Diplomatarium VI, 55 och G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 2: 2, 236, 2: 5, 188.

¹² C. G. Weibull, Landskrona 1413—1913 (i Landskrona och jubileumsutställningen 1913), 8, 15.

gott. Detta är ju bara en förmodan, för vilken det inte finns annat stöd än det ankare han påstås ha fört i skölden — det kan ju tyda på att han varit skeppare.

Den förste manlige medlemmen av släkten Bring, som det finns utförligare upplysningar om, är Enert (Ennert, Einert) Madsen Bring.¹³ Elgenstierna meddelar om honom — utom att han var handlande i Landskrona — att han var K. M:ts byfogde där 23 dec. 1625 och rådman den 14 jan. 1630 och senare. År 1649 har han dessutom underskrivit en av stadens borgerskap till Knud Ulfeld avgiven förklaring.¹⁴

Arkivmaterialet lämnar emellertid ytterligare upplysningar om honom. Han antogs sålunda till borgare i Landskrona den 14 mars 1625.¹⁵ Stadens byfogde torde han ha blivit redan i maj samma år. Antingen som presumtiv byfogde, som släkting eller av annat skäl förrättade han den 19 mars nämnda år bouppteckning efter stadens borgmästare Jens Enertsen, av bouppteckningsinstrumentet att döma en rik man.¹⁶ Befattningen som byfogde innehade han ännu i december 1628.¹⁷ I början av följande år har Landskrona fått en ny byfogde, och Enert Madsen för från mitten av januari 1629 titeln rådman.¹⁸ Som sådan har han, ofta å borgmästares och råds vägnar, deltagit i ett flertal officiella förrättningar i staden mellan 1629 och 1649. I Landskrona ägde Enert Madsen bl. a. ett hus vid Norregatan, en »bolig dernest nordenn optill» och »en bolig udi Kirschestraeditt, paa hörnet»¹⁹ I ingen av dessa fastigheter nämnes han själv som bosatt. Släkttraditionens uppgift, att han varit en förmögen man, torde alltså i viss utsträckning vara riktig.

Den svenska ockupationen av staden från mars 1644 och till krigets slut 1645 satte djupa spår i dess liv och topografiska bild. Enligt en till länsherren på Landskrona slott Knud Ulfeld ingiven skrivelse,

¹³ Enert är visserligen ett ovanligt namn i Skåne men förekom i Landskrona redan under 1500-talets förra hälft (en Enert Jenssen, död troligen 1546, omtalas i Hans Wählin, Landskrona forna kyrka och dess minnesmärken, 1939).

¹⁴ Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, IV, 430.

¹⁵ Borgarboken för Landskrona 1621—1803, LLA.

¹⁶ Vid ett arvskifte i Landskrona 1625 2/5 närvar Jost Hansen, »byfogit», vid ett annat 1625 24/5 Jost Hansen, »forige byfogit», vid ett dylikt 1625 23/12 Enert Madsen »byfogit». Bouppteckningar för Landskrona, LLA. Om bouppteckningen efter Jens Enertsen se Bytingets för Landskrona dombok 1641 15/2.

¹⁷ Bouppt. 1628 10/12.

¹⁸ Fr. o. m. arvskiftet 1629 14/2.

¹⁹ Handlingar rör. Bartholomaeus Michelsens fastigheter i Landskrona, Malmö stadsarkiv.

daterad den 19 mars 1649 och undertecknad av ett flertal prominenta borgare i staden, däribland Enert Bring, förstördes under ockupationen prästgården, kaplangården, skolmästarens hus, 152 gårdar och boliger, varjämte 87 av borgarnas gårdar, hus och boliger blev »slet ruineret, ödelagt og som slöffet».²⁰ Att Enert Bring som släkttraditionen förtäljer skulle ha räddat Landskrona från svenskarnas brandskattning genom att erlægga 80 000 rdr finns det ingenting i uppgifterna ovan eller i det faktiska händelseförloppet som bestyrker. Detta får vi ett visst begrepp om genom Knud Ulfelds skrivelse till Fredrik III den 20 mars 1649. Ulfeld berättar, att vid svenskarnas annalkande flydde över till Själland »aff frögt for fiendernis Aag og den röde Hane» bl. a. samtliga rådmän utom en som var gammal, sjuk och fattig. Vid tidpunkten för skrivelsens datering var denne rådmän blind och svårt ansatt av ålderdomssvaghet. Han kan därför knappast vara identisk med Enert Bring, som 1648 och 1649 å magistratens vägnar uppträdde både vid arvsaftesförrättningar och inför bytinget och vars kraftfulla namnteckning under borgerskapets skrivelse till Ulfeld långt ifrån tyder på ålderdomssvaghet.

Däremot är det möjligt, att ockupationen jämte de dåliga tider som följde i dess spår inverkat på Enert Brings ekonomiska ställning. I varje fall måste han den 3 april 1647 uppta ett lån på 500 »slette daler» med 6 % ränta av ränteskrivaren Ivar Bandsbill från Köpenhamn, emot säkerhet i de tre ovan nämnda fastigheterna vid och ikring Norregatan. Lånehandlingen är försedd med Brings 8-kantiga sigill med bokstäverna EMB ovan ett 6-kantigt bomärke, som kan tolkas som ett förenat EB. Det är alltså inte alls fråga om ett adligt sköldemärke. Då Bring avled på hösten 1650, efterlämnande hustru Margarete och två omyndiga barn, sonen Jens och dottern Karne, hade han ej ens förmått betala den årliga räntan på lånet, långt mindre då att inlösa det, varför familjen råkade på obestånd, i det de tre fastigheterna enligt dom av borgmästare och råd i Landskrona den 4 sept. 1648 övergick till långgivaren,²¹ som sedan försålde dem till Bartholomaeus Michelsen från Malmö, en känd motståndsman och svenskfiende, vilken i sin tur transporterade dem vidare.²²

²⁰ Danske Canc. Indk. Breve, 1600-talet, Danmarks RA.

²¹ Bytingets för Landskrona dombok 1650 19/8, 4/11, 9/12. Karne (Karna) Enertdotter vigdes av brodern Jens (Jöns) Enertsen Bring 1669 19/1 med Rasmus Nilsson. Kyrkoboken för Brönnestad 1647—90.

²² Handlingar rör. Barth. Michelsens fastigheter i Landskrona, Malmö stadsarkiv. Det blev snart en omfattande process i ärendet; bl. a. var man oense om värderingen av fastigheterna, och det drogs småningom först inför Skånes Landsting och därefter inför K. M:t (Fredrik III).

Enert Brings son Jöns Enertson (Jens Enertsen) Bring valde en annan levnadsbana än fadern — den som till symbol hade pipkragen. Året efter faderns död synes han ha inskrivits som student vid Köpenhamns universitet, där hans praeceptor privatus blev Rasmus Vinding, professor i grekiska språket sedan 1648.²³ Sedan han efter avslutade studier återvänt till Skåne, utnämndes han till kyrkoherde i Brönnestad i Västra Göinge härad, en befattning, som han innehade från 1663 till sin död 1684.²⁴ I sitt åttaåriga äktenskap med Sissela Svensdotter Winslow, företrädarens styvdotter, vilken han äktat då hon blott var omkring 14 år gammal, hade han flera barn, av vilka Ebbe, Sven Brings fader, var född 1670. Jöns Brings liv sammanföll med en för Skåne högst skickelsediger tid. I sin ungdom fick han uppleva Skånes losslitande från moderlandet Danmark; i hans mandom svepte krigets stormar över hans hembygd och hans prästgård, som låg mitt i oroscentrum, snapphanebygden. Sven Bring är angelägen framhålla farfaderns — och det skånska prästerskapets i allmänhet — lojalitet gentemot det nya fäderneslandet.²⁵ »Om någon varit i sitt hjärta mera dansk än svensk sinnad»; anmärker han dock, »är en sak som icke hör hit, icke heller till någon varken under rätt eller över rätt». Vid Jöns Enertsens jordafärd sjöngs psalmer utom på latin, även på danska, vilket på sina håll framkallade uppståndelse.²⁶

Jöns Enertsons son Ebbe valde samma levnadsbana som fadern. Efter studier vid det nyupprättade universitetet i Lund, där han inskrevs som student i Skånska nationen 1689, utnämndes han till kyrkoherde i Bosjöklosters församling tio år senare »så för dess goda gåvor i predikande, som dess gjorde framsteg i studierna, varav han i examina och sitt förhör visat goda och nöjaktiga prov». ²⁷ Av Sven Brings karakteristik av fadern att döma var denne en orädd och rakryggad personlighet. »Hans hurtiga väsende och utseende var verkligen över hans stånd», skriver sonen om honom. »Det var honom omöjligt att krusa för sådana småstora herrskaper, som ofta finnas i

²³ Kjöbenhavns universitets matrikel, I, 230: under den 26 april 1651 nämnes som nr 87 coronensis Johannes Eneri, i kommunitetsmatrikeln kallad Janus Enneri Bringius.

²⁴ Om honom se Brings Självbiografi, 127 f; S. Cavallin, Lunds stifts herdaminne, IV, 337; G. Carlquist, a. a. 2: 6, 196.

²⁵ Sammandrag af Swea-Rikes Historia, IV, 48.

²⁶ S. Cavallin, a. a., IV, 337.

²⁷ Domkapitlets i Lund koncept 1699 5/4. Om Ebbe Bring se i övrigt Ebbe S. Bring, a. a. 118 f, G. Björkelund, Bosjöklosters historia (1945), 114 f, S. Cavallin, a. a., III, 57, IV, 338. C. Sjöström, Skånska nationen före avdelningarnas tid (1897), 60.

provinser, vilka ligga något långt från huvudstaden. För honom var en greve en greve, en adelsman en adelsman, en baron en baron och en inspektor en inspektor, om han än aldrig var så rik och storständig. Detta gjorde honom väl några ovänner understundom, men som han därjämte var uppriktig, lustig och glad, var han allestädes merändels välkommen. Officerare, som uti Karl XII:s sista regeringstid svärnade som flugor i höstetid, voro i synnerhet hans folk».

Sonens ord om att fadern kallade exempelvis en inspektor en inspektor och inget förmer, har troligen som bakgrund en konflikt långt före Sven Brings egen födelse, mellan den nyutnämnde Ebbe Bring och inspektorn-arrendatorn på Bosjöklosters gods, den trät- och processlystne överjägmästaren Gustaf Hammarbergh. En kort tid efter det kyrkoherden tillträtt sitt pastorat, lät han till Bosjöklosters gravkor, där de väl närmast hörde hemma, förflytta tvenne lik — det var fru Helle Marsvins, död 1637, och fru Karen Urups, död 1656 — vilka, då medel till deras ståndsmässiga begravning saknats, fått stå bakom altaret i klosterkyrkan. Flyttningen skedde, enligt Bosjöklosters kyrkobok,²⁸ bl. a. för att »ett litet Sakristie kunde bliva bakom altaret». Den retade emellertid Hammarbergh — den hade företagits av Ebbe Bring »efter dess egen okompeterade myndighet», klagade han hos domkapitlet i Lund.²⁹ Vad som ytterligare harmade honom var, att Bring låtit herrskapsbänkarna i kyrkan maka åt sig för att bereda plats för nya bänkar åt sig och sin hustru. Under konfliktens gång framkom beskyllningar mot kyrkoherden för att ha föregivit biskop Steuchius' samtycke till sina åtgärder, vilket skulle givits i ett enskilt brev till honom, som han dock vägrade att framvisa. Dessa påståenden och beskyllningar nådde också biskopens öron genom Hammarbergh, och i konceptet till domkapitlets skrivelse till Ebbe Bring i ärendet har Steuchius gjort detta tillägg: Om Bring för sina åtgöranden föregivit biskopens order är det »sådant som med rätta kunde beivras, efter därvid sanningen är sparder». I övrigt erhöll han av domkapitlet det rådet, att för att undfly all vidlyftighet i saken söka Hammarberghs vänskap och så mycket som möjligt undvika all »difference».³⁰

Konflikten är intressant såtillvida, att den synes bekräfta sonens uppgift om faderns frimodighet och rakryggade hållning inför dem

²⁸ Avd. II, fol. 90—91, 122.

²⁹ 1699 20/12. Acta cleri, Lunds domkapitels arkiv.

³⁰ Lunds domkapitels koncept 1700 22/1; prot. 1700 10/1. Jfr Ebbe Brings skrivelse till domkapitlet 1699 18/12 och förklaring 1700 3/1, Acta cleri.

som makten hade. Sannolikt har man ofta kommit tillbaka till denna konflikt i hemmet, och den kan möjligen ha haft någon betydelse för uppkomsten av det misstroende gentemot adeln, som Sven Bring senare lade i dagen i sina skrifter.

Även på mödernet var Sven Bring av en känd prästsläkt. Den förste medlem av denna som man vet något om, är Christen Olufsen, född i Kalundborg på Själland omkring 1590 och son, enligt Sven Bring i självbiografen, till en borgare därstädes. Han var en både lärd och berest man.³¹ Som praeceptor hade han sålunda i sin ungdom besökt Tyskland, Holland — bl. a. Leydens universitet — och Frankrike och en tid vistats vid Sorö ridderliga akademi. Till kyrkoherde i Bosjökloster kallades han på 1620-talet av Jacob Beck, församlingens patronus. Christen Olufsen synes inte ha varit utan litterära anlag. Hans »Epithalamium Davidum, det er Davids Brudesang, som är den 128. psalmen», i anledning av hans lärjungé Jochum Becks och Elsa Grubbes bröllophögtid i Malmö 1629 är enligt Sven Brings omdöme väl skrivet.

Oluf Christensen övertog efter fadern Bosjöklosters pastorat. Hans för eftervärlden intressantaste ämbetsåtgärd — om man nu kan kalla den så — var den »Relation om Bosie Closters Pastorat, dess Patroner, Präster och andra circumstantier», som han författade, och som efterträdaren Ebbe Bring år 1700 påträffade i en gammal kistebänk. Den blev införd i Bosjöklosters kyrkobok och på så sätt bevarad till eftervärlden. Relationen är i sitt slag tämligen unik och ger vid handen, att dess författare var i besittning av såväl forskarhåg som en viss berättartalang. Omöjligt är väl inte, att det var just från det hållet, från sin morfar alltså, som Sven Bring ärvde sådana egenskaper. Om morfadern berättar Bring i autobiografen, att han »lär ha varit en allvarsam och nitisk man på gamla viset, varföre han ock vid uniformitetens införande var mycket förargad över att han skulle avlägga den vyrdiga pipkragen och i det stället antaga de nu bruklige och enfaldigare prästkragar».

Om Sven Brings moder Abela Olufsdotter Klinthea vet vi i stort sett ingenting mer än vad han själv berättar om henne. »Min mor var av ganska gott sinnelag till att hjälpa fattiga och nödlidande, och med ett sådant lynne hopfogade hon en ren och oförfalskad vördnad

³¹ Om Christen Olufsen Calundanus och hans son och efterträdare i Bosjöklosters pastorat Oluf Christensen se S. Brings självbiografi, 135 f, G. Björkelund, Bosjöklosters historia, 37 f, 79—84, G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne, 2: 6, 192 f.

för Gud. Hon var ock tillika drivande i sitt hushåll, och jag kan ännu med fägnad påminna mig, att hon var älskad av alla både höga och låga, som kände henne». I ett 39-årigt äktenskap skänkte hon sin man tio barn, av vilka sju nådde vuxen ålder. Hon avled i Sven Brings hem i Lund 1747.³²

I prästgården i Klinta tillbragte Sven Bring blott fyra år av sitt liv. Redan 1711 erhöll fadern transport till sin födelsebygd Brönnestad, där han satt som kyrkoherde till sin död 1738. Större delen av Sven Brings barndom förflöt sålunda i Brönnestads prästgård, vilket gjorde att han senare i sitt liv alltid »ansåg gyngarna som sina rätta landsmän». Det är icke utan stolthet han talar om sin hembygd och dess styvnackade invånare. »Så länge svenska eller götiska folket haft något kvar av sin gamla art, voro dessa gyngar ansedda för ett ganska hurtigt folk. Steniga backar, magra åkrar, ljungfyllda ryd eller fålander och vilda skogar göra merendels folket hurtigare och lättare, då fruktbar mark och sumpiga slätter hysa merendels grova och tunga invånare. Man skulle snart tro, att själen har svårare vid att utöva sina verkningar uti en grov och med fetma övervuxen kropp, än uti en mager och lättare. Atminstone tyckes mig, att min naturliga eld tagit av i samma mån som min mage tagit till och utgjort en världigare rymd».³³ Den uppfattning, som här kommer till uttryck, om ett samband mellan naturen och människans lynne, var ingalunda ny hos Bring. Som längre fram i framställningen skall visas, hävdade han den redan i sin ungdom.

Sven Brings barndom inföll under en tid, då krigets skuggor allt tätare lägrade sig över landet. Även prästgården i Brönnestad hade kännning av detta förhållande. Alltsedan Karl XII efter hemkomsten tagit sitt uppehåll i Skåne, översvämmades denna landsdel av krigsfolk, och inkvarteringar hörde till ordningen för dagen. I Sven Brings hem synes framför allt officerare ha hållit till. Ehuru hemmet långtifrån var rikt — Sven Bring berättar, att han och hans syskon ej fick ett öre i arv — bemöttes de självbjudna gästerna med den största gästfrihet. Fadern, patriotiskt sinnad som han var, synes på det hela taget ha funnit sig i inkvarteringarna med sinnesro. Om livet i prästgården denna tid kan man få en föreställning, då Sven Bring berättar, att han »nästan var afton» såg »hela högar av duka-

³² Självbiografen, 135 f.

³³ Självbiografen, 118.

ter, karoliner och fem öres stycken roulera på bordet ifrån den ena till den andra spelaren». ³⁴

Om hans barndom vet vi i övrigt inte stort mer än vad han själv berättar. »Min barndom var ganska sjuklig, och kan det till äventyrs vara orsak till att jag var intet yr och av intet särdeles elakt lynne, varföre jag aldrig fått stryk eller aga av min far, och aldrig mer än en gång av min mor, vilket jag mindre förtjände av min egen drift än av min mosters tillskyndande, som gjorde all sin flit att skämma bort mig med klefs. Och änskönt min moder tog sig för att själv amma upp mig, vilket skedde med ingen av mina andra syskon, var jag därför intet dess friskare».

Sedan hans moder och moster lärt honom läsa, fick han som sin första informator en gammal student från Ven vid namn Weste. Denne hade en särdeles förmåga att fånga kramsfåglar, »därnäst hade han en utmärkt begärelse för brännvin, och denna lusta ledsagade honom till den andra världen, sedan han blivit väl beskänkt av en livregementsofficerare, då mina föräldrar tillika med alla barnen voro i Fulltofta.» I kyrkoboken för Brönnestad finns en lakonisk notis, som utan tvivel står i samband med nyssnämnda händelse. Visitatione Mariae — den 2 juli — 1713 begrovs i Brönnestad, heter det i notisen, studenten Wäste Erman 56 år gammal. ³⁵ Vid denna tid hade Ermans unge adept ej nått mer än sitt sjätte år. Det är tydligt, att han och boken tidigt stiftat varandras bekantskap.

Efter Erman fick han en lärare som hette Raaf, »vilken var skäligen bevandrad i studierna och hade tillika gott handlag att med hugg och slag inprägla latin och grekiska. Men jag vet intet, huruvida metoden var god eller ej; säkert var det att varken mina bröder eller jag blevo härigenom särdeles bevandrade i de lärda språken». Denne Raaf kan vara identisk med en Frans Raaf, som blev inskriven i Blekingska nationen 1712. Han var född i Önnestad omkring 1693 och son till klockaren därstädes Per Nilsson Raaf och hans hustru Kjersti Fransdotter. 1722 blev han prästvigd till Finja pastorat, 19 år senare utnämndes han till kyrkoherde i Espö, där han avled 1746. ³⁶

En tredje informator i hemmet hette Anders Bering. Han var enligt Sven Bring i självbiografin god och enfaldig, men ej särdeles beläst eller fallen för undervisningsyrket. Denne Anders Bering var son

³⁴ Självbiografin, 126.

³⁵ Någon student med detta namn är ej upptagen i Lunds universitets matrikel.

³⁶ S. Cavallin, a. a., II, 254. C. Sjöström, Blekingska nationen 1697—1900 (1901), 60.

till kyrkoherden Jöns Bering i Nättraby, inskrevs som student i Blekingeska nationen 1710, prästvigdes tio år senare för tjänstgöring i Brönnestad, där han i flera år var hjälppräst hos Ebbe Bring. Han synes ha varit en sjuklig natur. 1728 blev han kyrkoherde i Backaryd, där han avled 1742.³⁷

Under tider, då ingen informator var verksam i huset, drog fadern, Ebbe Bring, själv försorg om undervisningen i den mån hans olika bestyr tillät honom det. »Och utav honom fick jag först något begrepp om hebreiskan, efter *Opitii Grammatica* och *Wasmuthi Hebraismus restitutus*. Han satte ock först logican i handen på oss. Begynnelsen skedde med *Itteri logica*, och minns jag ännu, huru jag strävade med *Terminus categorematicus*, *syncategorematicus* och *mixtus*».

Om Sven Bring haft några mera spännande upplevelser under sina barnaår, så talar han i varje fall inte om dem i självbiografifragmentet. Däremot berättar Christian Wollin, innehavare av den första lärostolen i kemi vid universitetet, från 1775 professor i kemi och medicin, i sin parentation 1787 över den illustre historieskrivaren, att han under något av sina första år råkat falla i en kvarndamm, där han av vattenhjulets skovlar sugits i djupet. Mirakulöst nog kom han dock undan äventyret med livet i behåll.³⁸

Den 20 januari 1720 immatrikulerades den då ej fullt trettonårige Sven Bring jämte sin två år äldre broder Jöns i album studiosorum vid Lunds universitet.³⁹ De första åren vid akademien — och det eller de sista i hemmet — handledes deras studier av Niklas Oelreich, då i tjugooårsåldern, sedermera professor i Lund, först i lärdomshistoria och därpå i teoretisk filosofi, så småningom censor librorum, statssekreterare och till sist president i kommerskollegium. Som filosof var han närmast rydelian. Andreas Rydelius karakteriserade honom 1730 som »en entrepreneur som alltid vill finna något själv, är ock skarp-sinnig, men alltför dristig och därhos mörk, behöver alltså någon tid till sin mognad».⁴⁰ Carl Christoffer Gjörwell, som uppehöll sig i Lund under Oelreichs professorstid, betecknar honom ganska elakt som en lärd charlatan, som tänker bra i sin sfär och hade en vig mun.⁴¹

³⁷ S. Cavallin, a. a., V, 224. C. Sjöström, a. a., 59.

³⁸ *Laurea cupressina quam jussu senatus academici tumulo illustris viri nobilissimi domini Svenonis Lagerbring etc. dicavit die VI martii anni MDCCLXXXVIII Christian Wollin, med. doctor et medicus reg., medicinae ac chemiae prof.ord.*

³⁹ C. Sjöström, *Skånska nationen*, 159.

⁴⁰ Andreas Rydelius till Olof Estenberg aug. 1730 i *Interiörer från Lunds universitet under 1700-talets första årtionden*. Brev och handlingar, medd. av G. Carlquist (PHT 1924), 34 f.

⁴¹ M. Weibull, *Skånska samlingar*, III (1875), 39.

De akademiska studierna inledde Bring med att inhämta de kunskaper i teologi och filosofi, som på den tiden ansågos nästan oundgängliga för vidare utbildning vid universiteten. Omöjligt är väl inte, att han vid denna tid reflekterade på en prästerlig bana. De lärare, vilkas undervisning han begagnade sig av, var Jacob Benzelius, då tredje teologie professor, och Andreas Rydelius, den frejdade filosofen. Den förre förklarade 1721 och 1722 — sistnämnda år i mån av tid, ty han var då universitetets rektor — Hafenreffers *Loci theologici*, medan han 1723 i sina föreläsningar sysselsatte sig med den dogmatiska teologien och »*Questiones inter nos & Calvinianos motas.*» Den senare föreläste under samma tid över sina Nödiga förnuftsövningar, över filosofins bruk och nytta i andra vetenskaper och över logiken, varjämte han gav »*Lectiones Luctaphysicas.*»

Sina kunskaper i klassiskt latin utvidgade Bring genom att begagna sig av professorns i romersk vältalighet och poesi Carl Papkes undervisning,⁴² vilken 1721—23 anknöt till Ciceros orationes och Plinius d. y:s *Panegyricus.*⁴³ Huru länge Bring ägnat sig åt dessa studier är på grund av saknaden av åhörarlistor för hela 1720-talet ej möjligt att med säkerhet avgöra. Ännu vårterminen 1725 innehade han emellertid ett av de kommuniststipendier, som disponerades av teologiska fakulteten, varför det synes troligt, att teologi ännu vid denna tid ingick i hans studieämnen.

På hans akademiska studier har säkerligen de knappa ekonomiska omständigheter, vari han levde, lagt en viss hämsko. Enligt ett stipendieregister har han sålunda »för meddellöshets skull» måst avbryta sina studier höstterminen 1724 — han var då bara nitton år — för att ta en kondition i Ystad »till någon tid». Anställningen har tydligen varit av mera tillfällig karaktär, ty redan följande termin är han tillbaka i Lund. Om det sätt, varpå han skötte sina studier, upplyser en kort anteckning om honom i en stipendielista för tiden 1720—24: »*Qwick, sedig och flitig.*»⁴⁴

Sedan han på detta sätt lagt grunden till sin omfattande allmänbildning, övergick han till juridiska studier under David Nehrman, sedermera adlad Ehrenstråle, »den störste och nyttigaste jurist Sve-

⁴² David Menlös' inbjudningsskrift till Brings installation 1743 8/2. Jfr G. Sommelius, *Lexicon eruditorum scanensium* 353 f, Chr. Wollins parentation 28 f.

⁴³ Uppgifter om föreläsningssämen 1720 och 1724—25 föreligger inte i *acta acad. Lund*, Lunds univ:s arkiv.

⁴⁴ Stipendielistorna i *Documenter om communitet*, Lunds univ:s arkiv.

rige någonsin haft» enligt Gjörwells entusiastiska omdöme,⁴⁵ en man, om vilken lärjungen Sven Bring i sin parentation över honom betygade: »Jurisprudentiam in Carolina Lundensi Academia ita docuit, ut Scientiae Legitimae vel natae vel renatae epocham in nostris oris cum hoc Doctore conjungere oporteat».⁴⁶ Till sin karaktär synes Nehrman ha varit en man av gamla stammen, flärdlös och fromsint — han försummade, berättas det om honom, ingen offentlig gudstjänst, inte ens otte- och aftonsånger eller veckopredikningar.⁴⁷ Som lärare hade hans vetenskapliga nykterhet och kritiska förstånd, hans tankeklarhet och genomskinliga framställningskonst, fri från alla skolastiska funderingar, gjort honom ryktbar över hela landet, och från när och fjärran strömmade lärjungar — i främsta rummet adelsmän — till hans kateder.

Det intressanta med honom ur det här behandlade ämnets synpunkt är, att han med sitt stora juridiska vetande förenade en betydande insikt i historien. Han var, enligt ett samtida vittnesbörd om honom, en stor diplomaticus, kännare av mynt och medaljer, vapen och antikviteter.⁴⁸ Om hans intresse för den historiska disciplinen vittnar hans stora handskriftssamlingar,⁴⁹ vartill han lagt grunden redan i sin ungdom, och som han sedan ständigt ökade under besök bl. a. i Köpenhamn och Stockholm, intill dess alltsammans blev lågornas rov, då hans sätesgård Säby i Småland antändes av blixten och nedbrann. Till kretsen av hans lärda bekantskaper hörde även den store isländske handskriftssamlaren Arni Magnusson.⁵⁰

Med Nehrman's intresse för historien hängde samman den åsikten hos honom, att en lagklok noga borde göra sig underrättad om det rikets historia, vars lagar han tänkte förklara och lägga till grund för sitt lagvett. Historien gav, hävdade Nehrman, stort ljus i rättsklokheden, den öppnade vägen till antikviteterna, utan vilka ingen kunde grundligen förstå gamla lagar och dokumenter. Den visade ofta lagens grund. Även historia literaria hade en lagklok all orsak att vinn-

⁴⁵ M. Weibull, Skånska Samlingar, III, 39.

⁴⁶ Memoria viri nob. etc David Ehrenstråle justis funebribus a Sven Bring et Andr. Colliandro celebrata anno 1769.

⁴⁷ Carl Nyrén, *Charakters-skildringar och minnen* (1836), 102.

⁴⁸ Nyrén, a. a., 102. Weibull, Skånska Samlingar, III, 39.

⁴⁹ Enligt Johan Henrik Lidéns anteckningar om Blekinge och Skåne 1768, utg. av O. Ahnfelt i *Hist. tidskr. för Skåneland*, I, 284, ägde Nehrman »en skön samling historiska manuskript, i synnerhet en myckenhet pärmebrev».

⁵⁰ Sven Brings parentation, 39.

lägga sig om, den gagnade i många mål och visade honom, varest han hade att söka underrättelse om ett och annat han borde veta.⁵¹

För Nehrman utveckling som jurist och rättslärare har den studieresan, som han företog i sin ungdom till tyska och holländska universitet — till Rostock, Jena, Halle och Leyden — varit av väsentlig betydelse. I Rostock gjorde han sina första lärospår i romersk rätt under Mathias Stein, vilkens föreläsningar han åhörde under en termin. I Halle, då för tiden Tysklands förnämsta juridiska lärosäte, som han besökte 1716, sammanträffade han med några av kontinentens mest framstående rättslärare, män som Christian Thomasius, Nicolaus Hieronymus Gundling, Justus Henning Böhmer och Joh. Peter de Ludewig. Enligt Sven Bring bevarade Nehrman livet igenom de hallensiska rättslärare i tacksam hågkomst.⁵² Inom den juridiska vetenskapen hade dessa jurister, framför allt kanske Christian Thomasius, gjort en grundlig upprepning. Det lärda pedanteriet hade lyst i bann, det klara, kritiska framställningssättet hade kommit i stället. Av de hallensiska juristerna är det särskilt med Gundling och Thomasius, som Nehrman har beröringspunkter.⁵³ Det har sagts, att tre grundidéer bär upp Thomasius juridiska författarskap.⁵⁴ En av dem hävdar historiens stora betydelse för juridiken: utan historisk insikt är den juridiska vetenskapen blind. En annan av dem gäller romarrätten, vars bruk inom den inhemska rättskipningen han ställer sig avvisande till. De rättstraditioner, som denna bygger på, står närmare naturrätten, *jus naturale*, och är därför värdefullare än en icke-tysk rättstradition som den romarrätten utgår från.⁵⁵ Den tredje grundidéen hos Thomasius hör hemma i kyrkorätten och innebär, att suveränen tillkommer den oinskränkta makten i icke omedelbart till tron hörande ting, ifråga om *adiafora* och då det gäller åtgärder som kräver yttre tvång, medan prästerskapets verksamhet skall inskränkas till det som rör tron.

Av dessa grundidéer återfinnes åtminstone de två första här ovan nämnda i Nehrman juridiska författarskap (troligen även den tredje,

⁵¹ Nehrman, Inledn. till *Den svenska jurisprudentiam civilem*, av naturens lag och Sveriges rikets äldre och nyare stadgar utdragen och uppsatt, (1792), 12. Nehrman, Anmärkningar över *Sw. Jus Publ.* (1740), kap II, föreläsningsskolegium, LUB.

⁵² Bring's parentation över Nehrman 26.

⁵³ Om inflytandet på Nehrman från Gundling se A. Hägerström i *Minneskrift ägnad 1734 års lag*, 2 (1934), 571 f.

⁵⁴ Ernst Landsbergs biografi i *Allgemeine Deutsche Biographie*, XVIII, 91 f.

⁵⁵ Chr. Thomasius, *De Exiguo Pandectarum usu in Foris Germaniae* (Om de justinianska lagsamlingarnas ringa användning i Tysklands domstolar) och *Naevorum jurisprudentiae romanae antejustinianae*, libri duo, 188.

men som frågan därom saknar relevans i sammanhanget, lämnar jag den därhän). Nehrmans åsikt om relationen historia—rättsvetenskap är förut berörd. Om hans, och Brings, inställning till den romerska rättens bruk i Sverige följer mera nedan.

Av de idéer, som var Thomasius' och som blev Nehrmans, hade den här först nämnda på sitt sätt livsavgörande betydelse för Bring. Den idén ledde honom fram till historiens studium och gjorde honom småningom bofast där. Den förde honom omsider bort från juridiken till en livsgärning, som var den främsta i 1700-talets Sverige på historieskrivningens område.

I den unge prästsonen från Göinge synes Nehrman ha funnit en lärjunge efter sitt sinne. Han tog sig snart särskilt an honom, öppnade för honom sitt bibliotek och bistod honom i övrigt med råd och dåd.⁵⁶ Uppgiften hos Gjørwell, att Bring var en av Nehrmans favoritlärjungar, bekräftas av vad ur akademiska konsistoriets protokoll och andra handlingar kan utläsas om förhållandet dem emellan. På lärarens döda mull vittnade Sven Bring om honom, att han var honom tack skyldig för otaliga överflödande välgärningar.⁵⁷

Under den tid Sven Bring hörde till de många som trängdes i föreläsningssalen vid Nehrmans lektioner, föreläste denne 1723 över romarrättens tolkning enligt J. S. Strykius' metod, 1726 över romersk rätt i avsikt att för åhörarna klargöra »quid inter hoc & Patrium Jus intersit & quousque ad magis solidem Jurisprudentiae cognitionem acquirendam expediat», 1727 över *Jurisprudentia criminalis*, medan han 1730 förklarade den romerska rätten så, »ut omissis tricis . . . ad usum in *Jurisprudentia Patria accomodet*».⁵⁸ Som synes intog den romerska rätten denna tid en framskjuten plats på Nehrmans föreläsningsprogram. Om Nehrmans undervisning i romersk rätt säger Bring i sin minnesteckning över honom: Då han rullade upp den romerska rättens förvirrande irrgångar, avhöll han sig klokt nog från att orda om dess praktiska bruk, som i själva verket är obefintligt, då det gäller svensk rättskipning.⁵⁹

När Sven Bring till slut — det var år 1730 — på grund av de vackra framsteg han gjort i juridikens studium beviljades tillstånd att

⁵⁶ David Menlös' inbjudningsskrift till Sven Brings installation 1743. I sin installationsföreläsning vände sig Bring med tacksamhet särskilt till David Nehrman.

⁵⁷ Brings parentation, 19.

⁵⁸ Föreläsningsprogram, Lunds univ:s arkiv. Dylika saknas för åren 1728 och 1729.

⁵⁹ *Cum Romani Juris . . . perplexas ambages evoluerat, prudenter ab ejus usu practico, qui in foris Suethicis reapse nullus est, abstinuit.*

disputera,⁶⁰ valde han — i den mån han nu valde — ett ämne i anslutning till lärarens föreläsningar. På grundval av dem Nehrman hållit 1730, vilka kommenterats och förklarats under enskilda samtal mellan lärare och lärjunge, har den unge juristen enligt företalat utarbetat den avhandling *De abusu juris romani in jurisprudentia patria*, vilken han offentligen försvarade den 15 december 1730. Denna disputationsakt var märkligt nog den första under Nehrman's presidium, vilken tillträtt sin professur redan 1721. Utom själva företalet, i och för sig vittnesgillt, talar en annan omständighet för att Bring och inte preses — såsom fallet i allmänhet var med akademiska avhandlingar i Lund på den tiden — varit författare till avhandlingen ifråga. Det heter nämligen i den juridiska fakultetens protokoll under den 23 nov. 1730: »levererade dominus Bring förenämnda disputation till decani census och som decanus fann, att samma disputation var sammanskriven med en berömlig eftertanke och kunskap, så väl i jure patrio som ock i jure romano, ty lämnade decanus sitt samtycke till samma disputations avtryckande, vilken sedan blev . . . med mycken färdighet och heder försvårad av aukture».⁶¹ Nu var det så, att dekanus inom den juridiska fakulteten var David Nehrman själv, och att denne omdömesgille man skulle formulerat protokollet på sätt som citatet ovan ger vid handen, om han varit avhandlingsförfattaren, förefaller uteslutet.

Vad som främst fångar intresset i denna avhandling om romarrättens missbruk i svenskt rättsväsende är motiveringen för avståndstagandet från den romerska rättens användning i Sverige. Olika klimat, hävdas det däri, skapar olika folklynnen med böjelser för skilda styrelseformer. Ett folks lagar bör vara anpassade efter landets natur och folkets kynne. Sverige och romarrättens hemland Italien ligger emellertid under så vitt skilda himmelsstreck, deras klimat och i följd därav deras folks natur är så olika, att en lag i det ena landet endast undantagsvis kan passa i det andra.⁶²

Vem känner inte igen dessa åsikter? Genom de berömda kapitlen XIV—XVII i *l'Esprit des Lois* och den lidelsefulla diskussion de gav upphov till inom stora delar av den bildade världen har dessa idéer, den s. k. klimatläran, i det allmänna medvetandet oupplösligt för-

⁶⁰ Jur. fak.prot. 1730 28/8: »... anmälde sig juris studiosus dominus Sven Bring hos Decanus Facultatis och begärde tillstånd att få disputera . . . Och alldenstund ovannämnde dominus Bring redan gjort vackra framsteg i Juris studio, ty lämnade honom decanus tillstånd därtill».

⁶¹ Jfr dessutom konsistorieprotokollen (i forts. = C.P.) 1731 1/2.

⁶² S. 15 f.

knippats med Montesquieus namn. Redan under antiken hade emellertid de grekiska läkarna Hippokrates och Galenos antytt denna lära i sina grundlinjer. I den spanske läkaren Juan Huarte hade de under 15:de århundradet en representant. Klimatlärens främste förespråkare blev dock fransmannen Jean Bodin. Redan i hans betydelsefulla arbete *Methodus ad facilem Historiarum cognitionem* (1566) möter oss klimatläran ganska utvecklad.⁶³ I fullt utbildat skick återkommer Bodins klimatologiska åsikter i 5:te bokens 1:sta kapitel i *Les six Livres de la Republique*. Bodin indelar häri folken från ekvatorn räknat i tre grupper: *les peuples meridionaux*, *les peuples de Midy* och *les peuples de Septentrion*. Varje folkgrupp bebor ett område om 30 latituder. Av dessa tre regioner har var och en sitt särskilda klimat — hett, tempererat eller kallt. Med klimatet skiftar folkkaraktären och med den seder och bruk, förvaltning, rättsväsen och statlig organisation.

Under förra delen av 1700-talet hölls klimatläran aktuell — inte minst bland läkarna — av de farsoter, som tid efter annan hemsökte Europa, och överhuvud av det vaknande intresset för naturvetenskaper och empirisk forskning. Stor berömmelse uppnådde den engelske läkaren John Arbuthnot för sitt arbete *An Essay concerning the Effects of Air on Human Bodies* (1732), ett verk som spelat en stor roll för Montesquieu i *l'Esprit des Lois*.⁶⁴ Då Bring tar upp klimatläran, sker det inte på grund av empirikernas diskussion om sambandet väder—sjukdom utan i anslutning till Bodins Sex böcker om staten. En jämförelse mellan de båda skrifterna ger vid handen, att Bring i mångt och mycket influerats av Bodin. Dennes regionsindelning synes han acceptera, Brings åsikt att ett folks lagar bör svara till dess av klimatet formade kynne står i direkt och påtagligt samband med en motsvarande åsikt hos fransmannen, och när den förstnämnde som typiskt exempel på klimatets inverkan på människonaturen anför, att puberteten hos människor i romarrättens hemland inträffar betydligt tidigare än i våra kalla trakter, återfinnes detta exempel blott något annorlunda formulerat, hos Bodin.⁶⁵ Härtill kan läggas, att Brings inställning till romarrättens bruk i Norden osökt erinrar om Bodins. »*Romains firent loy generale á tous peuples sans distinctione*» konstaterar denne och vänder sig mot dem som »*veulent ac-*

⁶³ Kap. 5: *De recto historiarum iudicio*.

⁶⁴ J. Dedieu, *Montesquieu et la tradition politique anglaise en France* (1909) 204 f. E. Fournol, *Bodin predecesseur de Montesquieu* (1896), 117 f.

⁶⁵ Bodin, *Les six livres etc*, 666.

comoder toutes les loix du peuple Meridional au peuple Septentrional, sans discretion de leur naturel.»⁶⁶

Klimatläran har utan tvivel varit av betydelse för historieskrivningens utveckling. I stället för den gamla teologiska världsuppfattningen, som i Guds vilja såg den direkta orsaken till allt, till farso-ternas härjningar såväl som till staternas uppgång och fall, bidrog den till att sätta i högsätet en på empirisk erfarenhet grundad uppfattning om de historiska företeelsernas lagbundenhet och orsakssammanhang. Vilket framsteg klimatläran innebar i detta avseende får man klart för sig genom att ta del av argumenteringen mot den. I Jacob Wildes stora och representativa arbete *Sveciae Historia pragmatica*, som utkom året efter Brings avhandling, beröres också förhållandet mellan folkkaraktär och natur. Där heter det: »Det synes ock ha skett av en besynnerlig Guds försyn, att de skiljaktiga länder svarade emot människornas åtskilliga drifter och böjelser, så att man lätteligen skulle kunna tro, det vissa länder voro ärnade åt visst folk, som dock frivilligt och av en invärtens böjelses drift skulle intaga dem, då de andra ländernas obekvämlighet föll dem i ögonen.»⁶⁷

Brings avhandling är måhända värd uppmärksamhet även därför, att den visar hans historiska beläsenhet. Utom de gamla svenska lagarna finner man i avhandlingen citerad en del av den då utgivna fornordiska litteraturen, dessutom Tacitus, Adam av Bremen m. fl. Av intresse är också den begynnande orientering mot den franska kulturkretsen, som Brings anknytning till Bodin låter ana. Den skulle med åren vidgas och få avsevärd betydelse för hans rikshistorieskrivning.

Vid ett besök i Stockholm sommaren 1730 hade Nehrman sammanträffat med universitetets kansler greve Carl Gyllenborg, varvid denne, som var varmt intresserad av universitetets välgång, genom Nehrman skickat konsistoriet en vänlig uppmaning, att vid akademien söka fästa »en eller annan av de dem bekante kvickaste och flitigaste ämnen» och laga så, »att de icke allenast med stipendiis understödde bleve, utan ock var för sig av herrar professorerna, i synnerhet uti de scienter, som han profiterar, dem uppdroge och liksom uppammade, varigenom ofelbart skulle hända, att man vid förefallande händelser alltid kunde hava vid handen habile och excellent

⁶⁶ Bodin, a. a., 684.

⁶⁷ Wilde, *Sveciae historia pragmatica*, 69. (Översättningen gjord av Jacob Wildes son Andreas Wilde).

subjecta till vetenskapernas drivande.»⁶⁸ I enlighet med kanslerns önskemål anställdes under den följande tiden adjunkter inom de olika disciplinerna. I jan. 1731 ingav även Sven Bring en anhållan till konsistoriet om dess förord hos kanslern till en dylik adjunktur inom den juridiska fakulteten. Denna, som fått Brings anhållan på remiss, tillstyrkte den livligt under framhållande av att sökanden under hela sin akademivistelse fört ett mycket stilla och sedigt leverne och skött sina studier med sådan flit, att han i såväl andra nyttiga och nödiga vetenskaper som särskilt i lagfarenheten gjort vackra och berömliga framsteg, varpå han sades ha visat prov genom sin disputation. Förordet erhöles, och den 13 febr. utfärdades fullmakt för Sven Bring att vara juris adjunkt vid Lunds universitet.⁶⁹

Juris adjunktens verksamhet anges i fullmakten: den skulle bestå i ungdomens privata information. Beställningen var ej förbunden med någon lön. Från och med hösten 1730 till 1741, då Bring tog avsked från adjunkturen, innehade han emellertid ett dubbelt stipendium om 80 dlr smt.⁷⁰ Den med tjänsten förenade undervisningsskyldigheten utövade Bring blott i några få års tid och i spridda perioder: 1731—våren 1733, 1734—35 och 1741—42. Under denna tid har han undervisat bl. a. i jurisprudentia criminalis.⁷¹ Fragment av hans koncept till lektioner i detta ämne är bevarade.⁷² Det betyg Nehrman gav honom för hans adjunktstjänstgöring var det intet skäl att skämmas för: »Av juridiska fakulteten har han förtjänt det beröm, att hans flit vid den studerande ungdomens undervisning ... har varit ifrån första dagen han blev adjunctus oförtruten, oge men och outtröttlig.» I ett odaterat stipendieförslag, skrivet av Nehrman något av åren 1739—41, heter det på tal om Bring, att denne är en lärd och flitig adjunctus juris, som äger alla de egenskaper, vilka fordras till en rätt docens uti lagfarenheten.⁷³

Det akademiska konsistoriet hade vid sin rekommendation till adjunkturen fäst det villkoret, att Bring skulle disputera »pro adjunktura». Detta villkor uppfyllde han, då han den 21 okt. 1732 försvarade en avhandling *De dubio litis eventus*.⁷⁴

Även sedan Bring valt juridiken till huvudämnet för sina studier,

⁶⁸ M. Weibull, Lunds universitets historia, I (1868), 156.

⁶⁹ Kanslersbrev 1731 13/2. C.P. 1731 1/2.

⁷⁰ Stipendielistor i Documenter om communitet, Lunds univ:s arkiv.

⁷¹ Christian Wollin, a. a., 32.

⁷² Coll. hist. lagerbringiana, T. 6, LUB.

⁷³ Stipendielista i Documenter om communitet.

⁷⁴ Jur. fak. prot. 1732 7/9.

har han sysslat med andra discipliner. Sålunda hörde han till Kilian Stobaeus d. ä:s lärjungar och detta redan vid den tidpunkt, då denne ännu beklädde e. o. professuren i »*philosophia naturalis et physica experimentalis*». Ett minne från den tiden är en egenhändig handskrift av honom, nu på Lunds universitetsbibliotek, i vilken ingår tvenne uppteckningar av Kilian Stobaeus' föreläsningar, dels ett Collegium Experimentale in summam philosophiae naturalis Casp. Bartholini, dels ett Collegium Physicum. En undersökning av de bevarade föreläsningsskildningarna för Lunds universitet för de år Kilian Stobaeus utövade den med ovannämnda lärostol förbundna undervisningsskyldigheten, 1729—31, ger vid handen, att Stobaeus 1730 privatim gav ett Collegium Physicum Experimentale. Detta torde vara det ena av de kollegier Bring upptecknat.

Från sin extra ordinarie professur i ovannämnda ämneskombination befordrades Kilian Stobaeus 1732 till ordinarie professor i historia, vilken befattning han innehade till sin död 1742. Fastän Bring tillbringade en stor del av 1730-talet på annan ort än Lund, torde likväl den tid, då han satt bland åhörarna vid Stobaeus' kateder och säkerligen också kom i direkt personlig kontakt med honom, ha haft sin betydelse för hans utveckling. Som vetenskapsman var Stobaeus, historikern som börjat sin bana som högt uppskattad läkare, ytterst mångsidig, en polyhistor, tillika en empiriker. Bland hans många intressen var det för mynt och medaljer, vapen och antikviteter av tidigt datum. Brings framtida insatser på detta område — han förestod och ordnade på sin tid universitetets myntkabinett — är i linje med Stobaeus', och troligt är, att just de år då han var den senares åhörare härvidlag haft sin betydelse. Brings senare inlägg i den livliga diskussionen om den s. k. vattenminskningsteorin visar ett intresse för naturvetenskapliga företeelser, vilket ävenledes kan vara ett arv från lärotiden under Stobaeus.⁷⁵

Trots sitt universitet var Lund som känt ännu under 1700-talet och för övrigt ett gott stycke in på 1800-talet en utpräglad småstad. En ambitiös och begåvad ung man där och då kunde lätt nog gripas av önskan att få se sig om i något större förhållanden, särskilt om detta var förenat med meritförvärv. I alla händelser bifaller kansler i mars 1733 Sven Brings »åstundan att få resa till Stockholm på någon

⁷⁵ I uppsatsen »Oförgripliga påminnelser om vattenminskningen i Norden, huruvida därav kan väntas någon säkerhet om Sveriges ålder», intagen i den 1749 utkomna 1:sta delen av hans »Samlingar av åtskilliga handlingar och påminnelser som förmodligen kunna giva ljus i svensk historia», bestrider han riktigheten av Celsius—Dalins famösa teori.

tid».⁷⁶ Kort efter påskhelgen ger han sig i väg.⁷⁷ På hösten samma år är han tillbaka i Lund och till adjunktssysslan efter att ha tillbragt omkring fem månader i huvudstaden. Enligt en meritförteckning, som han 1740 inlämnade till konsistoriet för vidare transport till kanslern — det var fråga om en allmän meritinventering vid universitetet — hade han under sin Stockholmsvistelse fritt tillträde till riks- och antikvitetsarkiven, varjämte han auskulterade i Svea hovrätt. Rättigheten till arkivstudier var på den tiden en stor förmån, kringgårdad av allehanda förbehåll, då materialet, särskilt givetvis i Riksarkivet, ansågs böra hållas tillgängligt enbart för de utvalda, och Bring erhöll den först den 2 juni.⁷⁸

Det förefaller mig sannolikt, att Bring under sin Stockholmsvistelse hade kontakter med det von Fersenska huset, där hans forne informator och numera vän Niclas Oelreich var en högt skattad preceptor. Oelreich hade 1732 utnämnts till universitetsbibliotekarie och e. o. professor i filosofi i Lund och måste förr eller senare tillträda denna befattning, varför informatorstjänsten hos Fersens snart skulle bli ledig. Troligen har Oelreich rekommenderat Bring som en lämplig efterträdare till sig, och dennes Stockholmsresa kan ha ett visst samband härmed. Fersens var nogräknade; de anställde inte vem som helst i sitt hus, och säkert ville de ta sig en titt på den föreslagne, innan något avgörande steg togs. Tills vidare stannade emellertid Oelreich kvar som informator, efter anhållan av principalen, greve Hans von Fersen, en anhållan som tillstyrktes av både kansler och K. M:t. Den förnäme adelsmannens nådiga önskan om en informator efter sitt sinne vägde tyngre än det lundensiska lärosätets behov av en bibliotekarie. Orsaken till Fersens begäran var, att hans söner »vid samme informators metod blivit vane och dem således så mycket angelägnare vore att honom ännu något behålla».⁷⁹ »Något» i sammanhanget innebar gott och väl ett år, två om man räknar efter Oelreichs utnämningdatum. Först 1734 tillträdde nämligen denne sin bibliotekariesyssla.

I sept. 1733 inskrevs greve Hans von Fersens tvenne söner, Carl Reinhold (f 1716), och Fredrik Axel (f 1719), vid Uppsala akademi, och på hösten följande år dyker de upp i Lund, där de vistas till ett

⁷⁶ Kanslersbrev 7/3 1733, C.P. 20/3 1733.

⁷⁷ Nehrman till J. Wilde 1733 »Strax efter påskhelgen reser adjunctus facultatis H:r Bring till Stockholm . . .» (PHT 1924, 26).

⁷⁸ S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837 i Meddelanden från svenska riksarkivet N.F. II: 5 (1916), 424.

⁷⁹ M. Weibull, Lunds universitets hist, I, 184. Kanslersmemorial 1733 24/4.

stycke in på hösten 1735.⁸⁰ Till en början handleddes de i sina studier av Oelreich, men undan för undan träder Sven Bring in i bilden. I mars 1735 meddelar han Fersen, att han anser det som en särdeles förmån och besynnerlig ära att få vara grevarna von Fersen till någon tjänst uti deras studier, och så snart professor Oelreich behagat utse tid och timma, på vilken han får repetera och examinera deras kollegier med dem, skall han på allt sätt vinnlägga sig om att vara dem till nöjes. I sept. samma år får han befallning — ordet är Brings — av principalen att »repetera med herrar grevarna, vad som förekommit uti professor Nehrman's lektioner», vilken befallning han säger sig vilja med ödmjukaste vördnad och all redlig flit efterkomma: »ty jag önskar intet högre än att jag kunde vara de herrar grevarna till någon tjänst».

I mitten på dec. 1735 har han via kanslern Gyllenborg och professor Nehrman — man observere omvägen — fått veta, att Hans von Fersen ärnat lämna honom den förmånen att vara greve Axel behjälplig uti sina studier. »För ett så nådigt tillbud och förtroende tackar jag ödmjukast och uti djupaste vördnad det emottager», meddelar han Hans von Fersen i brev. När så de båda bröderna återvänt till Stockholm, får Bring befallning att förfoga sig efter för att i huvudstaden fortsätta undervisningen, och i febr. 1736 underrättar han excellensen, att han skall vara i Stockholm den 20 mars.⁸¹

Brings vistelse i huvudstaden blev denna gång åtskilligt längre än förra gången, omkring fem och ett halvt år, detta trots att hans ställning som informator, åtminstone formellt och ekonomiskt, upphörde 1737 i och med att Fredrik Axel utnämns till korpral vid Svea livgarde.

Från Lund, i en av det dåtida politiska maktspelets avlägsnaste vrår, hade denne unge man med den djupa begåvningen och den som det senare skulle visa sig betydande iakttagelseförmågan förflyttats till maktspelets centrum i vårt land, och han kom att uppehålla sig där under några av de upprördaste och ödesdigraste åren i Sveriges 1700-talshistoria. Det finns goda skäl att anta, att Stockholmsåren satte djupa spår i hans politiska uppfattning och hans livssyn överhuvud. Därom emellertid mera nedan.

Greve Hans von Fersen, Brings principal, intog såväl genom sin samhällsställning — sedan 1731 var han president i Svea hovrätt —

⁸⁰ Enligt Lunds universitets matrikel 1720—48, s. 142, inskrevs bröderna von Fersen den 8 okt. 1734. Ax. Setterdahl, Östgöta nation i Lund 1668—1913 (1913), s. 217, har under 1734 blott Fredrik Axel v. Fersen.

⁸¹ Samtliga här åberopade brev i Stafsundsarkivet, RA.

som genom sin stora förmögenhet, förvärvat genom arv och genom gifte, en mycket framskjuten plats inom den svenska aristokratin och var tillika en politisk förgrundsfigur. Han hade på sin tid tillhört det s. k. holsteinska partiet och var så småningom med om att lägga grunden till hattpartiet. Ett par månader efter Brings ankomst till Stockholm gick han emellertid ur tiden, i maj 1736, efterlämnande utom barnen makan Eleonora Margareta, en dotter av kungliga rådet greve Axel Wachtmeister till Mälsåker.

Vissa omständigheter tyder på att Bring bodde kvar i det Fersenska huset även sedan han upphört att vara informator där. Ett skäl här-till kan ha varit, att hans juridiska kunskaper kom väl till pass vid de olika förrättningar — bouppteckning o. d. — som hovrättspresidentens död nödvändiggjorde. Vid ett tillfälle uppträder han som ett slags stärbhussekreterare. I början på okt. 1736 skriver han sålunda från det Fersenska godset Steninge i Uppland till familjens bokhållare i Stockholm och ber honom anskaffa och skicka till Steninge 1733 års taxa för domare och exekutorer: ärendet är angeläget, grevinnan behöver den.⁸² Även sedan Bring utnämnts till akademisekreterare i Lund tas hans tjänster i anspråk av den Fersenska familjen. Den 26 juli 1741 får han akademins tillstånd att ännu några månader uppehålla sig i huvudstaden, och sedan han i okt. samma år återvänt till Lund och tillträtt sysslan som akademisekreterare beviljas han på kanslerns rekommendation tillstånd att ånyo fara upp till huvudstaden för att — som det heter i konsistoriets protokoll den 23 april 1742 — bevista den delning som bemälda fru grevinnan ärnade snart låta försiggå emellan sina barn och arvingar. Strax före pingst 1742 gav han sig iväg till Stockholm, där han av allt att döma stannade åtminstone ett par månader.

Hur utnyttjade nu Bring rent vetenskapligt sina Stockholmsår? Martin Weibull ansåg på sin tid, att han gjort de grundläggande studierna till sin senare gärning som historieskrivare, medan han uppehöll sig i huvudstaden och vid riksarkivet. Med lugn skall han ha sett sig förbigången av Dalin och Botin.⁸³ Om denna uppfattning är riktig, torde det emellertid vara svårt uppleta hållbara skäl för den, därför att källmaterialet om Brings Stockholmstid tyvärr är mycket sparsamt. Mot den talar flera omständigheter. Ännu i 30-årsåldern planerar han en karriär inom juridikens ram — han ämnar »antaga graden i Fakultate juridica», om han får någon ordinarie befattning

⁸² Stafsundsarkivet, RA.

⁸³ Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska förening, III, 2.

vid akademien, försäkras Nehrman 1735 och Papke anser honom 1739 självskrivet som ev. efterträdare till Nehrman (jfr nedan). Ytterligare en omständighet har betydelse i sammanhanget. I början på 1740-talet sökte Bring ungefär samtidigt två professurer i Lund, den i historia och den i praktisk filosofi (juris et moralium-professionen, som den benämndes mera officiellt, omfattade utom moral philosophia civilis och jus naturae et gentium). Till denna senare professur hörde att föreläsa i etik och politik efter Aristoteles, att stimulera ungdomen att studera de berömdaste författare i politik och moral och dessutom, och inte minst, att särskilt inskräpa jura majestica och att med exempel ur Sveriges författningar visa, vilken omsorg högsta makten använder och bör använda ifråga om religionen, rättvisans handhavande, statens försvar, den allmänna hushållningen, handeln, näringarna och finanserna.⁸⁴ När nu Bring utnämndes till historieprofessor och han därför skulle bortfalla från förslaget till moraliumprofessionen, gjorde han en framställning till konsistoriet, vilken enhälligt bifölls, att få stå kvar på detta förslag. Han åstundade nämligen, som han själv uttrycker det, »transport till denna moralium profession såsom en syssla, den han med även så stor nytta för den studerande ungdomen förmodar sig kunna förestå.»⁸⁵ Det är lätt att förstå honom. Moraliumprofessionen hade dittills hört hemma inom den juridiska fakulteten; Bring var utbildad jurist, och det är naturligt han känner sig väl så kompetent till den lärostolen som till den i historia. Det ur vår tids synvinkel egenartade är ju, att då han utnämndes till professor i historia hade han bakom sig visserligen avhandlingar i juridik men icke en enda i ämnet historia. Den som därvidlag kom närmast detta ämne var hans *De oeconomia camerae et comercii*, som han disputerade på i Uppsala 1741 och som han kunnat åberopa som merit för lärostolen i praktisk filosofi.

Det är alltså att observera, att ännu 1742 känner sig Bring i främsta rummet som jurist och först i andra som historiker, och detta faktum talar bestämt mot att hans studier under Stockholmsåren varit framförallt historiskt orienterade med målinriktning på en kommande rikshistoria. Lärofadern Nehrman samlade historiska handlingar, lärjungen Bring samlar historiska handlingar; båda gör det i övertygelsen att historisk kunskap är av största värde för juridiken. Först en tid — låt vara kort — efter professorsutnämningen sker hos Bring en omorientering, så att historien kommer i främsta rummet för honom.

⁸⁴ M. Weibull, *Lunds univ. hist.*, II, 207.

⁸⁵ C.P. 1743 19/10.

Enligt en instruktion för riksarkivet från 1700-talets början, som anses ha tillämpats, fastän den sannolikt aldrig blivit stadfäst, borde iakttagas, att åt sådana besökare i riksarkivet, som ägnade sig åt juridik, utlämnades endast justitiehandlingar, riksdagsbeslut samt reces-ser, stadgar och förordningar.⁸⁶ Om instruktionen tillämpades för Brings del, vilket väl får anses troligt, kan hans avskrifter av historiska urkunder från denna tid knappast ha blivit särdeles omfattande.

Det synes mig förhålla sig så, att Brings biografier efter hans död utgått från hans stora gärning som historieskrivare och därifrån postulerat, att han redan i ungdomen, under Stockholmstiden, medvetet förberett sina senare insatser på historiens fält.

I sitt minnestal över Bring berättar Christian Wollin i parentationens överdrivna uttryck om allt det myckna arkivmaterial, som den avlidne historieskrivaren gått igenom och studerat under Stockholmstiden och om den stora lärdom han därvid förvärvat. Möjligen har Wollins källa, vars uppgifter han utbroderat, varit biografien över Bring i Gustaf Sommelius' *Lexicon eruditorum scanensium*, skriven 17 jan. 1786 (i Brings livstid alltså), enligt vad författaren meddelar.⁸⁷ Sommelius uppger där, att Bring »in rebus ad Jurisprudentiam & Historiam pertinentibus majorem sibi eruditionis suppellectilem comparavit, aditu ipsi tam ad Supremum Regium Dicastarium quam ad Archiva Regni concessa». Inte heller Sommelius är i sammanhanget en primärkälla — han har blott så gott som ordagrant skrivit av uppgifterna i Daniel Menlös inbjudningsskrift till Brings installation, dat. 8 febr. 1743,⁸⁸ i vilken det heter: »Inde Holmiam semel iterumque profectus i rebus ad Jurisprudentiam & Historiam pertinentibus majorem sibi eruditionis suppellectilem comparavit, concessa Ipsi aditu tam ad Supremum Regium Dicastarium, quam ad Archiva Regni».

Vad som står i inbjudningsskriften måste tillmätas vitsord, eftersom Bring auktoriserat innehållet, får man anta. Ställer man sig skeptisk också på denna punkt — Menlös kan ju tänkas ha något friserat innehållet utan att Bring direkt reagerat — faller man tillbaka på den meritförteckning av år 1740, enligt vilken han åtnjutit den stora förmånen av tillträde såväl till arkiven i Stockholm som till Svea hovrätt, underförstått: varigenom hans kunskaper väsentligen ökats.

Anmärkningsvärt och på sitt sätt upplysande är, att just från Stockholmsåren synes de bevarade litterära alstren av Brings hand vara

⁸⁶ S. Bergh, a. a., 414—415.

⁸⁷ G. Sommelius, a. a., 354, 359.

⁸⁸ Acta acad. Lund., IV.

talrikare än från någon annan period i hans levnad. Hans ställning inom den Fersenska familjen bragte honom tydligen i kontakt med litterärt intresserade kretsar, inte minst inom adeln, vilket utan tvivel verkat stimulerande på hans mer eller mindre poetiska ådra, som dock aldrig var lyrisk.⁸⁹ Brings versifikatoriska förmåga uppmärksammades också senare i hans liv, och Wollin ansåg sig böra framhäva den i sitt minnestal, i vilket han även berättar om Brings musikalitet — han trakterade piano med färdighet, uppges det.⁹⁰ Fastän Brings vittra produkter åtminstone numera torde sakna litterärt värde, är de fördenskull ej utan intresse. Dels framträder i dem vissa karaktärsdrag hos honom såsom en viss satirisk syn på människor och förhållanden och lusten att moralisera — tidsdrag visserligen, men för Brings del djupt rotade i hans väsen — dels får man ett begrepp om hans politiska uppfattning, sådan den började utformas under Stockholmsåren.

Från 1737 är bevarad en dikt som är av värde ur nämnda synpunkter.⁹¹ Den har tillkommit med anledning av Fredrik I:s födelsedag i april och är konungsk till sitt innehåll. Första delen av dikten är skriven över temat

»I gammal dag var gammal dygd
som bragte folk till ärans höjd,
nu brukas annan krycka»

i vilket sammanhang det ironiseras över att soldaten vill bli korpral, korpralen general med hermelinsmantel i sikte och krämardrängen adelsman — en ironi som säkert behagade den anrika och blåblodiga Fersenska familjen. I fortsättningen avvisas kritiken mot hovet — den är dum som tror, att

»om hovet levde så
och kungen levde så också
skulle allting bättre bliva» —

och prisas Fredrik I för att svenskarna

»i hans regeringstid
har njutit ro och trygger frid
och sluppit kristna slakta»

⁸⁹ Det förtjänar framhållas, att Olof Dalin vid denna tid vistades i Stockholm som informator i det Rålambska huset till 1737 då han blev kunglig bibliotekarie. Dalin och Bring var nästan jämnåriga och borde ha känt varandra från Lund, där den förre studerade, bl. a. för Rydelius, åren 1721—26. Möjligheten att de träffades i vittra kretsar i Stockholm kan inte uteslutas.

⁹⁰ Chr. Wollin, a. a., 29—30. Nyrén, a. a., 103.

⁹¹ I Collect. hist. Lagerbr., T. 9, LUB.

och vidare för att konsterna blomstrar, regeringsformen utgivits från trycket, en ny lag kommit till (1734 års lag) — »en sådan lag som Norden aldrig skådat» — och svenska fartyg seglar på och hämtar laster från det fjärran Kina.

Den rojalism och pacifism, som präglar dikten, kom att utmärka Brings hela senare författarskap. Pacifismen möter oss även i en dramatisk produkt av Bring, härrörande från denna tid.

Under 1730-talet, särskilt dess senare del, var teaterintresset i Stockholm mycket livligt på sina håll. Under friherre A. J. von Höpkins auspici hade ungdom ur de förnämsta adliga kretsarna bildat ett sällskap, som i Lefebureska huset vid Stora Nygatan uppförde omväxlande svenska och franska teaterstycken. »Flera av dem som nu leva och de yppersta ämbeten bekläda voro bland detta sällskap», yttrade direktören för operan friherre G. J. Ehrensvärd i en berättelse om sin ämbetsförvaltning 1776.⁹² Till »greve De la Gardies komedianter», som gemene man försmädligt benämnde medlemmarna i detta sällskap, torde också ha hört Brings båda elever, i varje fall den för studier obenägne men starkt teaterintresserade Carl Reinhold, så småningom chef för operan (1780—86). Vid sidan av denna krets av adliga amatörskådespelare hade några skrivare och studenter bildat ett teatersällskap, som på Fredrik I:s namnsdag 1737 framträdde inför offentligheten med uppförande av »ett stycke av Tobiae historia.» Enligt en fragmentarisk dagboksanteckning i *Collectiones Lagerbringianae* var Sven Bring bland åskådarna vid detta tillfälle.

Repertoaren var ett svårt problem för dessa teatersällskap. Tillgången till användbara svenska originalarbeten var givetvis ringa, fastän »åtskilliga personer av kondition lovade att förse dem (skådespelarna) med vackra och ärbara stycken», som det heter i en promemoria om teatern år 1738 av C. G. Tessin. Enklare var att tillgripa översättningar av utländska författare, framför allt var Voltaire och Holberg aktuella. Också Bring har försökt sig som översättare, och av hans hand är bevarat ett fragment av en försvenskning av Voltaires *La mort du Caesar*. Av bokstavsformerna att döma härrör handskriften från slutet av 1730-talet. Om stycket i Brings översättning blivit uppfört är ovisst. När Voltaires nämnda drama omsider gick över tiljorna, på »kungliga svenska skådeplatsen» 1744, var det i översättning av E. S. Wennberg.

⁹² Schück-Warburg, III. sv. litteraturhist., III (1927), 533. Jfr F. A. Dahlgren, Anteckningar om Stockholms teatrar (1866).

Kanhända hörde Sven Bring till de personer av kondition som lovat förse teatern med vackra och ärbara stycken. I varje fall är Voltaireöversättningen inte hans enda kontakt med dramatiskt författarskap. I *Collectiones lagerbringianae* föreligger konceptet till en komedi av honom, vars titel och början tyvärr gått förlorade. Komedin är skriven omkring 1740, medan krigsförberedelserna mot Ryssland pågick som bäst, och den ironiserar över den lättvindiga segertron. Denna saknar grund, tycks författaren mena, ty sedefördärvet och lätt-sinnet, särskilt i de högre kretsarna i Stockholm, krigsbefälet inräknat, kan ej leda till annat än nederlag.

»Vad är arkiv, vad äro protokoller
vad riksdagsbeslut, som allmänt läses om?
De bliva rök så snart som jag dem håller
emot en billet doux . . .»

förkunnar en representant för detta sedefördärv, medan en annan med förnöjelse fastslår, att i Stockholm älskas »nog så friskt som trots uti Paris.» Förebilden för dikten har troligen varit en satir av Boileau, som angriper det sedeslösa livet i den franska huvudstaden.

Det finns ingenting som tyder på att Brings stycke blivit uppfört, såvida det inte skedde internt, i den Fersenska familjekretsen. Men i så fall måste stämningen där ha varit annorlunda än man hade orsak förmoda på grund av Hans von Fersens partitillhörighet.

Den akademiska befordran, som rimligtvis ingick i Sven Brings framtidsplaner, lät länge vänta på sig, ehuru möjligheter därtill då och då yppade sig. År 1735 sökte han eloquentiae professuren, som dock vikts för akademisekreteraren Nils Stobaeus. Bring ville vara med bland sökandena blott för att bli uppmärksammas, och därmed lyckades han. Han erhöll andra förslagsrummet. Nehrman's votum för honom till denna plats är av intresse. Han betonade, att Bring ej hade någon åstundan att bli jämförd med Stobaeus — denne ansågs tydligen överlägsen samtliga sina medsökande. Emellertid sade sig Nehrman vara övertygad om att näst Stobaeus ingen av adjunkterna vid akademien ägde större kunskap i eloquentia och poesi än Bring, ingen hade heller arbetat längre och trägnare där. Även Carl Papke ville uppföra Bring i andra förslagsrummet, ty han visste, att denne »lagt en god grund uti eloquentian».⁹³

Genom Stobaeus' utnämning till eloquentiae professor blev akademisekreterarsysslan ledig. Bring sökte den, kom i andra förslagsrum-

⁹³ C.P. 1735 13/8.

met — och blev förbigången av Jonas Wåhlin. Också vid detta tillfälle talade både Papke och Nehrman för Bring. Nehrman hade ett längre anförande, i vilket han bl. a. yttrade följande: »Hr Bring hade för tu år sedan den förmånen att någon tid auskultera i kungl. Svea hovrätt samt göra sig bekant i riksarkivet och antikvitetskollegiet, så att han ej sparar arbete eller kostnad att göra sig skicklig till att med heder tjäna akademien. Han tänker ock antaga graden i Facultate juridica, om han blir här vid akademien employerad. Han ärnar ock utarbete det stycket av *jure scanico*, som visar *prisca capituli Lundensis jura*, och vet sig tillgång till de handlingar, som sådant arbete fordrar; vilket arbete jag håller mycket både nödigt och nyttigt för denna akademien, men tvivlar om någon av hans kompetitorer läser vilja och kunna påtaga sig det. Nu har hr Bring varit *adjunctus* i 5 års tid, tjänt utan lön, vid en syssla där han ej kan skaffa sig meriter, varken till pastorat eller något ämbete vid domstolarna; skulle han vid denna sekreterarsysslans besättning, till vilken han gjort sig förtjänt, varda förbigången, och en annan som ej så länge tjänt vid akademien eller tänkt göra sig skicklig till akademisekretariatet vorder honom föredragen, nödgas han taga avsked från akademien. Fakulteten läser sedan hava svårt att få ett så gott ämne igen . . . därför hoppas jag ock, att fakulteten får behålla hr Bring här vid akademien, vilket nu är så mycket nödigare, som arbetet dagligen ökas. Collegium läser ock hava sig bekant, att hr Bring har ett fromt och fogligt sinne, så att han jämväl i anseende därtill är alldeles tjänlig att vara akademisekreterare.» Papke gör också ett längre uttalande till förmån för Bring och anför därvid ungefär samma synpunkter som Nehrman.⁹⁴

Att Bring blev förbigången vid akademisekreterarsysslans tillsättning bidrog säkert till att han accepterade informatorplatsen i den Fersenska familjen. Han lämnade Lund, såsom både Nehrman och Papke varslat om, och han kom aldrig att utarbete »det stycket av *jure scanico*, som visar *prisca capituli Lundensis jura*», trots att han hade tillgång till källorna i ämnet. Dessa källor fanns — hos David Nehrman själv, vilket framgår av ett brev från honom till Jacob Wilde 1733.⁹⁵ Nehrman's välvilja mot Bring var alltså stor i mer än ett avseende — han hade nämligen själv tänkt behandla ämnet ifråga.

Bring gav emellertid inte upp hoppet om en akademisk karriär. Sålunda sökte han 1739 professuren i teoretisk filosofi vid Lunds uni-

⁹⁴ C.P. 1735 30/9.

⁹⁵ 1733 16/3 (PHT 1924, s. 26).

versitet, vilken blivit ledig efter Nils Lagerlöf, som befordrats till tredje teologie professor. Bring, som enligt vad med. professorn J. J. von Döbeln yttrade i konsistoriet vid ärendets behandling där »icke allenast in jure har allmän approbation utan ävenväl in philosophicis, och i synnerhet i de stycken som nu erfordras», erhöil bland nio sökande de flesta rösterna till tredje förslagsrummet.⁹⁶ Till innehavare av lärostolen utnämndes hans vän Oelreich. Därigenom blev bibliotekarietjänsten vid akademien ledig, och Bring var med bland de åtta sökande till denna. Han fick nu andra förslagsrummet. För hans uppförande i första talade ivrigt Carl Papke, sedan 1738 biskop och prokansler.⁹⁷ Hans votum är ej utan intresse och ett avsnitt därur förtjänar anföras: »mig synes fördenskull önskligt att bemälte adjunkt måtte ju förr ju hellre med någon befordran vid akademien ihågkommas, på det han icke måtte nödgas att söka alldeles andra utvägar till sin fortkomst, och akademien således med sin skada i framtiden umbära honom då han nödigast behövdades, i synnerhet om jag framdeles skulle sakna vår berömlige professor juris, som visserligen igenom studii Juris upparbetande ansenligt bidragit till denna akademis lustre. Ty på en sådan händelse vet jag åtminstone på vår ort ingen, av våra extra Docentibus, att såsom nog tjänlig till successionen nämna utom Hr Bring».

Bakgrunden till yttrandet om Nehrman var, att den berömde rättslärd vid denna tid var utledsen på sin tunga undervisningsbörda och allvarligt funderade på att söka sig annan syssla. Han hade erbjudits Skytteanska professuren i Uppsala — den som Johan Ihre fick 1738 — men vägrat acceptera, eftersom samma börda som i Lund väntade honom i Uppsala och lönen där ej skulle bli nämnvärt större. I stället föreslog han Bring till sysslan, vilket dock ej lände till någon åtgärd.⁹⁸ Papke tänker sig alltså Bring som eventuell efterträdare till Nehrman, om denne gjorde allvar av sin avsikt att dra sig tillbaka. I väntan på denna befordran borde han få sin utkomst genom bibliotekariesysslan.

Papkes votum till trots blev Bring inte heller denna gång ihågkommen till befordran. Samma år sökte han den lediga professuren i svensk rätt vid Uppsala universitet, dock utan att komma med på förslag. Till den nyinrättade lärostolen i ekonomi och kommercier vid

⁹⁶ C.P. 1739 20/6, 27/6, 4/7, 21/8.

⁹⁷ C.P. 1740 23/1.

⁹⁸ Nehrman till Johannes Reftelius, rector magnificus i Uppsala, 1738 29/6 (PHT 1924, s. 27 f).

samma akademi rekommenderades han både av dess kansler Carl Gyllenborg, vilken sade sig känna hans vackra och mogna studier alltsedan sin kanslerstid i Lund, och av den karolinska akademins nye kansler Olof Nordenstråle. För att ytterligare styrka sin kompetens disputerade han i Uppsala den 28 mars 1741 på en av honom själv skriven avhandling *De oeconomia cameralis et comerciis*. Avhandlingens förträfflighet hjälpte emellertid föga, ty till lärostolen var designerad Anders Berch, som utan disputationssprov utnämndes till ämbetet ifråga av ständerna, vilka tagit saken i sina händer.⁹⁹ Brings avhandling står under inflytande av Nehrmans kort förut givna kollegier i *jurisprudentia oeconomia* och *jurisprudentia cameralis*.¹⁰⁰ Av stort intresse är den historiska ram, varmed Bring försett avhandlingen. I en rad noter sätter han nämligen sina satser i historisk belysning. Han lägger härvid i dagen en historisk insikt, som inte blott beror på vidsträckt beläsenhet utan även måste ha sin grund i studium av aktstycken.

Samtidigt med sistnämnda befordringsärende i Uppsala handlades i Lund ett annat med för Bring lyckligare utgång. Till den där lediga akademisekreterarsysslan uppfördes han nämligen av konsistoriet enhälligt i första förslagsrummet, och den 25 juni erhöll han fullmakt på tjänsten.¹⁰¹ Han befann sig då alltjämt i Stockholm, där han med kanslerns tillstånd uppehöll sig ännu ett par månader.¹⁰² Senast den 21 okt. 1741 är han tillbaka i Lund, ty den dagen avlägger han sekretären och »tillträder protokollet».

Akademisekreterarsysslan var denna tid endast en passage på väg mot professur. Redan följande år figurerar Bring ånyo på professorsförslag. Till den efter Kilian Stobaeus lediga professionen i historia erhöll han andra förslagsrummet — i första placerade konsistoriet bibliotekarien Jonas Wählin, hans tidigare konkurrent. Endast en konsistorieledamot, förste teologie professorn Johan Engeström, ville placera honom i första rummet på förslaget. Den 22 sept. 1742 utnämndes emellertid Bring till professor i historia vid Lunds universitet. Tydligen hade den mångkunnige juristen så länge figurerat på olika professorsförslag att tiden omsider var inne att knyta honom till akademien med fastare band på grund av hans allmänna duglighet.

⁹⁹ C. Annerstedt, Uppsala universitets historia, III: 1, 90 ff.

¹⁰⁰ Inledning till *jurisprudentia oeconomia*, upptecknad av Lars Colling. Inledning till *jurisprudentia cameralis*, upptecknat efter Nehrmans kollegium 1740, LUB.

¹⁰¹ Kanslersbrev 1741 25/6. C.P. 1741 21/10.

¹⁰² C.P. 1741 26/7.

Han började ju också bli till åren — 35 år var mycket på den tiden. Hellre hade han velat ha den s. k. moraliumprofessuren, där han skulle fått bättre användning för sina juridiska insikter, men han fann sig snart tillrätta på den historiska lärostolen, som han sedan med den äran innehade till sin levnads slut.

Egendomligt är emellertid, såsom förut framhållits, och belysande för befordringsförhållandena vid universiteten på den tiden, att den nye historieprofessorn ej hade bakom sig en enda skrift i ämnet historia, vilken kunde motivera utnämningen. Likväl får man säga, att sällan har en utnämning varit lyckligare, för vetenskapen, för universitetet och för den utnämnde själv.

EN PRÄSTANEKDOT BERÄTTAD AV P. G. AHNFELT OCH EDVARD FREDRIK VON SALTZA

AV NILS AFZELIUS

Anekdoter är litteraturens vagabonder och zigenare. De vandrar från tid till tid och från plats till plats, under det att de behandlade personerna oupphörligt skiftar namn. Att slå fast om vem något egentligen handlar och var något ursprungligen berättades är i de flesta fall omöjligt. Vad man kan göra är att söka efter den äldsta och sannolikaste källan.

Av allt att döma är det en och samma händelse som återges av två kända memoarförfattare, P. G. Ahnfelt och Edvard Fredrik von Saltza. Går man tillbaka till den senares version, så får det han har att berätta om, en med hovlivet obekant stackars prästman, genast en större trovärdighet, i varje fall i dess huvuddrag. Prästanekdoter var förr i världen inte sällan en avdelning i de »anekdotlexika» och liknande samlingar som var en så omtyckt läsning för den som önskade bidra till underhållningen vid kaffet och konjakten. Att sådana anekdoter intar ett försvarligt utrymme i Ahnfelts berömda *Studentminnen* är vad man kan vänta, eftersom författaren själv hörde till prästerskapet och var mycket road av att kunna avslöja pikanta drag ur dess dagliga leverne, ibland iakttagna av honom själv, ibland uppfångade av hans för allt skvaller villigt lyssnande öron. Någon sagesman uppger han inte för den historia från Karl Johans hov som man kan läsa i *Studentminnen* (del 2, 1857, s. 36—37):

Högstsalig konungen fann aldrig någon prest löjlig i dess embetsutöfning, icke heller när någon sådan gjorde honom sin cour. Detta fick en tjänstgörande kongl. kamarbetjent erfara som en gång i majestätets höga närvaro vågade skratta åt en enfaldig prestman från landet. Händelsen var den att presten, som hade företräde, jemte en del andra uppställde personer fått sin plats vid ett fönster i kungens audiensrum. En stund hade man väntat att nådenes dörr skulle öppnas. Då äntligen ropet hördes: konungen kommer! finga alla brådt att rätta på sig. Presten ville ock sätta sig i vederbörlig position, jemkande på sina kragar, sin kappa och kaftan. Under detta arbete kom han i någon förveckling med fönstergardinen hvars snibb han tog för ett stycke af sin nya »prediko-näsduk», den ganska stor var. Den förmente näsduken ville han ha längre ned i sin bakficka, stoppade och fumlade med linneplagget, men det ville ej ned. Just som majestätet nalkades, tog presten ett dugtigt tag i gardinen, och kratsch! låg hela herrligheten i golfvet bakom honom. Utan att låtsas om någonting, talte H. M.:t några förbindliga ord till den förlägne presten och gick vidare sin rund

framåt. De väl upptuktade hofmännen höllo äfven god mine, men en nybakad »verklig kamarjunkare» förlorade contenancen och fnös till vid den löjliga synen. Detta märkte Carl Johan, och ynglingen fick ett par dagars arrest för besväret.

Den som vill bli trodd bör styrka sin sannfärdighet med att nämna de agerandes namn och helst också åsyna vittnens. För så vitt han inte själv var med, bör han åberopa nära anförvanter eller bekanta. Allt detta gör den andre berättaren, Edvard Fredrik von Saltza, medan Ahnfelt inte nämner något annat namn än kungens. Det är visst inte sagt att en berättare far med sanning, därför att han uppfyller sådana krav, men han övertygar i varje fall lättare. Greve von Saltza (1775—1859), kammarjunkare under Gustav IV Adolf och överstekammarjunkare under Karl XIV Johan, var i livstiden känd som författare av en mycket spridd bönbok, men både den och andra fromma eller skönlitterära skrifter är alldeles glömda, medan hans först 1912 av Nils Sjöberg utgivna *Familjeanekdoter och minnen från barndomen* utan överdrift kan kallas ett av vår memoarlitteraturs mest levande och läsvärda verk.¹ Man bör då inte fästa sig vid de många små felaktigheterna i detaljer utan låta hans berättarglädje och utomordentliga förmåga att ge historisk färg rycka en med sig. Den anekdot som Ahnfelt förlägger till Karl Johans hov känner von Saltza i en version av mycket äldre datum. Hans prästhistoria från Fredrik I:s tid är typisk för honom och så underhållande att den förtjänar återges oavkortad.

En dag hände det, att drottningen mädde litet illa, låg på sin hvilsoffa, som sällskap var hos henne hennes kammarfröken och favorit Düben, fältmarskalkinnan Düring, och min far som vakthafvande kammarherre satt på en taburett vid dörren. Några steg hördes i drottningens förmak, och min far fick befallning att efterse, hvem det var. Till drottningen lämnade min far det svar, att det var öfverhofpredikanten doktor Tolstadius, som sade sig förnummit, att hennes majestät mädde illa, och vore han därför kommen för att i underdånighet underrätta sig om hennes majestäts hälsotillstånd. Drottningen befallde då, att den värdige prästmannen skulle införas. Han var en andans man på gamla viset, han bar en fotsid kaftan,

¹ Arkivet från Mem, där bl. a. handskriften till *Familjeanekdoter* ingår, har för inte länge sedan deponerats i Nordiska museets arkiv. Citaten här har inte jämförts med originalet, fastän detta kanske vore berättigt med hänsyn till Nils Sjöbergs ofta omvittnade värdslöshet som utgivare. En annan egenhändig handskrift av von Saltza, en som släkttradition berättad spökhistoria, som med hans dotter har kommit till familjen Leijonhielm, har i xeroxkopia efter originalet (tillhörigt frih. Emma Leijonhielm, Hånger Byagård, Värnamo) överlämnats till Nordiska museet.

insvept i sin vida sidenkappa, och bar han i vänstra handen sin stora doktorshatt. — Drottningen befallde honom sitta ned på en taburett helt nära den hvilosoffa, där drottningen låg. På stolen hade drottningen lagt sin fina hvita näsduk. Doktor Tolstadius satte sig på den. Med förskräckelse blef han varse en snibb af denna näsduk och trodde att det var en objuden gäst af hans eget linne. Under största förlägenhet, och skyld af den stora doktorshatten, började den fromme gudsmannen att i sina kläder instoppa drottningens näsduk. Detta var ett långsamt och mödosamt opus, när arbetet var slutadt under doktorshatten och den arbetande glad och lycklig att oförmärkt lyckats i förvar taga, hvad som icke borde vara synligt. Drottningen begärde sin näsduk: »Lilla Duba, mitt ärenekläde.» Med vred stämman svarade fröken Düben: »Det har prästen stoppat i sina permissio-ner.» Tolstadius reste sig upp, förlägen och skamflat höll han doktors-hatten framför sig och framdrog den fångna näsduken. »Nej, nej,» sade drottningen, »behåll honom.» Skamflat bugade sig den olycklige prästen och skyndade ut. — Min far, som hade sett hela händelsen hade den största möda att hålla sig från skratt, synnerligen då han såg grefvinnan Düring, hvilken viftade med solfjädern för att dölja sin förlägenhet, och fröken Düben, som med basiliska ögon blängde på min far, och ofta tog en pris spanskt snus, så det rök omkring henne. Knappast hade prästen gått ut, förrän fröken Düben kom mot min far i fullt raseri och förebrådde honom, att icke hafva hindrat denna skandal. Min far svarade helt saktmodigt, att han hade för mycken vördnad för drottningens kammarröken, för att vilja falla henne i ämbetet; det tillhörde henne att tillse, det inga oordningar skedde i drottningens rum och i hennes närvaro. Drottningen befallde guds-nådigt, att min far skulle skynda efter doktor Tolstadius och trösta honom och säga ifrån drottningen, att hon på intet vis tog onådigt, hvad som händt, utan fann att saken hade skett i ganska god mening. — Min far hann Tolstadius i drabantsalen där han betagen af sorg och blyghet satt maktlös och förlägen, men sedan min far framfört drottningens hälsning, gaf gubben sig tillfreds och lunkade hem.

(Familjeanekdoter, 1912, s. 15—17.)

von Saltzas version har det stora företrädet framför Ahnfeldts att händelsen flyttas 100 år tillbaka i tiden. Den har en utomordentlig precision i detaljerna: alla namn sätts ut, ett åsyna vittne åberopas — berättarens egen far. Själva rummet, prästens klädsel, drottningens och hennes hovfrökens repliker, »Dubans» snusning — allt gör vid första läsningen det sannfärdigaste intryck. Att en verklig händelse ligger till grund, kan det väl inte råda något tvivel om. Men börjar man granska den litet närmare, så måste man säga sig att inte *allt* kan vara sant. Ulrika Eleonora dog 24 november 1741, och före den tiden måste alltså prästens missöde ha ägt rum. Fröken Emerentia von Düben, drottningens trofasta uppfostrarinna och förtrogna, överlevde sin drottning och dog först 1743. Catharina Margaretha von

Düring, f. Bonde af Björnö (1695—1759) gifte sig 1720 med Johan Christian von Düring, som emellertid först 1751 blev fältmarskalk.

Så långt stämmer det. Men vad som inte stämmer är det som sägs om prästen. Han kallas här för Tolstadius. Den kände predikanten i »Holmkyrkan» Eric Tolstadius (1693—1759) var varken doktor eller hovpredikant och kunde inte ens efter den tidens sätt att se kallas gubbe. Den tafatthet som den uppvaktande prästen visar var heller inte utmärkande för honom. Som utgivaren av Familjeankdoter anmärker, förväxlas Tolstadius med Olof Stiernman (1685—1767), som under åren 1732—1742 var överhovpredikant och 1739 hade erhållit teologie doktors titel. När händelsen skulle ha inträffat, var han omkring 55 år.

Men det finns allvarligare tvivelsmål. De gäller sagesmannen. Går man till Elgenstiernas Ättartavlor, så finner man följande om friherre Carl Fredrik von Saltza (1717—1801): från 1734 var han i fransk krigstjänst i det regemente som sedermera kallades Royal Suédois, först som löjtnant, senare som kapten, och deltog i flera drabbningar, bl. a. vid Zachim i Böhmen 1742. Han erhöll 1743 avsked och återvände 1745 till Sverige, där han samma år blev kammarherre. Det är svårt att förena dessa fakta med sonens uppgift att han skulle ha blivit kammarherre 1740 och som sådan varit närvarande vid prästens malör. Enligt benäget meddelande från Slottsarkivet uppbar han heller aldrig lön som kammarherre, men då han själv i en handling i Riksarkivets biografikasamling kallar sig kammarherre, bör han i varje fall ha rätt till *titeln*.

År 1836 utgav Edvard Fredrik von Saltza anonymt en liten kuriös roman, Skildringar ur sällskapslifvet, där vart och ett av de tolv kapitlen bygger på ett uppgivet ord. Där förekommer en obekymrat skarvande berättare, som nog inte så litet påminner om författaren själv och som inleder och styrker en av sina skrönor så här: »Jag har det af salig far min, som var en trovärdig man, och med mitt svärd går jag i borgen för sanningen af hans ord.» Det kan se ut som en varning att ta allt i Familjeankdoterna för gott. Men man bör inte driva misstänksamheten alltför långt. Vad som berättas av sonen kan inte vara fritt uppfunnet. Han säger: »Sedan min fars fästemö, hoffröken vid badensiska hofvet fröken Beckel von Becklingsou var blifven död, längtade min far hem från utlandet, där sorg och krigets besvärligheter hade gjort honom nästan ledsen vid lifvet. Han begärde ett års tjänstledighet ifrån franska armén, där han redan tjänat i åtta (?) år. Vid midsommartiden 1740 ankom han till Göteborg ...

Min far reste kort därpå till Stockholm, och som han var nära släkt med grefvinnan Taube, konung Fredriks hjärtligtkär, så var det lätt för honom att blifva befördrad till kammarherre hos drottning Ulrika» (s. 10). Längre fram (s. 18) berättar han: »Sedan drottning Ulrika var död och begrafven, reste min far åter till franska armén, bevistade den namnkunniga belägringen och intagningen af Prag, blef vid Cron Weissenburg svårt blesserad, och efter tre års vistande i Frankrike tog han afsked och vid sin ankomst blef han anställd som kammarherre hos konung Fredrik.» Det var alltså under sin första tjänstgöring vid det svenska hovet som den äldre von Saltza kom att bli vittne till den händelse som hans son så livligt har återberättat.

SLÄKTEN QUENSELS ANDRA GENERATION I SVERIGE

1600-talsbilder från familjen De la Gardies hov

AV ALICE QUENSEL

I Personhistorisk tidskrift 1965 och 1966 skildras bergsmannen Wilhelm (Welam) Quensels historia efter ankomsten till Sverige år 1630. Där skymtar också sonen Conrad, hans enda kända barn. Denne bör ha varit född före 1620 i Tyskland, förmodligen i Hessen-Eschwege, familjens hemort enligt Welams egen uppgift.¹ Fördriven av kriget därifrån hade han efter en tid som myntmästare hos hertig Wilhelm av Braunschweig-Lüneburg sökt sig till det svenska riket. Om sonen då följt honom eller kommit efter senare är obekant, men hans tillvaro i faderns närhet och med samma sysselsättning, proberarens, bestyrks redan efter några år. Liksom Welam var Conrad först med årslön anställd i kronans tjänst, och 1637 har han för dess räkning uppdrag att såsom proberarlärling undersöka malmfynd i bl. a. Västergötland.² Snart blev han emellertid i likhet med fadern upptäckt av den rikets storman, som framför andra kallats bergverkens »patronus», riksmarsken Jakob De la Gardie, »fältherren» vanligen benämnd. Men medan Welams bana ledde till självständigt bruksförvaltarskap i Västerbergslagen för De la Gardies räkning, kom Conrad att lämna bergshanteringens för att bli nära knuten till fältherrens egen person. Härom berättar Conrad själv efter De la Gardies död:³

¹ Brev till D. von Falkenberg, dat. Lübeck 27/8 1630, RA.

² Instruktion för Conrad Q i Bergskoll.reg., RA, avfattad på svenska, som Conrad bör antas ha lärt sig då. Se PHT 1965 s. 16 f.

³ Jakob De la Gardies och Ebba Brahes arkiv. E 1961, RA.

»Alldenstundh sahl, hoos Gudh RijkzFeltherren Högvälb. Gr. Jacob De la Gardie . . . hafver A:o 1638 kommandes då till Westersölfverberget, tagit mig undertecknadh, som då var i Cronones tjenst för een Proberare vidh Bergverckerne här i Rijket brukader och då äfven hoos min Fader Willhelm Quensel vidh Westersölfverberget stadder, uthur Cronones j sin particulier tjenst, migh uthi synnerheet iämpte Probere konsten at bruka för een handskrifuare, låfvandes mig mehra och bättre löhn ähn iag tillförende aff Cronan hade haft, samt sådan befördring och recompens, at iag aldrig denne mutationen skulle ångra. Uppå sådana nådiga och goda förtröstningar lät jag mig i den sahl. herrens tjenst bruka, både för svensk och tysk handskrifvare, sedan pålades mig och A:o 1640 H. G. N. [= Hans Grevliga Nådes] Cassa, och omsijdeer effter Secreteraren Hunerjegers afresandhe till Reval (hvarest han Condition antog) A:o 1644 Secretariatens, i huilcke besvärilige tjenster iag in till den sahl. herrens dödzstundh, med den sahl. herrens gode Contento (hvarom af mångom Ehrelskande och opassioneradherre och man, iag gode attestationer veet och kan när så fordras, bekomma) haf:r continueradh, ähr uthi mit samveethe därom så vist försäkras!/, som iagh hoppes himmelrijked at ärfua, att iag den sahl. herren effter min skyldigheet, opricktigt, ehrilig, trogen och oförtrutin flijtigt opvachtat och tient haf:r, huarföre iag och altijdh een gunstig och nådig herre haft, som sådant ehrkändt och med nåder äffte berömbiligen ihugkommet, hafuer mig och med åtskillige gjorde nådige Beneficier . . . låthet åtniutha, och sin till mig dragande nådige förtroende som åftast förmärckia låtet.»

Den apologetiska tonen här förklaras av vissa avundsmäns angrepp vid den tidpunkten, varom mera nedan.⁴

Att De la Gardie önskade knyta den unge Conrad till sig var ganska naturligt: här fann han en i bergsfrågor insatt yngling, som talade och skrev både tyska och svenska och därtill hade en särdeles fin och klar piktur. Försättningen skulle också visa, att han var noggrann med handlingar och räkenskaper och småningom utvecklades till vad man skulle kunna kalla en fältherrens homme d'affaires, som följde denne på resor och förde hans talan både i skrift och muntligen, bl. a. i riksrådet.⁵ Utsagan om De la Gardies beneficiar bekräftas icke minst av donationsbrevet till Conrad på Ludvika gård, återgivet i Welam Quensels historia, där även skildrats den tragiska upplösningen genom reduktionen av släktens bergsverksperiod.⁶

Familjen De la Gardie var nära lierad med kungahuset. Fältherrens morfar var Johan III, och Ebba Brahe, som ju själv förgäves drömt om drottningkronan, tillhörde en av de främsta greveätterna

⁴ Varken den regellösa stavningen eller den »barocka» utsmyckningen kring fältherrens namn och titlar är något individuellt utmärkande för Conrad Q. Bådadera är allmäntypiska tidsdrag.

⁵ Rådsprot. 1651: 5 och 9 aug., 22 sept., RA.

⁶ PHT 1966, s. 34 f.

med självfallen plats i rikets ledning. I änkedrottning Katarina Stenbocks hus trolovades Jakob och Ebba år 1617, han 34 år, omstrålad av hjälterykte från de ryska krigstågen och nyss (1615) bliven greve till Läckö, och hon, 21 år, skön och stolt med en viss gloria av vemod efter den brutna »romansen» med Gustav II Adolf. Änkedrottningen höll även bröllopet för dem midsommardagen 1618 med vigsel i Storkyrkan. Den bevistades av bl. a. änkedrottning Kristina — som då bör ha känt sig väl till mods — och hertig Karl Filip. Men unge kungen hade rest bort »på lusttur». Om Jakob sägs, att han var ståtlig, frimodig och angenäm, omdömesgill och uppriktig, gärna talade raskt och kunde vinna människor, när han så ville. Att han vunnit dem, som sett honom nära och länge, betygas bl. a. av Conrad Quensel. En storsint ande, övermåttan tapper karl och älskvärd människa kallas han av en utländsk diplomat (Ogier). Hos Ebba fanns mer av känslor och fantasibegåvning än av karaktär och allvar — hon var glad, pratsam, svag för kläder och lyx, familjeegoist och »om sig», utan allmänna intressen. Partisk för älsklingssonen Magnus Gabriel, levde hon dock för hela sitt hus, man och barn och blev Jakob en god maka. Hon fick ej mindre än 14 barn, varav 6 dog minderåriga. Att hon kunde gå hårt fram, när det gällde att hävda sina ekonomiska intressen, har visats exempel på i Welam Quensels historia, men långsint tycks hon inte ha varit.⁷ Sådana tedde sig innehavarna av huvudrollerna på den scen, där också Conrad Quensels undanskymda, men inte obemärkta liv kom att utspelas och hans flitiga och »troppliktiga» verksamhet bedrivs.

I fältherrens räkenskaper börjar Conrads namn förekomma fr. o. m. 1638 i de mest skilda sammanhang.⁸ Han skrev sitt efternamn »Quen-

⁷ Jakob De la Gardies och Ebba Brahes personligheter eller miljö belyses i E. Grill, Jakob De la Gardie. Affärsmannen och politikern. 1608—1636 (ak. avh. 1949), Ellen Fries, Svenska kvinnor (2:a uppl. 1920) och i hennes övriga skildringar av stormaktstidens adel (Teckningar ur svenska adelns familjelif, 1901, och Svenska kulturbilder, s. å.) — Mer direkt möter man dem i arkivens serier och i samtidskildringar som den nämnda Ogiers dagbok (tr. 1914). Detaljerade och roande beskrivningar på Ebba Brahes hem återfinns i De la Gardiesaml., E 1963, RA. Smådrag av vänlighet möter i räkenskaperna, där posten »till de fattiga» ofta återkommer, eller till »en fattig hustru ifrån Finland», som fordom varit HGN:s värdinna, till en fattig prästman efter grevinnans befallning, en dräng till mat, som honom var tjänlig till sin sjukdom, till Danvikens fattiga, likkista åt en båtsman — ja, t. o. m. anslag till en sjuk häst. Ebba var eljes känd som en hård husmor.
⁸ De utplockade exemplen härrör från De la G:s räkenskaper och hovstater, som är osystematiskt splittrade på RA och LUB. Det bleve för vidlyftigt att för varje post ange källan.

sell». Detta år får han bl. a. i tärepennningar en gång 10 daler, en annan 24 daler, då han fört 105 marker silver till Stockholm. Hans penninglön tycks med sammanlagda utbetalda poster stiga till omkr. 150 dlr kmt, d. v. s. ungefär samma som han fått i proberkammaren.⁹ Därtill kommer naturaförmåner. Ur klädkammaren får han sålunda s. å. »till een beste kiortel» 5 alnar rött kläde, värda 50 dlr, 3/4 alnar »plyss» = 5 dlr, 8 alnar »båij» = 16 dlr, 4 dussin knappar = 1 dlr, 4 dussin kappeknappar = 10 dlr, 6 alnar »litzer» 30 öre. Av plysch gjordes ofta jackor eller besättningar, kragar o. d.¹⁰ Vi kan alltså göra oss en viss föreställning om hur Conrad kunde vara klädd. 1639 anges hans lön till 200 dlr. Detta år sörjde man vid de la gardieska hovet i svarta kläder pfalzgrevinnan Katarina — Gustav II Adolfs älsklingsyster »Kätchen», Karl X:s mor — och enligt hovfolkslängden får då Conrad bl. a. 10 alnar svart »dussinken» (en sorts kläde) och 4 alnar boj. 1638 har Conrad av Olof Olofsson anammat 569 dlr kmt och fört dem till Västerås synbarligen sjövägen, ty 2 dlr har en karl fått, som förde »smackan» från Södertälje till Strängnäs, »emådan ingen opp i smackan var, som viste samma siöledhen». Själv får Conrad då till »sit höga nödtorfftt» 6 dlr av sin lön och 24 öre för en bok papper, som han förde med på resan, samt 1,16 dlr till skor. Hans dräng får 16 öre tärepengar. S. å. har Conrad lämnat en räkning över vad han haft för händer på Axholm.

Med Conrads befordran till kassaförvaltare och sekreterare stiger hans löneförmåner. 1647 uppges hans årslön vara 600 dlr kmt samt en »klädning» för 200 dlr samma mynt. 1651 anges lönen i pengar till 315 dlr silvermynt, därav 75 i »commission», d. v. s. naturapersedlar som korn, råg, humle, torra gäddor och Norrlandsströmming eller kalk, glas och spik — de senare posterna, när han bygger egen gård. Han har då själv på hovstaten en handskrivare, Mauritz Tommasson. S. å. uppges hans lön vara 240 rdr plus 75 i persedlar.¹¹ För jämförelse kan uppges, att hovmästaren och stallmästaren hade 300 var, hovpredikanten 80 plus kommission 100, adelsjungfrurna hos Ebba Brahe 120 — övriga hovbetjante 20—50 utom linnekläder och skor, som »kan förslijtas». Efter fältherrens död i augusti 1652 upp-tas bland sorgkläder åt Conrad Q liksom åt hovmästaren, hovjunkare och predikant för 78 dlr smt var. Kamreraren fick bara för 34: 16 dlr. Inalles fick Conrad 12 alnar svart kläde, 5 alnar flor, 84

⁹ PHT 1965, s. 16.

¹⁰ Fältherrens son Jakob låg t. ex. 1645 i mässlingen, klädd i röd plyschskjorta.

¹¹ Vid tiden o. 1650 gällde 1 riksdaler = 1 1/2 daler smt = 2 1/2 daler kmt.

alnar svarta taftband samt arbetslön till M. Jonas skräddare för en hel »klädning» och en jacka. Därtill 4 dussin knappar, vilket allt tillsammans syns ha överskridit nämnda summa. T. o. m. Conrads dräng fick ett par sorge-»böxor». Samtidigt tycks Conrad ha rekviderat sorgetyg åt hovet i allmänhet enligt en på tyska avfattad lista av en leverantör, som anskaffat bl. a. svarta hästtäckan, sorgeflor till trumpetare och pukslagare och en del sammet: »hat die frau grafिन zum himmel gebraucht».

De la Gardies hovfolk var välorganiserat och indelat inte bara i lönegrupper, utan också i s. k. »bord», som uppräknas i förteckningar över måltidsstaten. »Bord» är här ett bespisinganslag och betyder ej måltidsgemenskap. Grupp I utgjordes sålunda av själva grevefamiljens medlemmar, II av hovmästaren Samuel Runge, hovpredikanten herr Björn, stallmästaren Duecleur, beridaren Enderlein, barnens praeceptorer Erasmus och Laurentius, en barberare (d. v. s. läkare), sekreteraren Conrad Quensel, kammartjänaren Jörgen Rijs, en källarsven, en livknekt och några fler, III av ryttare, knektar, pager, unge grevarnas »pojkar», grevinnans page Ulrik, Conrad Q:s skrivare m. fl. Bordsordningen skiftade emellertid och kunde tydligen brytas, t. ex. på resa, då Conrad med nio andra kunde räknas till grevens bord. Utanför denna ordning kom vidare »frustugans» folk: hustrurna Mariana, Elisabet, Karin, Anna, Margareta samt tre tvätterskor, och köket: mäster Hans, en köksskrivare Hannor, stallfolkets kock, Mickel kockdräng, 2 pojkar, en skaffare, en inköpare och en slaktare, samt stallfolket: fodermarsken Arved, Nito och Sven, grevens kuskar Hans och Johan, grevinnans kuskar, rustvagnskuskarna Stora Per och Lilla Per, Jöran kusk, en hovslagare, tre stalldrängar från Jakobsdal, några stallpojkar, grev Ponti stalldräng, samt Storsven, Israel, Hans Tårsten och Helge. Hela summan av hovfolket utgör då 83 personer. T. o. m. hästarna namnges ordentligt i särskilda rullor. Nämnda stat för 1651 upptar sålunda »Brandenburg», »Kavalier», »Wolgemut», »Heiter» — de båda sista namnen ger ju t. o. m. en vink om hur det kändes att rida dem.

Ovanstående visar bilden av ett typiskt gårdshov. I Stockholm utökades det med bl. a. kamrerare, hovjunkare, lakejer, munsänk, silverknekt, skräddare, fågelfångare, trumpetare, amma, målare och Conrads »pojke», som år 1651 hette Daniel Mattson. Vidare hade övriga gårdar sin särskilda lokalpersonal.

Om också rätternas antal och kvalitet varierade efter bordens olika rang — 8 st. vid nummer I, 6 vid nummer II o. s. v. — så

tycks ingen ha behövt klaga över njugg kost. Enligt »förtäringen» åtgick t. ex. 1642 månatligen — synbarligen per person — vid de främsta borden 2 tunnor vete, 3 tunnor råg, 2 tunnor malt, 2 fat ärter, 2 fat gryn, 3 marker humle, 5 marker smör, 1/2 lispund kött, 1/2 lisp. fläsk, 4 marker salt lax, 4 m. sill, 4 m. torr fisk, 10 m. salt fisk, 5 m. salt.¹² Ändå kallas en stalldräng Per Omätter!

Sannolikt hade Conrad arbetslokal i Makalös, sedan detta på 1640-talet blivit färdigt. Hans barn döptes i S. Jakob. Detta kan dock bero på att deras faddrar tillhört de la gardieska familjen — namngivning- en tyder därpå. Egen gård byggde han 1651, varom mera nedan.

Ett hemvist har emellertid Conrad också haft i Oxunda i Eds socken. Enligt Eds kyrkoräkenskap¹³ tillhörde han kyrkans relativt fåtaliga donatorer. 1649 heter det sålunda, att »Secreteraren Conrath Quensell i Oxsundha, då han sin s. dotters lijck j sin legerstadh j kyrkian leett begraffwa» skänkt en mässingsljuskrona om 8 ljusarmar (se bild). 1652 anges en uppbörd från honom till 5 dlr och 24 öre, 1655 »haffwer ähreb. Secret. Conrath Q förährat och giffwit till kyrkian tuänne store teen liusstakar på altaret». S. å. har han förärat till inköp av bårklåde 35 dlr 10 öre. »Item giffwit till kyrkian en Bibbell uthi folio aff thedh nya slaget, medh swart suiijnlädersband och beslagh», och tillsammans med Erich Calssau [?] kostat på korset och arbetslönen 70 dlr 20 öre. 1657 har han givit en oblatask av engelskt tenn samt en tennkanna med inristat arbete.

De la Gardies avkortningslängd för Runsa 1648 anger, att sekreteraren Conrad Quensell på sin tjänst på behaglig tid fått Oxunda 1 1/4

¹² Man kan ifrågasätta, om inte den personliga kvantiteten var att betrakta som en tilldelning, avsedd att ev. räcka för vederbörandes familj. Enligt gällande förordningar skulle på denna tid 1 lispd vara 8,5 kg=20 mark (pund), 1 tunna säd motsvara 32 kappar å 4,58 liter och 1 tunna vätvaror=48 kannor eller 1.256 liter, samt ett fat (el. åm) vara 60 kannor. Se Falkman: Om mått och vikt i Sverige samt B. Boëthius; Grycksbo 1382—1940 (1942). — I årsberäkningen upptas utom kvantiteter av oxar, får, kalvar, grisar och hönsägg även specerier som russin, korinter, peppar, ingefära, muskot, kanel, saffran, mandel, sviskon, nejlikor, socker, konfekt, anis, kardemumma, citron och lemon, pomerans, valnötter, kastanjer, fikon, kapris, oliver, gurkor, ostron, äpplen, holländsk ost o. s. v. Denna opulens bekräftas också av redogörelser för enstaka måltider för viss dag — det kraftiga middagsmålet och den knappast lättare aftonvarden. Dryckerna flödade i samma skala. Den 20 febr. 1649 åtgick bara vid grevens eget bord till middagen: 1 kanna Neckarvin — därtill 1/2 kanna enskilt åt fältherren — 2 1/2 k fransk vin och 12 »Herbster» öl, vid aftonen något mer. Dessutom brukade HGN själv 1/2 k vin och 1/2 k öl till nattdricka.

¹³ I en vol. 1604—1705, ULA. — Anförda ställen i jordeböcker och mantalslängder återfinns i ULA, medan källorna i De la Gardies godshandlingar återfinns i Topographica (Runsa och Ekholm), LUB.

Inskription på ljuskronans klot:
 »Gudi till ehra och Edz Kyrckia
 till pryding hafver Secreteraren
 ehrborne och wälbetrodde Con-
 rad Qvensel denne livsronan hyt
 förähret åhr 1649.»

hemman samt att räntan där utav får, höns, ägg, stock, dagsverken och hästar inalles utgör 51 dlr 22 öre 18 »tugar». En av fältherren egenhändigt undertecknad sedel ger Conrad därtill 1/2 av det hö. som skördas på Norr(?) Ängen vid Oxunda. Redan 1647 finns Conrads hustru på Runsas förtärlingslista, och s. å. får hon av Ebba Brahe 2 st. kor, »som goda ähre». I mantalslängden för Sollentuna härad, Eds socken, upptas under 1650-talet Conrad för ett helt kronohemman, 6 öresland Oxunda (även kallat O. gård) och anges, att han även brukar Oxunda 1/4 hemman (även kallat O. torp). 1654 upptages också hans hustru samt dräng och piga. Jordeböckerna, till stor del skadade, ger därtill dålig upplysning, därför att ägarnamnen släpar efter långt sedan ägoskifte timat. Så står Oxundaegendomarna ännu 1680 på Erik Jöransson Tegel, som dog 1636. 1665 finns emellertid tillägg: »men nu Grefwinnas Frw Ebba Brahes vnder Runsa» samt upplysningen ang. 1/4 hemmanet, att »een Enkia niuter dett fritt». Det kan tänkas vara Conrads änka, eftersom den trasiga jordeboken 1675 upplyser rörande Oxunda gård ». . . sahl. grefw. . . gardie förl. . . secreterarens . . . sels ärfwing . . . lijfztijdh» och rörande Oxunda torp, att det nu »innehafwes aff Secreteraren Consequensels [!] ärfw:r uthj lijfztijdh». Ännu 1680 heter det om helgårdshemmanet, att det nu tillhör riksamiralen, dvs.

Gustav Otto Stenbock, Jakob De la Gardies och Ebba Brahes måg, och är förlänt sekreteraren Quensels arvingar. Torpet är då också Stenbocks, men förlänt en adlig tjänare. Under hela tiden från 40-talet och t. o. m. 1680 upptas räntan av hela hemmanet till 34:19:12 dlr och av torpet till 9:9:8.

En glimt har här — som bakgrund för Conrad Quensels liv — givits av de målande och detaljerade upplysningar, som »torra» räkenskapshandlingar och förteckningar kan ge ur vår inre historia och som i detta fall skildrar ett av stormaktstidens allra främsta adelshov. Bara samlingarna av gårdshandlingar från De la Gardies stora gods-komplex kan ge väsentliga inblickar i svenskt näringsliv under en tid, då vårt land var europeisk stormakt. Betydande bergverk hörde till Jakob De la Gardies domäner och han som andra rikets stormän drev en omfattande handel. Ännu fortlevde och t. o. m. ökade på hans tid, trots centraliseringstendenser i statsförvaltningen, näringslivets utskiftning i olika former på enskilda händer, inte minst när kronan behövde reda pengar.¹⁴ Dessa oersättliga källor för kunskap av både ekonomisk och social natur är ännu ej alls tillräckligt utnyttjade. Forskning i de la gardiearkiven försvåras av att de är osystematiskt splittrade och delvis nära förfall.

Conrad Quensels växlande uppdrag visar, att han redan från början åtnjutit fältherrens förtroende och att detta varat dennes livstid ut. Räkenskaperna avspeglar naturligtvis vad han sysslat med som kassaförvaltare, men inte bara i nakna siffror, utan också vad detta konkret kunde innebära för den, som satt i centrum med kontakter utåt hela den stora och spridda de la gardieska godsförvaltningen. Till hans uppgifter hör att utfärda s. k. befallningssedlar, d. v. s. rekvisitioner av olika slags leveranser och arbeten samt att kvittera och betala dem, liksom att utbetala löner till anställda och tillfälligt anlitate. »Salarium» betalar han till barberaren Christian Walter likaväl som till hovpredikanten Dymbodius. Conrads namn förekommer inte bara i huvudstaten, utan även hos de olika räkenskapsförare, som svarade för de yttre områdena. Redan 1639 — således innan han övertagit kassan — förekommer att han kvitterar. Sedan flödar utbetalningar i stort och smått — till kryddfrö (åt grevinnan), till 2 skolbankar åt de unga grevarna, inbindning av böcker, till synålar,

¹⁴ Ang. Jakob De la Gardies politiska och ekonomiska roll och kronans speciella obligation till honom se Grill a. a.

till tvål och stärkelse åt tvätterskan, som tvättat »salueter och bordhetukar», skodon åt folket, facklor, till förböner för grev Magnus, medan han vistas utomlands, badstugupengar åt fröken Maria (den duktiga, som sedan bl. a. startat verken i Höganäs), medikamenter, »drank åt skilpadorna, som gr. Magni drabant förde till Jacobzdahl», djäknarna, som sjunga i Jakobs kyrka, kyrkobygget i Greifswald, bläck till kontoret, »som dagligen förnötes», färger åt konterfejaren Cornelius Picolet, till en »besatt studiosus», fiolister, som spela på balen, ved åt unga grevarna i Uppsala, till plank för grevinnans trädgård på Söder, fett åt skomakaren att smörja läder med, svagöl åt hovmästaren etc. etc. — allt brokiga blad ur det grevliga hovlivet.

De små sedlar, som bilagts räkenskaperna, ger ofta direkta inblickar i den detaljerade omsorg fältherren genom sin sekreterare utövade i godsförvaltningen. Befallningsmannen Mårten Jönsson, vars täta leveranser från Runsa och Vänngarn ofta kvitterades av Conrad, fick t. ex. 1643 av denne en rekvisition på 10 oxar och 59 får, »alle märchte på hornen», vilka HGN allvarligen befäller »I vääll skulle achta låtha och på stahll sättia, så lagandes, at dee vääll hållas måge till dess dee igen til hofförthäringen inhämtas». 1649 ålägger han Erik Hammer att till »lille trädgården» (vid Jakobsdal) skaffa »den dynggian der än quarligger vidh stallen». Ett annat slag av leveranser sker t. ex. 1644, då enligt krigskollegiets sedel utlämnas 100 bandelär och 100 musköter till fältherren, vilket allt kvitteras på hans vägnar av Conrad. Denna personliga ställning får viss belysning, när Anders Brynielsson vid Runsa 1648 får order att betala 4 tr spannmål till kvarnbyggaren Matthias Stijck, som inte längre kan vänta och så »nödständig är». HGN:s sedel lovar Conrad skaffa senare — nu vill han inte påminna, just när grev Magnus kommit hit.

Mitt i räkenskaperna kan också skimta mer familjära uppgifter, t. ex. när i 1640 års räkenskap en liten brevlapp från Magnus Gabriel ber Conrad påminna fältherren, »min her fader», om de 50 dlr kmt, som han, Magnus Gabriel, är skyldig bollmästaren Jöran Zipell (el. Seipel) i Stockholm, för »deet jagh i åhr uthi Pollhuuset speelt hafuer». En lite ömtålig mellanhandel kanske mellan en sträng fader och en son, som inte i samma grad ärvt hans ekonomiska handlag. Exempel på viss handräckning åt greve Magnus ger också Conrads brev av Jakobsdal 5 april 1650 till sin »Högtährade godhe vän» Ebbe Simonson (tackelskrivare vid amiralitetet) med vänlig begäran att han ville undsätta grev Magni skutas utredning med 3 tunnor tjära och en balja beck, vilka skola med tacksamhet restitueras, så snart riks-

marskens skutor med tjära ankomma, allenast han läte grev Magni tjänare kvittera denna fordran.¹⁵

Som sekreterare hade Conrad synbarligen att skaffa med anställning av folk i fältherrens tjänst. För befattningshavarna utfärdades noggranna »ordningar» att rätta sig efter. 1649—50 gällde sålunda en ordning för Jöran Swensson bagare, undertecknad av Conrad och bokhållaren Anders Olofsson. Conrad kontrasignerar också 27 okt. 1651 den kungörelse varigenom fältherren antar Måns Pedersson Blix till kamrerare och generalinspektör över betjante och arrendatorer vid de olika godsens. Fältherren hade nämligen funnit behov av en sådan på grund av den skada i ränteinkomsternas administration, som utbredd sig till största delen på grund av att Gud hemsökt honom med sådan sjukdom, att han själv ej kunnat ta denna yttre förvaltning i ögonsken och bestraffa oegentligheter.¹⁶ Här vidrör han den sjukdom, starr, som småningom utvecklades till blindhet och som i räkenskaperna antyds genom olika läkare- och medelsutgifter. Sjukdomen gör honom mindre rörlig än förr och mer beroende av mellanhänder. Att befattningshavarna emellertid skriftligen tillhölls flitigt arbete visar de många instruktioner, promemorior o. a. skrivelser, som utgick till arrendatorer och anställda i den lokala förvaltningen. Det husfaderliga nitet räckte, trots sjukdom, in i fältherrens sista månad. Ovannämnda bokhållare Anders Olofsson berättar, att i juli 1652 »tiltalt HGN (Salig i åminnelse) mig, såsom och igenom Secret:n Conrad Quensell mig tilltala låtet, jag bockhållaretiensten i Lifland emot taga skulle». Fältherren avled 12 augusti s. å.

Som redan nämnts har Conrad även fört fältherrens talan i riksrådet. Den 5 aug. 1651 var i råds-kammaren närvarande herrar Ture Sparre, Erik Gyllenstierna, Seved Bååt, Axel Lillie, Gustav Bielke, Arvid Wittenberg och Johan Berndes, då en stridig sak mellan Jakob De la Gardie och fältkvartermästaren i Livland Gregorius Schwengel (von Schwengelm) upptogs. På egen begäran blev den förres »fullmechtige och Secret. Quenzel» insläppt för att göra relation i saken. Ture Sparre begärde »om Qwenzel hade något att referera han ville det göra». Quensel: »Håfrätten hafver tillbådit parterne att dhe schulle förlijkass, der på haf:r legaten H. Salvius medh flere committerade saken före tagit och saken då blifven så bilagdh» . . . varpå Q. uppläste hur greve Magnus [Gabriel] därpå resolverar. Gentemot ett påstående av Schwengelm begärde Q. kvittens och visade fram ett

¹⁵ Flottans arkiv. Specialräkningar 1650, KrA.

¹⁶ De la G. samlingen. Topographica, Runsa, LUB.

attestatum av Kohl (borgmästare i Riga), att de 3 000 rdr, som levererats till fältherren vore levererade av honom, Kohl, och ej av Schwengelm. Sedan Q. avträtt, överlade rådsherrarna och Seved Bååt mente, att man borde infordra Schwengelm och fråga, om han ville förlikas efter tidigare gjort förslag. De andra råden biföll, men »att man förr communicerar det Qwenzel». Q. återinkallades och tillfrågades om fältherren ville bliva vid det förlikningsförslag som S. uppsatt. Q.: »Hela saken är remitteradt till G. Magni Exc. och vet inthet om H. G. Exc. skulle adpropera alt, uthan det som billigt vore» . . . 4 dar senare (9 aug.) var saken åter före i rådet och Q. blev ånyo inkallad. På frågan om fältherren ville ingå den förlikning, som hovrätten föreslog, hänvisade Q. ännu en gång till greve Magnus. Den 22 sept. var båda parterna, d. v. s. Q. och Schwengelm, närvarande, och Q. begärde åter bevis från S:s sida angående de omstridda 3 000 rdrna och hänvisade honom att söka sitt skadestånd hos Kohl. Men fältherren ville låta hjälpa honom med slädar till hans flyttning. — Vad transaktionen innebar har i detta sammanhang inthet intresse. Scenerna i rådet medtas helt naturligt bara därför att de belyser Conrads roll och ger några hans muntliga inlägg.

Brev till olika adressater ger också en föreställning om vad Conrads sekretariat innebar. Från hösten 1644 finns två hans brev till general Forbus.¹⁷ Det första, daterat 15 sept. omtalar, att Forbus brev anlänt till fältherren, som förundrat sig över uppgiften, att det hus K M:t tidigare skänkt Forbus nu skulle ha givits åt en annan. Han hade härom i underdånighet tilltalat K M:t i rådet, och där hade utrönts, att en förväxling av hus skett från Forbus sida. »Detta sade H.Excel. då han uhr Rådet kom», och Conrad, som antagligen följt fältherren till slottet tillägger, att »Jagh hade gerna . . . om detta ährendhe willat taala medh Secret. Niclas Tungel», men denne hade rest till landet. Han lovar göra det, så snart T. återkommer, och därpå skriva till Forbus. Det andra brevet av 30 okt. har större allmänintresse. Just som fältherren hade låtit tillsluta sina brev,

»bekommer wij här af Feltmarskalcken Her Gustav Horn dhee godhe tijender, att konungen i Dannemarck, som sigh uthur sit läger moverat och wille giordt en försöck på wåre, ähr medh förlust af 400 hästar . . . många fångade så wääll officerare som gemehe, och 2 standarter, som wåre eröf-rat tillbaka slagen, och hålles nu förre, att han inthet längie der sig uppehålla warder, hållst när han dee gohe Tijender af sin flotta warder för-

¹⁷ De la G. saml. Släktarkiven, Forbus. LUB. Den »högälskeliga» gemålens romans med Forbus har han själv roligt beskrivit — se Sv. biogr. lexikon, bd. 16. Hon hette Margareta Boije av Gennäs och var nära vän till Ebba Brahe.

nimmandes man håller nu för wist, att tractaterna emällan Hen.K.M:tt och honom skulle winna sin framgång in Januario, huar till den Högsta Gudh gifue sin wällsignelse, Rixdagen blir nu snart ändigat, och wore ständerna samtveligen i gåhr på Rixsaalen, medh deras swar, att dee alle godwilligen huad som begärdt, bewillia, som E.N. medh nästa widlijftigare förnimmandes warder». I de svassande avslutningsfraserna inbegrips även Forbus »höghelskelige käre Gemåhll».

I korrespondensen mellan familjemedlemmarna De la Gardie fungerar Conrad ej sällan på fältherrens vägnar eller som mellanhand. Ovan har ett exempel hämtats ur räkenskaperna. Han skriver bl. a. till utomlandsvistande söner i uppdrag eller som rapportör. I ett brev 11 aug. 1649 från Jakobsdal till räntmästaren Börje Cronberg¹⁸ svarar Conrad på någon framställning till fältherren, att denne inte kan beswära sig med sådana småsaker och ber i stället Cronberg att påminna sin herre, d. v. s. Magnus Gabriel, om de böcker denne skulle inköpa. Till honom avger Conrad 28 okt. 1648 från Stockholm ett litet hovreportage, som adressaten säkerligen värderade.¹⁹

Hans käre fader hade enligt Conrad för få dagar sedan kommit från Jakobsdal och befann sig nu vid tämmelig god hälsa och sundhet. Kära fru modern hade samtidigt kommit tillbaka från begravningen på Tyresjö [!].²⁰ Riksmarsken hade »i förgår» uppvaktat H M:t i rådet. I aftons [= i går afton] var fru modern »op hoos Hen:s K M:tt och då hadhe Hen:s K M:tt så vääl som H.K.M:t Enckiedrättningen sagt Hen:s N att dee båda villia desse dagar besökia Hen N på Jacobzdaall, hvarförre reeste H:nes GN nu i dagh dijt uth att låtha tillaga, till deras K M:tt ankompst. Hen:s K M:tt Enckiedrättningen oansedt deet var sagd, att H.M:tt skulle till Nykiöping villia reesa och der schidera, så ähr doch sådant nu sedhan väl her Bengt Schytte, som dijt schickat var, tillbaaka kommen, muterad, och skall H.K.M:tt Enckie drättningen nu öfver vintern blifua här på Stockholm. Hen:s K M:tt vår nådigaste drättning var dessa dagar sielf i person neder i räckningecammaren, att låtha göra Hen:s M:tt Enckiedrättningens staatt. Hwadh elliest vidh håfvet passerat, tviflar jagh inthet E Exc af andres communicationer väll erfahrer. H.Exc. rixcantzlern, ähr ennu på Tijdöön, och haar reesan i lehnet, hvarförre och H.Exc. icke kundhe komma till begrafningen, en rixdagh seijs Hen:s K M:tt nu vill vthskrifva låtha, som skall hållas i januario. Öfverstelieut. Johan Vtter ähr för 4 vickor sedhan till Ösell lyckeligen och väll arriveradh, men hade sigh ändå icke allt till inventera låthet, nu medh första lägenheet Lehr han fulle om allt huru der tillståår relation öfuersendha, der skall i ähr des Gudhi skee låf, haa blefvet vacker åhrsvext, och råågen gæller nu i Revall och Riga 50 rdhr læsten här i landet ähr och Gudh skee låf tämmelig godh sädh blefven, och var

¹⁸ Börje Cronbergs saml. Ink. skr., KA.

¹⁹ Skr. till Magn. Gabr. De la Gardie, RA.

²⁰ Gæller tydligen hennes mågs, Gustaf Oxenstiernas, begravning, som ägde rum i Tyresö kyrka 22/10 d. å.

E.G.N:s fougde Matthias Simonson hoos H.Exc. för några dagar berättadhe att på Eckholm allt des Gudhi ske låf vääll tillståår och som andra säija, ähr han heel flijtig. E.Exc. vill i vintter behålla af spannemålen vidh Eckholm 300 lisp. och deremoot contentera dem EGN derpå anordhnat, så mycket detta sigh belöper c:a 2 rdhr tunnan». Etc.

En känsligare ton vibrerar, då Magnus Gabriel 11 maj 1650 skriver från Riga till »monsieur» Q. och ber honom underrätta föräldrarna Jakob och Ebba om en liten dotters död i mässlingen — Conrad bör själv framlägga det skriftliga meddelandet »nach seiner discretion».²¹

Conrads närhet till fältherren hemma och på resor gör, att brev dem emellan är sällsynta. I stället kan man få en reseskildring som den följande från Oschersleben »i hast» den 1 sept. 1646, adresserad till sekreteraren Nils Persson (Silvergren), då han hade följt med fältherren på en tysk brunnsresa.²²

Efter inledningsfraserna lyder brevet så: »Jagh hade, H.Secr., gerna förr medh min skrifueelse villat besökt, men effter bådhe deet, att inthet skrifvärdig honom at berätta i vår reesa förreföll, H.Exc. och resan hijt i[u]th matureradhe migh ej heller något tillfälle och tidh gafs at skrifua, hafuer jagh deet alt hijt måst uppskiuta, och låther honom nu tjenstligen förnimma att sedan vij från Elsnabben den 17 passato afsegladhe kommo vij medh en önskelig godh uindh, så at seglen icke en gång rördes, dhen 19 ejusdem för Wissmar, och så snart ankrarna voro vidh Pöhl nederflepte för natten skuldh vände sig vädret, och den 20 dito dagen effter, kom gouv. Erich Hanson [Ulfsparre av Broxvik] medh någre båther uth til H.Exc. och fohr så H Exc. medh båtherna til landhz. Styckerna på schantzen Wallfischen och kring stadhen löstes 2 gånger. Uthi Wissmar blef H Exc så länge han der var af gouv. tracterad men H Exc köpte af honom et span huittgrå hästar för 1000 rdr, huilcke som saijes icke voro öfuer 700 värde. Den 22 reste H Exc till unge hertigen af Mecklenburg J. Christian till Swerin, huilcken skref H Exc till och inuiterade H Exc till afftonmåltidh, hoos huilcken H Exc blef väll tracterat bådhe medh maat, dricka och complimenter, skiedde H Exc af försten stoor ähra och courtosie, ifrån Swerin reste H Exc d 23 till Dömitz, dijt gouv. Erich Hanson fölgde, ifrån Dömitz till Saltzwedell, dijt vij den 25 ankommo, samma stundh kom och fältmarschalcken her Lennardt Torstenson med sin frw^{22a}, gen.maj. Forbus och hans frw, öfversten Skolman [sannolikt = Otto Schulman], och Conrad v Falckenberg, som alle kommo ifrå Bremen dijt in i stadhen Saltzwedell, feltmarschalcken kom straxt till H Exc och lätt föhra och bähra sig upför en trappa til H Exc, blefuo så till afftonmåltidh tillsammans, morgonen fohr H Exc till feltmarschalcken, och blef hoos honom heela dagen. Om

²¹ Magnus Gabriel De la G:s reg., RA.

²² Smärre enskilda samlingar, Arkivfragment, Nils Persson, RA. Diftflyttad från tidigare förvaring i Biographica: Quensel.

^{22a} Lennart Torstenssons fru var Jakob De la G:s brorsdotter.

morgonen, som var den 27 reste H Exc derifrån till Garleben och feltmarschalcken till Dömitz. Feltmarschalcken hafuer detta brunsvattn väll bekommet, så at han härifrån hafuer kunnat ridhå 2 mijls väg, och dagen han skildes från H Exc kom han ridjandes för H Exc logemente och kunde så vijdha gå, allenast en hölt honom under armen, op för en trappa till H Exc, och effter han hafue[r] en godh quantitit vattn hoos sigh, och deet medh bättre commoditet, der han till roo komma kan, kan få dricka, tuiflar han inthet på sin fuller komne restitution. Gen.major Goltsten ähr och så vijdet kommen till hellsa, at han alls ingen värck mehra känner, kan ridja och åka huru han vill, mötte och H Exc och kom 2 mijll härifrån emoot oss, håppas och nu snarth blifua så vijdt restituerad, deet han medh den hand, som lahm schuten [är] skall kunna föhra och regera tyglen, medh den vänstre sit gevehr. Här vidh Bremen hafue vij dee stoore under nådevärken som den högsta Gudh opå så många läsande, såsom prästen här är veet berättat, både blinde, lahme, döfue, dumbe och andre medh åthskillige elliest obootlige siukdomer beladde menniskior giordt och bevijst, medh förundran förnummet. Huadh nu den högsta Gudh täckes göra hoos H Exc (min nådige herre, som nu och curen i Jesu namn begynt) lehrer tijdhen, och effter H Exc allerede känner at vattnet begynner invärttes operera, och så löndt begynner H Exc purgera, huilcket skall vara et gått omen förmodar man näst Gudhs hielp, snart hugnelige tijender til Sverige skrifua, dhen högsta Gudhen låthe H Exc sin barmhertighet här och effter vår önskan vederfahas. En fröken [prinsessa] af Mecklenburg, hertigens syster, som så många åhr varit heell blind ähr och här, och sedan hon detta vattn brukat, skall hon och allerede så vijdt känna bättring, att hon kan hafua någon kännelse af dagen. Detta jag i Hast H.Secret. til effterättelse tjenstligen eij kunnat förhålla, huadh ifrån armeen kan vara at avisera, tuiflar jag inthet dee [?] nogsamt af aviserna förnimma varde. Derföre jag onödig håller honom dermedh att besuära, bedher han min hastige och ringe skrifvelse sig eij ville misshaga låtha, uthan min ringe person uthi sin godhe gratia altidh låthe vara recommenderat . . .

Hr Secreterarens tjenstberedvilliger

Conrad Quensell

I P.S. tillägger han: H Secret. vill obesuärat sin k. hustru medh min ödmuika tjenst, så och sin käre dätter och styfbarn, medh fleere gode vänner tjensteligen helsa. Bijlagde breff till min käre fader och hustru ville H.Secret. obesuärat beställa låtha. Der min hustru ennu vore hoos mine föräldrar ville han obesuärat uthi ett omslag hennes bref och till min käre fader med ordinari posten till Sätter sende».

En nästan patetisk bild ur vår krigarhistoria stiger fram ur dessa Conrad Quensels rader till en vän. Två stora fältherrar möts, när de på tysk jord är ute i samma ärende: att söka bot för sina av många vedermödor undfångna skador. Man ser för sig hur Conrad stöder Lennart Torstenson uppför trappan på väg till riksmarsken — dessa två krigsherrar tycks trotsa alla besvär för nöjet att få träffas. Tyd-

ligen har de mycket att tala om: minnen, dagens politik ute och hemma, släkt och vänner, och de ger varandra god tid. Man skymtar också deras kurage och spänst: inte ge tappat, tro på ett resultat ända till övertro.

Förhoppningarna om att Jakob De la Gardie skulle återvinna hälsan blev ju aldrig infriade, men den andliga vigören och det klara huvudet behöll han. Också från hans sista dagar finns en intim skildring av Conrads hand:²³

»Anno 1652 2 Augustij då H.G.Excell:tz mycket svag blefuen, taaladhe H Exc medh Hen: N Grefvinnan, närvahrandes Hen. N Grefvinnan Fru Maria Sophia, HN Grefve Jacob och H N:de Grefve Göstaff, i hougkommandes sit Testamente, sijandes till Hen.N. Grefvinnan, Jagh hafuer åffta veelat låtha taga op mitt Testamente och deruthi ennu låtha något förandra och insättia, alldenstundh tijden sig sedhan Jagh deet giord, förandrat, och Jagh dee Godz i Norbottn, så och Torgelow i Pommern sedhan hafuer bekommit, om hvilcke Jagh och gerna een viss förordhning hade veelat giord och i Testamente i hougkommen. Men effter Jagh nu för min svagheet dell eij så kan göra, så haar Jagh beslutet och förordhnad, att I min kärestan uthi edher lijftztidh skole niuthe och behålla, Godzen uthi Österbottn medh dee andre finske Godzen, så och behålla I och niutha alle lööse öhren, tviflar och inthet mine käre Barn edher och allt, hvadh Jagh edher undt gerna skole unna och niutha låtha, förlänger Gudh lijftziden och Jagh till mina kraffter igen kommer vill Jagh ennu om allt i Testamentet vijdare i hougkomma. Att H G Excell. åfianskrefuet sålädhes som förmält taaladh, attesterar undertäcknadh, som deet på hörde, och straxt annoteradhe.

Conrad Quensell».

Tio dagar därefter avled fältherren, en av de sista stormännen kring Gustav II Adolf. Följderna för familjen och den stora godsförvaltningen kan självfallet inte beröras här. Att fältherrens död innebar en olycklig vändpunkt i Welam Quensels historia har tidigare skildrats,²⁴ liksom hur sonen Conrad fåfängt kämpat för sin fars rätt till Ludvika gård, som formellt var sonens egen, men som han upplåtit åt sin fader att bebo och bruka. Kronans penningbehov strök ett streck över den rätten. Också för Conrad skulle förlusten av fältherren bli inte bara till personlig saknad, utan omedelbart medföra trakasserier. Att direkt utpeka upphovet är inte möjligt, men att någon hitills uppdämd aggression nu fick luft och att den drevs av avund förefaller mer än sannolikt. Genomgående kan man

²³ De la Gardie-saml. E 1961 A, RA. Kopia, bestyrkt—med originalet. Jakobs sjukdom skildrad i Fries a. a.

²⁴ PHT 1965—66.

konstatera, att Conrad som fältherrens välbetrodde sekreterare i hög grad åtnjutit sin herres förtroende och därför haft en både gynnad och inflytelserik ställning. Att olika grupperingar förekommit inom den de la gardieska hovstaten kan antas: redan i Welams historia kunde man spåra en viss motsättning mellan Jakobs folk och Ebbas. Det är Conrad själv, som berättar vad han blivit utsatt för — dock utan att anklaga någon namngiven. I samma berättelse, som redogör för hur han kom i fältherrens tjänst och som ovan citerats,²⁵ heter det, att han nu efter den salig fältherrens död blivit beskylld för att »såsom dhen der uthi all sin tidh emoot den sahl. herren och den höga familien som een lättfärdig hundh hafuer handlat» och missbrukat förtroendet med flera försmädelser »huilcket doch ingen ehrelskande och aff gemöth oprichtig meniskie . . . med någon saning och oprichtige sanne skiähl skall kunna öfvertyga». Tydligt hade beskyllningarna satts i samband med Conrads gårdsköp. Han framlägger därför i bilaga sin ekonomiska situation, som slutar i en skuld på 7 652 dlr kmt 24 öre, och uppger i detalj sina fordringsägare sålunda:

	dlr	kmt
Välb. Hermannus Clerferfelt till min gårds byggning försträckt	500	
postmästaren välb. Johan Beijer i lika måtto	440	
fordom bokhållaren Olof Erichsson	600	
för hans hustrus faddergåvor och silver, som pant för lån	800	
Intresse på betalda poster	400	
Johan Brusenhagen på intresse	400	
Noch en annan man mot pant på intresse	100	
Arnold och Johan van der Hagen för uttaget commiss	664,	20
Hans Bremer	900	
Claudi Roquet [Hägerstierna] för uttagna varor [»languedoc»]	692	
Cunij Orion i lika måtto	700	
hustru änkan Jacob Haakes	400	
Jacob Brieservall och Dollmet	346	
Hans Primroos	200	
Mr Adam Hovslagare	400	
Philip apotekares änka för uttagna medicamenter	100	

Samtliga penninglån var givna mot intresse. I marginalen har han tillagt den bittra reflexionen: Detta är den välfärden, som jag förtjänt haver, hoppas likväl annat hava förskyllt och förtjänt. Han bilägger också åtta intyg med kvittenser, som täcker hela hans kassaförvaltningstid, 1640—51, och omfattar hans levererade kassaräkningar. På

²⁵ Se ovan not 3.

baksidan är antecknat: kopior av kvittenserna över kassaräkningarna som C. Quensel på grefl. kontoret månat- och årligen inbundna inlevererat haver.

Kvittenserna är undertecknade av respektive Olof Olofsson Bergsman, bokhållaren Truls Abelsson, Anders Olofsson, Olof Erichsson, Samuel Torn, Måns Pedersson Blix (kamrer och generalinspektör, se ovan) samt Johannes Fabricius, »Rei publ. lubec. Medicus».

Därmed tycks också denna obehagliga episod vara förbi utan vidare fortsättning. Man kan göra reflexionen, att Conrad här fick, lika pinsamt och oförskyllt, i mindre skala utstå samma sorts anklagelser, som fältherren själv en gång blivit utsatt för i större och mer offentliga sammanhang.²⁶ Forskning i privatlivet under 1600-talet ger ett starkt intryck av den ekonomiska otryggheten, både för hög och låg. Välvningarna i det yttre återverkade omedelbart och var ju förklarliga hos en nybliven stormakt i ett krigiskt skede, när dessutom brytning pågick mellan äldre fastare värdesystem och nyare, mera rörliga penningtransaktioner. Det är påfallande hur mycket man rör sig med papper: borgen, reverser o. dyl. Reda penningar i metall var det ofta ont om — och sedlarna var ju ännu inte genomförda. Att processer var frekventa och tvister svårutredda är knappast förvånande — förlikning var en gärna sedd utväg.²⁷

I fältherrens testamente hade, utom föreskrift om sorgklädnad till alla, som tjänat honom, även tillsagts Conrad Quensel och bokhållaren Bergsman var sin gåva å 500 riksdaler — men greve Pontus begär före utbetalningen »rätta omstendigheten», då han anser sig ha en fordran på fadern å 1/3 av 500 rdr, vilken han säger sig ha utbetalt till Conrad. Och greve Axel Julius visar missnöje med nämnda testamentsgåvor, då han finner, att ännu »ingen nytta af deres arbete till sterbhusetsz dienst beviljst ähr» — onekligen en egendomlig syn på testamentsgåvor. Pontus syns överhuvud varit enveten och besvärlig i uppgörelsen med övriga familjemedlemmar. Redan 15 jan. 1650 hade Jakob i brev tillförsäkrat Conrad en pension av 200 rdr årligen ur Ekholms intrader, men som Conrad själv senare antecknat, har han »likväl ej något träget fordrat den», emedan fogden där »medh så många andre assignationer på räntan vardt graverad» — och det visar sig senare, att det behövts både Magnus

²⁶ Se härom Grill, a. a. s. 38 ff.

²⁷ På 1650-talet är Conrad upprepade gånger kallad till stadens rätt som svarande i en av käranden, en viss Biskop (möjligen = en tidigare hos De la Gardie anställd »Piskob») överklagad dom. Även här framgår rättens egen önskan om förlikning i stället för slutplädering och dom.

Gabriels bekräftelse 1 jan. 1654 på faderns försäkran och hans uttryckliga befallning till kamreraren Peter Berndtsson att utbetala pengarna, efter Conrad nu stod i skuld till flera köpmän för uttagna varor.²⁸ Som berörts redan i Welams historia, var familjen De la Gardies ekonomiska ställning efter Jakobs död belastad med skulder och detta gjorde väl sitt till att skapa nervositet och misstänksamhet. Emellertid kom ingenting i fortsättningen att störa familjens förtroende till Conrad, allraminst när det gällde utredning av arvsfrågorna inom familjen.

Vad angår svagheten i Conrads egen ekonomiska situation beror den tydligen främst på att han nyligen byggt egen gård. Enligt Stockholms stads tänkebok 9 juni 1651 sålde kämnären på Norrmalm Han Olufsson till Jakob De la Gardies sekreterare Conrad Quensel en kämnärn tillhörig tomt på fri och egen grund för 600 rdr in specie, belägen i Norra förstadens västra del, nedan Drottninggatan uti S. Stefans gränd (nu Karduanmakaregatan) hållande i längden vid gränden emellan den gården Hans Olufsson själv besitter och Christian Trumpetares gård 30 alnar, väster i bredden ifrån gränden och i norr till Lars Paulssons gård 37 alnar uti bredden på östra sidan ifrån gränden och till Lars Paulssons gård 37 alnar. Längden på norra sidan var 30 alnar. »Hvar på lades en friskillingh och handsträchningh giordes efter lagh». Denna tomt i kvarteret Björnen låg på den plats, där i nutiden Vattenfallsstyrelsen byggt sin blåfärgade byggnad.²⁹ I stadens mantalslängd för västermalmen år 1652 upptas sekreteraren Conrad Quensels egen gård till 2 mantal och dess nummer är 44. Där namnges då endast pigan Helga. Ovannämnda trumpetare, Christian Jordan, blev dock inte Conrads granne — det blev i stället notarius i kungl. räkningekammaren Jonas Rask, som s. å. köpte Jordans gård på exekutiv auktion. I köpebrevet, där Conrads änka säljer gården, sägs den ligga mellan sal. Rasks stenhus och landshövding Clas Rålamb. Västra malmen (där Kungsholmen, då kallad Munkelägrät, inte inräknas) var mest bebodd av borgare, men också av kronans tjänstemän, och flera stormanssläkter var representerade som Sparre, Leijonhufvud, Wrangel, Bonde m. fl.

Gårdsbygget avspeglas inte bara i de skulder, som ovan omtalats i samband med Conrads redovisning, utan också i de persedlar han

²⁸ De la Gardiesaml., Magnus Gabriel vol. L 2, RA.

²⁹ Ragnar Josephson hade vid utredning funnit, att gatuhusets murar sannolikt varit äldre, men förstörts genom eldsvådan i Klaratrakten 1751 (uppgift från Vattenfallsstyr:s fastighetsbyrå).

utfått på sin lön. Redan 1649 tycks tomtköpet vara avtalat och påbörjat, ty då skriver han 20 maj till Erik Hammar från Jakobsdal och ber honom bl. a. att för hans räkning skaffa några arbetare att »hielpa mig på min tomt medh timbrers ophäfuande och steens framskaffandhe». S. å. lät han även sälja råg för att inköpa timmer och tog ut kalk på lönen. 1650 utgjorde uttagna persedlar utom födoämnen 8 tolfter bräder, 1830 st. murtegel, 114 st. tiotumspik, 15 st. sjutumspik, 69 st. sextumspik, 75 femtumspik, 100 st. läktspik, 200 st. »tvebredspik» och 6 kistor fönsterglas. Sedan han flyttat in på egen gård, får han enligt en senare lista för 1662 (Magnus Gabriels) över »Håffolcket uthom huset», njuta anslag av bränsle och lyse: 3 famnar ved över vintern och 1 lispund talg. 1653 tyngdes Conrads ekonomi ytterligare av att han gått i borgen för byggningskrivaren vid Stockholms slott Ingolf Botvedsson. Kammaren tillskrev honom den 12 aug.: »Helssan medh Gudh tilförende, Edher är, secreterare Conradt Qwentzell, icke okunnogdt» etc. att Botvedsson är avviken och har lämnat någon rest efter sig. Ännu 1659 var denna i varje fall inte helt betald, då Conrad jämte medcautionisterna Jöran Jesches arvingar avkrävdes en summa å 233 dlr 16 öre att betala till kronan.³⁰ I samband med detta står troligen Conrads åtgärd att 18 dec. 1654 inteckna i sin gård pant för en obligation å 150 rdr specie å 10 procents ränta, som han givit Oluf Erichsson 24 sept. 1652. Ny inteckning görs 11 okt. 1656 i gården för en äldre obligation av 8 maj 1652, given till Johan Brusenhagen.³¹ Gården utropades året efter Conrads död av hans änka på auktion.³²

Conrad har synbarligen betraktats som »ärvd» av fältherrens sterbhus och därmed s. a. s. anställd hos hela familjen före definitivt arvskifte. Han kallas sterbhussekreterare omväxlande med privatsekreterare ännu på Magnus Gabriels hovstat för 1661 med 300 dlr smts lön. Det har ju framgått, att han redan tidigt varit en allmän förmedlare familjemedlemmar emellan och gjort dem tjänster lite var, men själv betraktade han efter fältherrens död Magnus Gabriel som sin huvudman. De resor han tidigare gjort mellan olika gods, kom nu att utsträckas utom egentliga Sveriges gränser. Redan 1651 hade han emellertid i fältherrens uppdrag varit i Hamburg för affärer med Primrose. Den 12 juni 1655 fick han t. ex. bege sig till greve

³⁰ Kammarens reg. 1653, resp. 1659, KA.

³¹ Stockholms stads tänkebok resp. 1654 och 56, SSA. I senare fallet tituleras han Conradt von Quentzell. Jfr Conrads redovisning ovan s. 62.

³² Civ.prot. 1663, SSA.

»Pontom» i Tyskland. Vanligen upprätthölls dock förbindelsen arvingarna emellan genom Conrad brevledes. Tätast föll korrespondensen mellan honom och Magnus Gabriel, särskilt sedan denne sommaren 1655 begivit sig till krigstjänst i Livland.

Huvuduppgiften var dessa år på 50-talet att försöka bringa reda i den rättsliga och ekonomiska situationen efter fältherrens död. Redan i febr. 1654 fick Conrad ett brev om sal. fältherrens sakers befordrande och i maj s. å. om densammes handlingar, 16 maj 1655 ytterligare en fullmakt. Den 16 jan. 1656 begär Magnus Gabriel (i forts. = M G), att Conrad jämte kamreraren Måns Persson (Blix) och kamreraren Bertil Persson vid första åkføre och då Ålands-hav kan bära förfogar sig till Livland med alla tjänliga akter som angår arvet efter fältherren, själva testamentet såväl som kopia av den sist på Arnö gjorda föreningen om godsens interimsfördelning m. m., eftersom syskonen De la Gardie väntas ditut och vill göra om alla saker »een richtigheet».³³

Resan blev emellertid fördröjd. I brev från Stockholm 8 maj 1657 åberopar Conrad »åthskillige migh påkombne olyckor och hindringar», som förbjudit tidigare utresa. Men då furstinnan (prinsessan Maria Euphrosine, Magnus Gabriels gemål) av sina betjante allt för mycket blir förtretad och illa uppvaktad, har hon behagat bruka honom i några nödiga ärenden, såsom nu med Drottningholm, där fogden illa hanterat gårdens ägor, varför HFN förorsakats att avsätta denne, utarrendera gården och bruka den bara till hälften, till vilket hon fått en god karl och gammal landbo och gårdsfogde (Sven Persson Norre). Conrad hade nu på hennes vägnar slutit kontrakt med den senare, vilket biläggs. Furstinnan önskade att så vore beställt med alla deras gårdar, till mera nytta och mindre förtret. Conrad vill gärna gå till handa, om M G finner för gott, och anser högst nödigt att alla deras gods skulle revideras, varvid han hoppas göra god och nyttig tjänst, om han finge fullmakt och instruktion.

Ännu våren 1658 har resan inte blivit av, och nu kommer en oväntad händelse i vägen. Conrad meddelar M G i brev dat. Gripsholm »i hast» 28 juni 1658³⁴ att kamreraren Måns Persson (Blix) oförmodligt och hastigt avsomnat efter några dagars hård »sting» och

³³ Magnus Gabriel De la G:s arkiv, RA, där följande korrespondens kan följas.

³⁴ Brevet, påtecknat »Praesent.» i Riga 3/7 s. å., hade således behövt bara en knapp vecka.

bröstsjuka. Han hade kort före sin död talat med samtliga bröderna De la Gardie. Då alla handlingar som Blix haft om händer »ähre uthi alls ingen rigtigheet och ingen igen, som om them och alle saakers beskaffenheet mehra ähn jagh fattige gamle förlåthne tianare, weet underrättelse gifua», så förfogade han sig strax till bröderna De la G. och med deras gottfinnande »vthi Exc stoore huus [Makalös], uthi then cammaren acterna och alle handlingar och skrifter af Måns Person förvahrat lågo medh exc bröders bookhållares tillhielp, först registrerat sedhan them alle uthi een ordhning, såsom uthi archivo, ihoop och oplagd». Uppsikten över samma arkiv hade betrotts en ärlig och flitig man, som varit en av de äldsta bokhållarna i kungl. kammaren, Erland Pederson (Törnros), »håppas jagh han dertill bäst capable ibland alle nu elliest här i stadhen finnas kunna». Conrad har gjort och gör ännu, så länge han är kvar i staden, all nödig hjälp, men förmodar, att han snart ingen sådan behöver.

Conrads befattning med arkivhandlingar kan spåras långt tillbaka. I Jakob De la Gardies och Ebba Brahes handlingar i Riksarkivet uppges i arkivalieförteckning (nr 36), om ett antal godshandlingar: »desse hufvudbrefven af secr. Conrad Quensel registreret och i detta skrijnet inlagde». Där finns också en anteckning om att greve Pontus' (d. ä.) handlingar, som registrerats efter hans död men sedan förgätits, återfunnits efter fältherrens, Jakobs, död och registrerats av C. Q. och i »detta skrijnet» inlagts.³⁵

Conrad berättar vidare, att samtliga bröder De la G. nu reser ut till Kungl. Maj:t och hoppas träffa M G där och få lägenhet att jämka ännu varande oriktighet i delningen av de livländska godsen. De hade begärt, att Conrad skulle följa med dem ut och medtaga alla vederbörliga dokument. Detta ville han gärna, helst som han föresatt sig att följa furstinnan ditut. Nu hoppas han, att M G ville ratificera en bilagd, uppsatt trohetsrevers, varmed han skulle ta Conrad i sin tjänst, vilket han förtröstar på, när han medföljer i furstinnans svit. Han syns nu eftersträva någon fastare befattning i stället för den allmänna, obestämda sterbhustjänsten utan stadgad lön eller uppgift. Utan sådant engagement hos M G som det be-

³⁵ Arvshandlingarna efter fru Helena Bielke, som angå fältherren, har C Q mottagit och skall registrera enl. egenhändigt kvitto 1651 8/10, underteckn. av Conrad Q. och Johan Michelsson, De la G. saml. 10 b LUB. Ännu på 60-talet finns en PM, som upplyser, att »sal. Conradh Quensels skriffter dee hafuer Austrelius emottagit och dem oplagt uthi Cantzliet uthi det skåpet som Sal. Conrad Quenssel för sig brukade uthi stora husett». I kanten har M G själv antecknat: »är väll».

gärda finner han sig »elliest heel förlåthen» och tvungen att »af allt hierta ogerna» söka annan *främmande* tjänst. Bundenheten till familjen De la Gardie är tydlig, tonen är — särskilt för den, som inte är hemma i 1600-talets uttrycksvanor — lite självömkande, men bakom skymtar ändå en viss tillförsikt om outhärlighet. Den 8 juli s. å. svarar M G Conrad, att »man fast ogerna hafver förnummit dät Cammarerarn Måns Persson Blixt ähr medh döden afgången» och hans handhavda handlingar ej befunnits uti någon riktighet, »uthan hvadh han Quensel och högr. Exc her bröders bokhollare först registrerat och sedan ordenteligen ihoopa lagdt samma handlingar, hvilket heel väll finnes vara giordt», liksom att hans fru moder antagit bokhållaren Erland Pederson i Blixtens ställe. Och så kommer det välkomna svaret, att M G är »intentionerat» att bruka Conrad som sekreterare uti dess tjänst i privata saker, som nödiga kunna finnas, »effter han så länge och väll dene familie för detta thient hafver».³⁶

Från skeppet Falken uppmanar M G i aug. s. å. Conrad att tillika med Anders Larsson (Berghusen) förbli kvar i Riga och beställa om H. Exc. saker och sedan skynda med sin resa, då han har att av Anders bekomma 40 rdr till sina utgifter. Den 18 sept. skriver han om samma ärende till Bertil Pederson med order till denne, att så snart dessa bägge »expresser» återvänt till Sverige, tillsammans med dem klarera M G:s räkningar med räkningekammaren, rättande sig efter det material Q och B fått med sig och som till dem afärdats från Stralsund. I memorial till Anders L. heter det, att vid klarerandet av affärerna må kanslikistan öppnas och behöfliga akter uttagas, om de åter inläggas ordentligt. »Skall och cantzlikijstan aldrih af een allena, uthan i närvaro Conrad Qwensell och cammareraren tillijka, och der min gemåhl vore tillstädes, mädh hennes samtycke skie och der henne det så täckes åsyn». Men ännu en omkastning i planerna inträffar. Den 28 nov. upplyser räntrmästaren Cronberg Conrad, att M G måste resa till Pommern och vidare till »de polske traktaten» och därför inte kan invänta honom och Berghusen. De måste alltså först fara med deras anförtrodda kommission och noga »inkvirera» vid grevskapet (Läckö) och de övriga godsen hur med M G:s saker tillstår, varvid betjante på de olika ställena skall vara skyldiga att giva dem all god efterrättelse. Redan den 20/11 hade f. övr. order därom utgått till vederbörande själva.

³⁶ M G hade som riksskattmästare två statliga sekreterare, en svensk och en fransk.

Hauptmannen på Läckö Tore Olofsson Ollonberg får order att jämte Conrad Quensel sköta om sakerna vid Läckö, hur räntorna bäst kan bli menagerade etc. Kamrer Bertil Pederson och kapten Sabell beordras att följa med Q och Berghusen på rannsaktionsresan. Den 9 dec. utfärdas fullmakt för assessorn i Dorpats hovrätt Joh. Stiernstrahl(stråle) att på ett år sköta M G:s saker både med kronan som eljest i den kommission och »inkquisition», som sekreteraren Conrad Quensel och bokhållaren Anders L. har under händer. Samma dag utgår en assignation till major Joh. Appelboom för HFD:s (Hennes furstl. Durchlauchts), d. v. s. Maria Euphrosines, sekreterare Conrad Q. att bekomma av Sevede gårds intrader 300 rdr som honom föräras för taget skadestånd uti Tyskland. Det tycks alltså som om Conrad hunnit med att följa furstinnan ut till Tyskland och därvid ådragit sig någon skada — vilken inte bör ha varit större, än att han ansågs kunna delta i rannsakingen vid godsén. Såvida han inte belönas för att ha lyckats indriva något slags skadestånd för M G:s räkning (jfr nedan not 40).

Följande år, 1659, fortsätter M G att bombardera Conrad och övriga, som fått utredningsuppdraget angående godsén. Från Stettin skriver han till Conrad 12 april och undrar »huij han så ofljtigh är att skrifva» och ber att få veta hans mening om det icke skulle vara »proufijtligare» att arrendera ut Läckö för en viss summa — detta, som Conrad ju redan hade tillrätt för alla godsén. Conrad har emellertid redan 26 april skrivit och berättat, att han och Anders Larsson varit i grevskapet och vid gårdarna, undersökt sakernas tillstånd och funnit, att räntan i grevskapet nu vuxit sedan Jakobs tid. I bilagd tabell redovisas räntorna av grevskapet där bl. a. framgår, vad arrendatorn Ture Olofsson Ollonberg erlagt för 1649 = 13 500 dlr smt. Ingen finns emellertid nu, som vill arrendera Läckö. M G skulle nog kunna få uppbära räntorna eller föryttra dem till sitt bästa om blott icke byggningen kostat så mycket. Conrad har förehållit Ollonberg och byggmästaren Frans Stijer (Stierner), att M G inte vill kosta på mer än 1 500, högst 2 000 rdr till i ett eller två år. Man hoppas därmed kunna fullborda byggnaden, vars förborg är färdig och under tak, dock icke fullt inredd med kamrar och logementer. Kyrkobyggningen är grundmurad med gråsten.³⁷

Sen Conrad nu återkommit till Stockholm, har han drivit på kamreraren Erland Pederson, så att han ånyo begynt ordna fälther-

³⁷ Ang. bygget vid Läckö se A. Hahr, *Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof* (1905), s. 46 f.

rens kontorshandlingar och därur hämtar all möjlig underrättelse. Själv informerar han honom. Slutligen anhåller han om något underhåll för Erland, »fattige tjänare», så länge han arbetar, och även om något för egen del. Den 7 maj skriver han igen och omtalar, att han just fått M G:s aprilbrev och hänvisar till sitt föregående brev, som tydligen mött grevens på vägen. Han önskade att ha fått redogöra muntligen, och hade han haft medel skulle han ha rest ut till Stettin. Bokhållare Anders Larsson gör det nu i ärendet om de livländska godsen, och Conrad har givit honom en promemoria ang. ranssakan och rapporten om räntorna, varöver man ej fått något besked de senare åren. Han bilägger nu också ett extrakt av fältherrens räkenskaper med förteckning på de livländska räntorna för 1651, »så-
 vilda mig ännu derom kunnigt». Så snart kamrern »blifver riktig» skall han och Conrad göra ett noggrant förslag över livländska godsen och sända M G. Han berör även Ebba Brahes önskan att leverera Jakobsdal ifrån sig mot godsen i Närke. Hon är nu gudilov vid tämmelig god hälsa, dock understundom med någon opasslighet be-
 lagd. Hon vistas nu i Stockholm och vill där en tid förbliva för HFN:s tillstånds skull.³⁸ Bilagan visar de livländska egendomarnas räntor till ett belopp av över 45 000 dlr smt.

S. å., alltså 1659, beordrar M G Conrad och bokhållaren Erich Hansson att konferera med landbönderna om 1660 års stater och upp-
 sätta deras betänkande om något kunde förmenas besparas av dem, efter olyckligt är att alla intrader mest blir beräknade i avkortningar med avlöningar och byggning. Här rör han vid en av orsakerna till osäkerheten i den ekonomiska situationen: brytningen mellan det äldre systemet med lokal naturahushållning, då man s. a. s. åt upp-
 avkastningen direkt, och det rörligare nya med godsens räntor beräknade i pengar, särskilt svärbemästrat, när denna sorts kapital svällde ut så ohanterligt som för 1600-talets stormän. Ytterligare för-
 värrades detta genom att inkomstposterna var direkt anvisade till bestämde utgifter. De stora räntebelopp, som kunde presenteras i siffror, såg ägaren inte till i verkligheten, då de redan var disponerade i utgifter åt andra håll. Just denna svårmanövrerade finansförvaltning var ju också en bidragande orsak för staten själv att överlåta så mycket gods på enskilda händer — men även att återta dem, när räntorna blev alltför begärliga.³⁹

³⁸ Maria Euphrosine fick denna vår ett barn.

³⁹ Ett drastiskt ex. på statens besvärigheter härvidlag återges i Welam Quensels historia, PHT 1966, s. 25 f.

M G själv slets som riksskattmästare mellan statens och egna affärer — och man har ju tillvitat honom att intresset för de senare alltför mycket tog hans tid från de förra. Genom det krigsbefäl, som ålåg honom först i Livland, sedan i Tyskland, blev det emellertid honom omöjligt att själv bedriva sin godsförvaltning och utöva tillsyn över de lokala befattningshavarna inom denna.⁴⁰ De personer, som därför fick företräda honom var, som redan framgått, assessor Stiernstråle som jurist, sekreteraren Conrad Quensel, bokhållarna Anders Larsson (Berghusen) och Erik Hansson samt kamrer Bertil Pederson. Conrad representerade här tydligen erfarenheten och kringsynen från fältherrens tid. Men hans roll att förmedla även i småaffärer familjemedlemmarna emellan fortfor också. Så t. ex. 1661 i fråga om uppgårelsen mellan M G och systemen Maria Sofia rörande hennes gods Fogelsang (i Livland), som brodern redan 1658 begynt förhandla om. Han företrädde också M G, när Ebba Brahe till honom frånträdde sin trädgård på Södermalm 26 juli 1661, och under tecknade jämte Ebbas företrädare inventariet.⁴¹ Då hade emellertid M G återvänt till Sverige. Från Conrad begärde han nu till sig handlingar ang. Höjentorp och Läckö och sände honom dessutom att ta den »wismariska målaren» med sig till Ebba Brahes gård Runsa att avkopiera ett konterfej. Härom skriver f. övr. hon själv till Conrad 4 mars 1662 och ber honom förskaffa sagda konterfejare över Stäket, så han skulle komma fram på en dag från Stockholm.⁴² Hon tillägger:

»Wij hafwe oss elliest låthet föreläsas, huru angeleget det edher ähr at I måge bekomma Edher sohns stipendium, hvarföre Wij och gerna ville edher dermedh tilhielp komma, men effter wij icke vethe om något sådant i förrådñ ähr som ifrån Runsa eller uhr stadhen begere, altså hafve Wij befallningsmannen Lydich Andersson befalt; at han af vnderhenderhafvandehe opbörder strax skall låtha edher bekomma tuuhundredhe fyretijo dahl. km:tt, hvarpå edher herhöos een assignation öfversendes, och lerer han edher fuller icke dermedh oppeholla».

Conrad utförde fortfarande ärenden för Ebba Brahe och uppehöll sig därför hos henne på Arnö i början av året 1662, vilket han meddelade i brev till en sekreterare (sannolikt Hasselgren), där också de vanliga frågorna om godsräntor avhandlas. Han ber att genom sin

⁴⁰ I ett brev 1661 12/8 till ass. Stiernstråle låter M G förstå, att vad han tills. med Conrad Q och Erich H. kan förmå de livländska kreditorerna att nedskriwa av M G:s skuldfordran, därav skall de av M G erhålla hälften och S. därtill en »diskretion» för mödan.

⁴¹ De la G. Saml. Släktarkiven, Magnus Gabriel, vol. 88 d, LUB.

⁴² De la Gardie E 1942, RA.

dräng få besked om när M G väntas tillbaka, varmed troligen förstås till Stockholm eller Jakobsdal. M G:s brev i okt. 1661 från Vännegarn har Conrads stil, dock med ett avbrott, som förklaras av en påteckning på brevet 11 okt. till Hasselgren: »Efter jagh nödhvändigt på en pahr dagar migh måste orláf i mårgon begära, wore gåt, der M.H. . . . komme uth till HExc medh detta budh efter han elliest ingen hoos sigh haar till Wennegarn». Undertecknat »MHTT C. Quensell».⁴³

Den 29 nov. 1662 skriver M G från Jakobsdal till Erik Månsson Hasselgren och begär, att han tillsäger Conrad Quensel att tillsammans med kassör L—n (Larsson) komma ditut. Detta är sista underrättelsen om Conrads långa verksamhet i den de la gardieska familjens tjänst. Redan den 11 dec. s. å. skriver numera rikskanslern M G åter till Hasselgren: »Aldenstund den högste Gud hafver ifrån denna verlden hädankalladt vår för detta secreterare sahl. Conrad Qvensel och vår villie är att des sahl. lijk forderligast må väl och hederligen blifva bestadgat till sitt hvijlorum, hvarföre befallles hermed secreteraren Erich Hasselgreen, een tidig försorgh at draga, det be:te lijk så snart skee kan, må få een tienlig och hederlig begraffningh uthi hvad som det till erfordras kan». Var detta vilorum bereddes är obekant. En gravplats har Conrad ägt i Eds kyrka på 1640-talet.⁴⁴ Sannolikast är att Conrad vid sin död var skriven i Klara, där hans gård låg. Men därom kan intet utrönas, eftersom Klara äldre kyrkoarkiv gick förlorat genom branden 1751.

Personligen lär man föga känna Conrad. Men det intryck man får av kapacitet, flit och icke minst lojalitet mot huvudman bekräftas av herrarna De la Gardie, far och son, både genom de uppgifter de lägger på honom och det erkännande han får. Hans liv var säkert ingen dans på rosor — men obekvämlig livsföring med hårt arbete och osäkra villkor på det ekonomiska området delade han med 1600-talets mäniskor överhuvud. Tidens stora kast och oberäkneliga välvningar hade ju redan drabbat hans far. Vardagens mödosamma slit tyngde även stormännen, om de också omgav det med en prakt, som de ansåg sig skyldiga både sitt land och sitt stånd. Man får inte underskatta ambitionen att även i det yttre hävda »uppkomlingen» Sveriges ställning som respektingivande stormakt. När utlänningar komma »är det mycket väl, att de få se, att vi bo som folk också här i landet»,

⁴³ M. G de la G:s arkiv, sekr. Hasselgrens handl., RA.

⁴⁴ Se ovan.

som Ebba Brahe uttryckt det.⁴⁵ Utländska besökare blev dock tydligen mer imponerade av dugligheten än av prakten, som syntes enkel jämförd med den kontinentala. Inte minst gällde detta fältherren Jakob och hans miljö. Magnus Gabriel, som i eftervärldens ögon framstår som typen för praktlystnaden, har kanske därför inte tillräckligt blivit erkänd som den stora och generösa kulturfrämjare han var. Att som Conrad leva inom ramen för det de la gardieska hovet måste miljömässigt ha varit en förmån. Om det varit lyckligare för de båda första generationerna Quensel i landet att ha förblivit i kronans tjänst är omöjligt att avgöra — i varje fall tycks Conrad inte beklaga sitt val. Hans angelägenhet om sonens studier kan möjligen tolkas som att han småningom insett, att kronans väg numer var den jämnare, inte stormännens.

Conrads egen familj är ganska oåtkomlig för tiden innan barnen vuxit upp. Men 1646 börjar den skymta. Det året, då han följde fältherren på kuresa till Tyskland, sände han post till sin hustru, som förmodas befinna sig hos fadern i Säter,⁴⁶ och s. å. uppbär fadern Welam bl. a. persedlar »valdmar» till Conrads hustru.⁴⁷ Tradition och släktböcker säger, att hon skulle hetat Geete (Get., Gethe), möjligen Godhe, och Katharina i förnamn samt varit dotter till borgmästaren, sedermera v. presidenten Erik Geete. Dennes dotter Katarina blev emellertid 1633 gift med sedermera överste Björn Svinhufvud af Qvalstad. Erik G. hade dock flera döttrar.⁴⁸ Under 1640-talet och inpå 50-talet föddes barnen i detta Conrads första gifte. Som redan nämnts hörde familjen eventuellt till S. Jakob, då barnen blev döpta där. Av dopboken framgår, att sonen Jakob döptes 10 jan. 1647, Welam (Wilhelm) Johan 6 april 1648, Ebba Margareta 3 aug. 1649 och Maria Sofia 29 sept. 1650.⁴⁹ Alla namnen utom Wilhelm Johans — han var tydligen uppkallad efter sin farfar — är som syns hämtade bland familjen De la Gardies.

Conrads första hustru måste ha dött, kanske som så vanligt var, i barnsäng. Den händelsen kan ha hört till de bekymmer, som drabbat Conrad och hindrat honom att bege sig ut till Magnus Gabriel 1657. 1661 har han i varje fall en ny hustru — han mottar då ett brev dat. 24 juli från Sigge Persson ang. jordebok och ränteuppbörd för Läckö, där hälsningar sänds till hans »elskelige dygderijka hust-

⁴⁵ E. Fries, a. a.

⁴⁶ Se ovan s. 60.

⁴⁷ De la G. saml. Topographica, LUB.

⁴⁸ Elgenstierna, Den introd. sv. adelns ättartavlor, 3 (1927), s. 17.

⁴⁹ Ebba Margareta är tydligen den i Eds kyrka begravda.

ru».⁵⁰ Hon bör vara densamma, som han vid sin död året därpå efterlämnade och som sålde den egna gården. Hon hette Anna Jonsdotter. Hennes barn är då Jean, f. 1660, och Axel — ev. posthum — som på 80-talet är page, senare hovjunkare hos Magnus Gabriel. Hustru Anna skall ha överlevt Conrad i 16 år. Av nämnda barn tycks Jakob aldrig ha blivit vuxen — åtminstone avhörs han icke vidare. Wilhelm Johan, som skulle fortsätta släktens huvudlinje, framträder jämte några av sina syskon desto mera i följande släktkapitel. Han gick först i faderns spår som sekreterare hos Magnus Gabriel — tredje generationen med familjen De la Gardie som huvudman. Men han övergick, med M G:s rekommendation, senare till kronans tjänst — som jurist och domare, den bana släkten återvänt till i flera sena led. Att han gynnats av Ebba Brahe har redan framgått i hennes brev till Conrad rörande ett stipendium för sonen,⁵¹ och M G:s räkenskaper visar, att detta befastes och årligen utgick med 200 dlr kmt.

M G tycks verkligen för Conrads barn ha motsvarat uttrycket »gynare». Axel Q. var en bland 8 pager, bl. a. tillhörande släkterna Lilliehöök, Lilliecrona, Rosenbielke och Treffenskiöld. En skymt av hans sysslor som page finns i uppgiften om en utbetalning av 60 dlr kmt till vissa arbeten i De la Gardies trädgård å Ladugårdslandet — som lever i minnet i namnet Grevmagnigatan — överlämnade av pagen Axel Quensel.⁵² Vid hans namn i pagelistan står antecknat »NB skall för alla andra väll blifva promouerat». Han befordrades snart till hovjunkare med 200 dlr, men har då ännu rest att fordra på pagelönen — ett vanligt exempel på ojämnhet i penningavlöningen. Men för de vid hovstaten anställda behövde detta inte hota livsuppehållet — som hovjunkare fick han äta vid hovmästarens bord, nr II efter familjens eget. Vid M G:s hov återkommer den tiden namnet Bröms — Olof Bröms var M G:s hauptman i Västergötland — och inte mindre än tre flickor Bröms hör till hovfruntimret. Wilhelm Johan skulle komma att gifta in sig i den familjen, dock ej med någon av de nämnda. — I ett kruserligt brev till M G 7 mars 1683⁵³ prisar Axel först den nåd, han alltifrån sin barndom fått njuta vid sin beskyddares hov, så att »näst den högste Gudens skickelse E Exc allena dhen är, som iagh

⁵⁰ De la G. E 1942, RA.

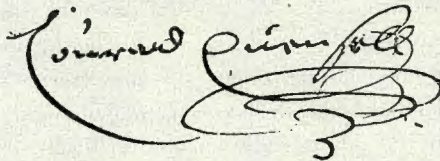
⁵¹ Se ovan s. 71.

⁵² Handl. rör. Stockholm, Hus o. tomter etc. 1681 27/5, RA.

⁵³ Brev till M G De la G. Ser. C I, RA.

⁵⁴ Georg Zelow, tidigare överstelöjtnant vid Livregementet till häst, blev 1683 överste och chef för Västgöta kav. reg:te, Rullor, KrA.

hafver min her effter tijmande timmelige lycka och vällfärdh» att tillskriva, och anhåller därefter om en rekommendation till översten »Selo» (Zelow)⁵⁴ för att vinna »brödzmedehl» vid hans regemente. Han ber också M G tillåta, »at iagh finge litet öfva mig hoos stallmestaren Palm vedh Höijentorp uthj ridandhe». Efter han själv inte förmår visa sin erkänsla för »all annan margfalld ertedd högh nåde», så varder Gud visserligen belönandes E Hg Exc etc. Den 17 nov. s. å. kan han också tacka för både rekommendation och dess verkan: Zelow hade i sin tur rekommenderat honom hos H M:t själv och vid »denna möntring» hade han blivit betrodd med korpors charge. Som brevet är daterat Höijentorp har även önskan om träningen i ridning uppfyllts.

A handwritten signature in cursive script, appearing to read "Carl Fredrik Palm". The signature is written in dark ink on a light-colored paper. The letters are fluid and connected, with a prominent flourish at the end of the name.

LARS LEVI LÆSTADIUS' STUDENTÅR

AV OLLE FRANZÉN

Den 4 febr. 1861 — ett par veckor före sin död — dikterade Lars Levi Læstadius ett brev till Peter Wieselgren. Nedbruten av sjukdom hoppades den gamle prästen att snart få dö, men dessförinnan ville han ordentligt besvara domprostens senaste brev. »Min Högtärade Broder nämner i sitt bref, att jag bör fullborda min självbiografi, på det att Bror må kunna intaga den i sitt biografiska lexikon; men det hufvudsakligaste deraf är redan intagit uti Ens ropandes röst i öknen, hvilken Bror har läst och vet således det hufvudsakligaste af mina lefnadsomständigheter.»¹

I ett par årgångar (1852—53) av den nämnda tidskriften, *Ens ropandes röst i öknen*, publicerade Læstadius en fortlöpande skildring rubricerad »Om första anledningen till väckelserna i Torneå Lappmark». I den delvis kåserande framställningen ingår självbiografiska uppgifter. De är inte alltid exakta och som historisk källa måste de användas försiktigt. Uppgifterna från gymnasietiden är knapphändiga. Åren i Uppsala är förbigångna. Kanske ansåg författaren dem betydelselösa för väckelsepredikanten, fyllda av världslig ävlan och inte värda att minnas.

Efter tre år vid Härnösands gymnasium dimitterades Lars Levi 1819 till akademien. Normalstudietiden var fyra år, men det var inte ovanligt att skötsamma gymnasister ansågs mogna för universitetsstudier efter tre. Læstadius fortsatte inte studierna detta år. Möjligt är att han ville vänta på brodern Petrus, som hade ett gymnasieår kvar. Lika troligt är att orsaken var brist på pengar. Efter läsårets slut företog han en botanisk exkursion. Resan gick via Jämtland till Trondheim och därifrån över Moholmen och Lövnäs till hemmet i Arjeplog. Om den färden har han 22 år senare berättat med skrivglad penna.² Om möte med vackra adelsfröknar i Hackås och ogästvänliga norska präster. Han försöker ge den utomstående ett begrepp om fröjden, som griper botanisten, när han finner en ny art. Han gör reflektioner över den svensk-norska unionen och är skeptisk inför dess framtid. »Två stora grisar hafva icke rum i samma påse». Som kontrast mot vad han här berättar om botaniserandets glädje kan man citera vad han efter sitt religiösa genombrott har att säga om samma

¹ Kyrkohist. årsskr. (1946), s. 302.

² Wester- och Norrbottens Läns Tidning 1841, N:is 8, 9, 10, 14, 21.

företeelse och om sin färd till Norge. »Första gången ynglingen finner en ny vext hoppar äregirighetsdjefvulen af glädje . . . Denne satan sporrade nu modet hos den fattige ynglingen att företaga en så äfventyrlig resa uti främmande land.»³

Under vintern som följde skall Læstadius enligt traditionen ha viaticerat, d. v. s. vandrat från gård till gård i vissa av konsistorium anvisade församlingar för att av dess välvilliga bönder och nybyggare få understöd till akademiska studier — en sorts legaliserat tiggeri. Brodern Petrus berättar i sin Journal, att en viaticant kunde samla in upp till 1 000 rdr rgs.⁴ Han nämner inte att han eller brodern begagnat möjligheten, och traditionen har inte gått att dokumentera.

Våren 1820 var Lars Levi i Arjeplog. Det vet vi av att han då gjorde i ordning en potatisåker åt sin far.⁵ Under följande sommar vandrade han åter i fjällen. Han berättar det i en uppsats han fick införd i Vetenskapsakademiens handlingar 1822.⁶ Hösten 1820 for bröderna Læstadius till Uppsala. Petrus har i sin självbiografi vältaligt skildrat resans besvärligheter. De startade i augusti och var framme i oktober.⁷ De kom till en småstad med knappt 5 000 invånare. Stenhusen var lätt räknade och på de låga trähusens tak växte torv. Den nuvarande universitetsbyggnaden var inte påtänkt. 1817 hade man börjat gräva Carolinas grund. Engelska parken var en åker och Slottsbacken öde och kal.

Efter att ha avlagt studentexamen, som enligt samstämmig utsaga fram till 1831 var en tom formalitet, skrev Lars Levi den 24 okt. in sig vid Bothniska nationen.⁸ Några föreläsningar hörde han inte denna termin. Säkerligen förberedde han sig under månaden som följde inför nationsexamen. I nationens stadgar — inskrivna i nationsalbumet — får vi närmare upplysningar om denna av många fruktade prövning. I artikel 14 heter det, att endast den som blivit admitterad i nationsexamen får kallas junior och utöva rösträtt. Fordringarna var inte obetydliga. Ett latinskt scriptum och muntliga prov i teologi, grekiska, hebreiska, matematik, franska och tyska. Examinatorer var nationens seniorer. Artikel 6 föreskrev att de före examen skulle undervisa sina yngre landsmän, framför allt i de levande språken.

³ Ens ropandes röst (1852), 92 f.

⁴ P. Læstadius, Journal etc. (1928), s. 81.

⁵ L. L. Læstadius, Om möjligheten och fördelen af allm. uppodlingar etc. (1824), s. 93.

⁶ S. 307—342.

⁷ Biograph. lexicon 8 (1842), s. 377.

⁸ Album nationis Bothniensis, U 1613, UUB.

Många recentiorer vågade sig inte upp i denna examen förrän efter två akademiska terminer. Lars Levi klarade sina prov den 29 nov. Bäst lyckades han i teologi och hebreiska, där han fick resp. cum laude och non sine.⁹ Gymnasiet i Härnösand var vid denna tid i ännu högre grad än andra lärdoms-skolor inriktat på prästutbildning. Betygen i nationsexamen och de vitsord i flit och uppförande, som lämnades av nationernas ledande män hade då den roll, som längre fram övertogs av studentbetygen. Av nationsprotokollen ser man, att Læstadius skötte sig väl. Höstterminen 1822 fick han cum laude i flit och uppförande, och ett år senare ansågs han förtjäna laudatur. Det var inga slentrianmässiga värderingar. Många bothnienses fick nöja sig med adprobaturn.

Av protokollen kan man även se att Læstadius inte räknades till de ekonomiskt sämst lottade. De verkligt fattiga kunde enligt stadgar-na befrias från terminsavgiften, men i sådant sammanhang förekommer han inte. Enligt beslut 9 okt. 1824 slapp han absentiaavgifter för de terminer under vilka han i vetenskapliga ärenden vistats på annan ort. Men motiveringen var hans prestationer, inte fattigdom. Kanske har Læstadius' biografer väl mycket framhållit hans umbäranden under studieåren. Tanken går till en annan botanist, Linné, som enligt några levnadstecknare var så fattig att hans skor var sula-de med björknäver. I Læstadius' fall stöder man sig på ett brev till Gabriel Marklin¹⁰ och att Læstadius i olika sammanhang gärna påpekat, att han inte heller i unga år var intresserad av sitt yttre. I sitt gravtal över Læstadius berättar dennes måg, prästmannen Stenborg, att den döde under studietiden själv sört för sin mathållning och tid-vis lyckats så väl med hushållningen, att han hade mer än han behövde. Detta aktade han sig visligen att tala om för mer bemedlade kamrater, som på grund av festande ofta befann sig i förlägenhet.¹¹ Det finns ingen anledning att tvivla på svärsonens framställning. Av Læstadius' brev framgår, att han livet igenom hade en skarp blick för ekonomiska realiteter. Han hade tydligen ett mindre kapital vid ankomsten till Uppsala, kanske från viaticeringen. Han stannade vid akademien. Petrus vandrade efter studentexamen till Stockholm, där han fått tjänst som informator.¹² Under fyra av de sju terminer Lars

⁹ Bothnische nations protocoollbok 1800—1827, U 1614, UUB. Betygsskala: Laudatur — cum laude adprobaturn — non sine laude adprobaturn — adprobaturn — facillime admittitur — facile admittitur — admittitur.

¹⁰ 9 maj 1846, UUB.

¹¹ (P. L. Stenborg) En röst från Zion (1895), s. 4.

¹² P. Læstadius, Journal.

Levi vistades i Uppsala hade han s. k. stipendia regia.¹³ Dessa var vid denna tid inte stora — ungefär 25 rdr b:o per termin — men ett gott bidrag för en sparsam man. Man kan vara säker på att han hade naturalia till avsalu. Lapska örter och insekter var gångbara varor i 1820-talets Uppsala. Därtill kom stipendier från Vetenskapsakademien.

Levnadsomkostnaderna var låga. Man kunde få ett bra rum för 15 rdr per termin och påvra middagar för 3 rdr per månad. Ville man slå sig lös serverades hos hustru Ihre risgrynsgröt för 12 skilling.¹⁴ Bristande intresse för apparitionen utmärkte Læstadius under hela hans liv. Han berättar själv hur de skånska värdshuspigorna sommaren 1822 tog honom för en landstrykare.¹⁵ I en tidningsnotis 1858 omtalas han som »det snillrika, snuskiga originalet».¹⁶ Föredömen i detta avseende hade han bland sina lärare i Uppsala. Bothniska nationens inspektör filosofen Nils Biberg var under föreläsningar klädd i en rock, som ursprungligen varit brun men av smutsfläckar och tobaksolja var så glänsande, att man inte kunde se vad den var gjord av.¹⁷ Göran Wahlenberg hade enligt Rudolf Hjärne långt stripigt hår och såg ut som en vildman.¹⁸ Læstadius berättar själv med tydlig uppskattning om hur Samuel Ödmann föraktade världens prål. Han tvättade sig sällan, naglarna lät han växa, den gamla kaftanen glänste av lort. Slutomdömet blir att den vördade läraren såg ut som en »skäggrysse».¹⁹

Læstadius kom till Uppsala i avsikt att bli präst. Om motiven för yrkesvalet var religiösa eller praktiskt ekonomiska må lämnas därhän. Kanske övervägde de sistnämnda. Två brevcitat kan säga något. För Wahlenberg berättar han 1832, att han hos sig i Karesuando har en brorson. Denne bjuder till att studera under sin farbrors ledning. »Om det vill lyckas med hans läsning, tänker jag skicka honom till Upsala för att genomgå Seminarium, vilken väg synes lättast för den medellöse.»²⁰ Till Wieselgren skriver han 1860 som svar på ett teologiskt spörsmål. »Schartaus och Bergqvist har jag tyvärr icke sett, eme-

¹³ Framgår bl. a. av de tryckta studentförteckningarna.

¹⁴ G. Svanberg, *Minnen från ett långt lif* (1949), s. 52; J. M. Rosén, *Några minnesblad* (1877), s. 93.

¹⁵ *Wester- och Norrbottens Läns Tidningar* 1841, Nr 21.

¹⁶ *Norrbottens-Posten* 1858, Nr 49.

¹⁷ J. M. Rosén, a. a. s. 96.

¹⁸ R. Hjärne, *Från det förflutna och det närvarande* (1879), s. 18.

¹⁹ *Ens ropandes röst* 1853, s. 149.

²⁰ Dec 1832, G 320b, UUB. Brorsonen Ragnar Læstadius kom inte till akademien. Han blev länsman i Övre Soppero.

dan jag den tiden de utkommit icke brytt mig om stort annat än botanik.»²¹ Schartau var den store predikanten, Bengt Bergqvist var adjunkt vid Teologiska seminariet, sedermera teol. professor. Den tid som åsyftas är 1820-talet.

Vårterminen 1821 är Læstadius inskriven vid Teologiska seminariet. Intagningen hade föregåtts av prov i grekiska, dogmatik och historia. Betygen ab, ab, a är antecknade för nr 79 Lars Levi Læstadius.²² Prästseminariets lärogång var ettårig och byggde på gymnasiekursen plus en termins akademiska studier. »Prest blef man också hastigt, och de med dessa studier syselsatta kallades seminariedrängar» skriver Gustaf Svanberg.²³ I seminariets matrikel för höstterminen 1821 saknas Læstadius' namn, men det finns där vårterminen 1822. I marginalen står antecknat, att han avgick med betyg 12 dec. 1822. Under första terminen skrev han åtta predikningar. Med tanke på prefekten Samuel Ödmanns stränga krav på sina adepter är det troligt, att Læstadius ägnade terminen åt predikoförfattande och inte deltog i någon annan undervisning.²⁴

Sommaren 1821 for han med hjälp av pengar från Vetenskapsakademien på botanisk exkursion till Kvikkjokk. Med akademien hade han snabbt fått goda förbindelser. Namnet var välkänt för inflytelserika ledamöter. Carl-Eric Læstadius hade varit korresponderande ledamot av det lärda samfundet och dess meteorologiska observator i Lule Lappmark. Hans död hade med beklagande notifierats i dess protokoll.²⁵ Göran Wahlenberg hade under lapplandsresan 1807 en tid bott i Kvikkjokks prästgård.²⁶

Strax efter ankomsten till Uppsala hade Lars Levi till akademien överlämnat en samling lapska växter. Enligt erkännande från sekreteraren J. J. Berzelius, innehöll denna »flera för Scandinaviens flora alldeles nya vexter» och den vittnade om ett »berömvärdt bemödande att vara vetenskaperna nyttig».²⁷ Så förberedd fick akademien följande vår från Læstadius en ansökan om ekonomiskt understöd för en lapplandsresa. I april beviljades 125 rdr b:o.²⁸ Det tycks ha

²¹ Kyrkohist. årsskr. (1946), s. 249.

²² TD II: 2, Uppsala universitets arkiv.

²³ A. a. s. 71.

²⁴ För vt 1821 tycks inga förteckningar över åhörare av föreläsningar i Uppsala ha sänts till univ.kanslern.

²⁵ VA:s dagböcker 1815: 32, 1817: 28, VA.

²⁶ G. Wahlenbergs dagbok, S 196b, och Brev från C. E. Læstadius till G. W. 14 sept. 1807, G 320b, UUB.

²⁷ Brevkoncept Berzelius till L, VA.

²⁸ VA:s protocoll 18 apr. 1821. Beloppets storlek uppges av M. af Pontin 340: 11:6, SSA.

väckt uppseende, att en ung studiosus fick ett så stort belopp. Professor J. E. Wikström rapporterar det för professor C. A. Agardh i Lund, redogör för Læstadius' botaniska meriter och presenterar honom som »understödd af Wetenskapens gynnare och Vänner».²⁹

I stipendiatens skyldigheter ingick att utarbeta en skriftlig reseberättelse. En sådan fick akademien i febr. 1822.³⁰ Man läser i den om en ovanligt kall sommar och en halvårslång, strapatsrik resa. När rešenären den 16 juni kom till Luleå, var ängarna inte gröna. Midsommardagen startade båtresan uppför Lule älv. I Jokkmokk besöktes pastor loci som levde likt en eremit »omgifven på alla sidor af vilda skogar och sumpiga kärr». När Læstadius den 4 juli kom till Kvikkjokk, låg snön i djupa drivor och missmodet grep honom. Sommaren kom mellan 12 och 18 augusti, och de dagarna utnyttjades intensivt. Men 24 aug., då stipendiaten slagit läger vid Virihaure, bröt den nya vintern lös. Dåligt utrustad måste Læstadius retirera till Kvikkjokk. I början av september var all vegetation där bottenfrusen. Återfärden gick raskt till Luleå, men envisa sydliga vindar tvingade det fartyg som skulle föra honom till Stockholm att ligga på kryss i nio veckor. Första veckan i december var han tillbaka i Uppsala. Höstterminen omfattade 1821 tiden 1 okt.—27 nov. så där gick ett halvt läsår på Bottenviken. Reseberättelsen innehåller därtill helt naturligt botaniska iakttagelser men även åtskilligt annat: redogörelse för jordbrukets lönsamhet i Kvikkjokk, meteorologiska funderingar och propaganda för myrdikning. Den granskades av de lärde. Medicinalrådet Rutström är inte fullt belåten med berättelsens språkliga utformning. Rådet var medlem även av Svenska Akademien. Kommerserådet Casström berömmar »den blygsamhet hvarmed denne lofvande yngling framställt förstlingen af sitt vetenskapliga bemödande . . .» och hysar förhoppningar »om hans tillkommande gagnelighet».³¹

Vårterminen 1822 fortsatte Læstadius som nämnt sina teologiska studier, men hans tid räckte till även för Göran Wahlenberg och Zacharias Nordmark.³² Den förre var 1822 botanices demonstrator vid medicinska fakulteten och föreläste denna termin om läkemedel hämtade från växtriket: om kinabark mot feber, persilja mot getingstick och anis mot hicka. Sista delen av terminen ägnade han åt

²⁹ Brev fr. J. E. W. till C. A. Agardh 24 apr. 1821, LUB.

³⁰ Dagbok 1822, 34—42, VA.

³¹ Dessa utlåtanden finns inhäftade i VA:s dagbok 1822.

³² Kanslersämbetets för Upsala universitets arkiv F 1:25, RA.

växsystematik; 142 Carexarter har en grundlig åhörare noterat.³³ Nordmark var norrbottning och professor i fysik. Han var känd för sin rättrådighet och som en sträng sedernas väktare var han föga älskad av studenterna.³⁴ Hans föreläsningar denna termin gällde elementära ting inom meteorologin och optiken.

Göran Wahlenberg hade 1822 av Vetenskapsakademien fått i uppdrag att fortsätta utgivandet av Svensk botanik. Det var ett planschverk med bifogad text. Påbörjat 1801 hade det genomgått skiftande öden. Vid denna tid hade akademien blivit ansvarig för dess innehåll. Wahlenberg planerade att under sommaren resa i Skåne för att rita av sydsvenska växter. Han tycks omgående ha försäkrat sig om Læstadius som medhjälpare och börjat ge denne privat undervisning i teckning. Han skriver den 5 mars 1822 till Magnus af Pontin: »Den tillämnade ritaren för skånska resan artar sig väl, och jag gör mig förvissad om att han skall göra godt gagn».³⁵ Den 6 juni for de båda botanisterna söderut. Med 100 rdr bidrog Vetenskapsakademien till assistentens resor och uppehälle.³⁶ Färden gick först genom Södermanland och Östergötland. Man övernattade på värdshus eller hos demonstratorns bekanta, på Säfstaholms slott och i Törnevalla prästgård. På det sistnämnda stället bodde under sommaren den lärde prosten Christian Stenhammar. Vid uppehållet i Växjö förargade sig Wahlenberg över den vanvördnad man där visade Linné, vars byst han fann förvisad till ett utrymme i kyrkornet. I »den verkligen märkvärdiga staden Carlskrona» var amiralitetsbagaren och botanisten Aspegren deras ciceron. Den 20 juni hade de hunnit till Kristianstad. Den länge Wahlenberg och den kortvuxne Læstadius — ingen av dem aktade på sitt yttre, och förmodligen väckte de en viss undran, när de med sina gråpappersbuntar strövade omkring på fälader och vångar. I varje fall noterades deras närvaro av lokalpressen.³⁷ Under resten av sommaren vandrade de och åkte kors och tvärs i Skåne. Deras ledstjärna tycks ha varit Linnés Skånska resa. 300 arter samlades och 56 ritades. Dagarna var fyllda av arbete. I Lund den 14 juli träffade Læstadius för första gången dåvarande akademiadjunkten Elias Fries. I augusti råkades de igen och gjorde gemensam-

³³ W:s föreläsningar hördes denna termin bl. a. av L:s ungdomsvän Carl-Gustaf Indebetou. Hans anteckningar från dessa i Q 16, UUB.

³⁴ Prosten Matthias Floderus' teckning av Uppsalaprofessorerna 1809 (PHT 1922), s. 70.

³⁵ Pontinska släktpapperen, SSA.

³⁶ Wahlenbergs dagbok över resan, S 40 q, och Berzelius' brev till W. 8 maj 1822, G 320 a, UUB.

³⁷ Christianstads Weckoblad 22 juni 1822.

ma exkursioner. De två blev vänner, vänskapen varade till slutet av 1830-talet. Så kom efterhand en tid då de båda herrarna beskyllde varandra för galenskap och ohederlighet i vetenskapliga sammanhang.³⁸

När hösten kom reste Wahlenberg och Læstadius norrut genom Halland, Västergötland och Västmanland. Den 13 sept. var de åter i Uppsala. Under resten av sitt liv var Læstadius inte söder om Stockholm. Nu var han fylld av nya intryck och tycks ha ändrat planer för sin framtid. En kronofogdetjänst i Västerbottens Lappmark hade annonserats ledig. Ansökningstiden hade gått ut, men han anmälde sig som sökande direkt hos kanslistyrelsen. Som meriter åberopade han sina kunskaper i lapska, sin kännedom om lappmarkens ekonomiska förhållanden och två års universitetsstudier. Han nämner inget om prästutbildningen. I ett bifogat nationsbetyg kan inspektor Nils Biberg vitsorda mycket god flit och mycket stadgat uppförande men endast tre terminers närvaro.³⁹ För detta ämbete fanns emellertid bättre meriterade. Det blev ingen kronofogde av Lars Levi Læstadius. Han återvände till teologin och fick, som vi sett, i december sitt avgångsbetyg från seminariet. Under terminen förbättrade han också sina färdigheter i latinska språkets skrivning⁴⁰ — en färdighet kanske inte nödvändig för en präst längst i norr men väl för den som ville berätta om fjällens växter för Europas botanister. Hans lärare var den blide romantikern Adolf Törneros, Atterboms vän, som enligt Hjärne »svettades och vändades ända till ångest» under kriarättandets börda.⁴¹

Det finns inte många fakta att stödja sig på när man vill få reda på något om Læstadius' umgänge och om hans liv utanför lärosalarna. I ett brev får vi veta, att hans värdinna under åren i Uppsala var en madam Ekström. Det bör ha varit änkefru Margareta Christina Ekström och hans uppsalaadress var då Bleket 7,⁴² ett bostadskvarter som revs för att bereda plats åt Akademiska sjukhuset. I det glada studentlivet — på 1820-talet huvudsakligen bischoff och punsch — deltog han knappast. Han var ännu inte den stränge nykterhetsman han blev, men det glada livet kostade pengar. Brodern Petrus berättar om långa nattliga diskussioner, och sådana har under flera

³⁸ L:s brev till J. Ångström och C. Hartman, UUB. F. i brev till J. W. Zetterstedt, LUB, och P. F. Wahlberg, VA.

³⁹ Biographica, RA.

⁴⁰ F 1: 26, RA.

⁴¹ R. Hjärne, a. a., 50.

⁴² Domkyrkoförsamlingens arkiv A 1 a 7b, 60, ULA.

hundra år i Uppsala stått att få för intet. Han läste säkerligen även sådant, som inte hade samband med teologi eller botanik. I sin Lapska mytologi åberopar han excerpter gjorda under studenttiden, och han var inte främmande för den samtida skönlitteraturen. När han ger professor P. F. Wahlberg i uppdrag att till Karesuando sända Svenska anekdoter, tror man gärna, att intresset för den sortens litteratur är en reminiscens från studentåren.⁴³ Men man finner honom varken i Carolinas eller nationsbibliotekets lånejournaler. Det senare innehöll dock mest teologisk kurslitteratur,⁴⁴ och universitetsbiblioteket var vid denna tid svårtillgängligt för studenterna. Större möjligheter att få låna litteratur fanns hos umgängesvännerna Carl Axel Gottlund och Gabriel Marklin. Den förre var bröderna Læstadius gode vän och mycket litteraturintresserad — kanske mest känd som fennoman och grann kavaljer med långa mustascher. Marklin var norrbottning, original, insektsamlare, bokvurm och Vetenskaps-societetens siste adjunkt. Med honom höll Læstadius brevkontakt under många år, och i brev till Marklin och Carl Johan Hartman blommar den læstadiska humor som tycks ha försvunnit under 1840-talets religiösa kris.⁴⁵

Vårterminen 1823 hörde Læstadius Wahlenbergs föreläsningar i zoologi för blivande läkare. Föreläsaren spekulerar i sin introduktion över livets uppkomst, och hans teorier om vis essentialis är färgade av tysk naturfilosofi.⁴⁶ När man i »Dårhushjonet»⁴⁷ finner oklara tankegångar i samma anda, kan man förmoda, att frön till den såtts av Göran Wahlenberg, som annars ansetts antispekulativ och hållits för en arg vedersakare av romantikerna inom biologin.

När sommaren kom, for Læstadius hem till Arjeplog. Hans planer för framtiden var ännu obestämda. Han ber i brev Wahlenberg lägga ett gott ord för honom »hos någon af Consistoriales att jag får behålla mitt Stipendium, ty det kunde hända att jag än en gång kommer till Uppsala».⁴⁸ Man kan förmoda, att han under det år som följde botaniserade och hjälpte fadern på hans nybygge, förutom att han skrev den bok, som kom ut 1824. I februari det året sökte han hos Vetenskapsakademien understöd till en vetenskaplig resa.⁴⁹ Wahlen-

⁴³ Brev till P. F. Wahlberg 2 mars 1839, VA.

⁴⁴ U 1616 a, UUB.

⁴⁵ Breven till Marklin finns på UUB (G 170 c), breven till Gottlund på UB i Helsingfors.

⁴⁶ Q 234, UUB.

⁴⁷ Religionsfilosofiskt verk av L. skrivet 1844—1860.

⁴⁸ 14 sept. 1823, G 230 b, UUB.

⁴⁹ Dagbok 1824, s. 16, VA.

berg rekommenderar bifall under motiveringen att akademien »sällan lär finna någon person, som med litet kan uträtta så mycket som Læstadius». ⁵⁰ 150 rdr beviljades berättar Berzelius i ett brev till Wahlenberg. ⁵¹ Med hjälp av detta kapital strövade stipendiaten från början av juli till mitten av oktober genom södra Lappland, Ångermanland och delar av Medelpad. Någon skriftlig reseberättelse tycks han denna gång inte ha lämnat, men en redogörelse för en del av de vetenskapliga resultaten finns i VA:s handlingar. ⁵² Han samlade inte endast växter för akademiens räkning utan även stuffer, stenar och fossila trädfragment. ⁵³ Wahlenberg är entusiastisk över expeditionens resultat. Han skriver till Berzelius: »Jag kan nu berätta att vår Lars Levi Læstadius är ankommen hit till Upsala och meddelat mig hvad han uträttat på sin resa. Detta är verkligen mer än jag förmodade . . .» Han låter också akademisekreteraren veta, att stipendiaten gjort 17 teckningar för Svensk botanik och att han har »för avsikt att frampå vintern resa med sin bror till Hernösand och blifva prest». ⁵⁴ Læstadius kom närmast från den staden, där han förmodligen hört sig för hos konsistorium om lämplig tidpunkt för prästexamen. Ett manuskript visar, att han i Härnösand även observerat vattenståndet för att kunna lämna ett bidrag till den då aktuella diskussionen om landhöjningen. ⁵⁵

Från slutet av okt. 1824 till början av febr. 1825 var Læstadius i Uppsala. Troligen använde han tiden till förberedelse inför prästexamen, som krävde kunnande inom vitt skilda områden. Det hade inträffat, att seminarister från Uppsala blivit underkända av konsistorium. De 150 rdr han fått var säkerligen till stor del orörda, och något överskott bör den bok — »Om möjligheten och fördelen af allmänna Uppodlingar i Lappmarken . . .» — som kommit ut våren 1824, ha gett. Den annonserades till salu för 1 rdr i Stockholms Dagblad den 24 maj och recenserades aktningsfullt i Hernösands Stifts Tidningar på hösten. ⁵⁶ I övrigt tycks den ha gått herrar recensenter förbi. 1825 kritiserades den elakt och våltaligt av bröderna Læstadius' synnerlige ovän länsman Eric Holmström i Lycksele. ⁵⁷ Sentida bedö-

⁵⁰ Ibid, 19.

⁵¹ 3 maj, G 320 a, UUB.

⁵² 1824, 160, 189; 1826, 169—174.

⁵³ Brev till J. J. Berzelius 20 juli 1824, VA.

⁵⁴ Dagbok 1824, dat. 26 okt., s. 150, VA.

⁵⁵ Vattenståndet vid Hernösand 1824, VA.

⁵⁶ Nr 11.

⁵⁷ Hernösands stifts Tidningar 1825, N:is 6, 7.

mare har allmänt prisat boken, även om de inte alltid tycks ha läst den. Samtida norrlänningar visade sin uppskattning bl. a. genom att kalla Læstadius till ledamot av Västerbottens läns hushållssällskap.⁵⁸ Boken inleds med en geografisk beskrivning av Lappmarkerna. Stora delar kände författaren genom självsyn; för skildringen av de övriga åberopar han litteratur och upplysningar givna av prästsonen Nils Björkman från Gällivare. Det har sagts om Læstadius, att han saknade blick för det sköna i naturen och att han för ståndare och pistiller inte såg det vackra hos blommorna. Sant är att han vanligen i sina världsliga skrifter är saklig och torr. Men i denna bok liksom i den på latin skrivna »Loca paralella plantarum» lämnar han utrymme även för estetiska värderingar. Han blir lyrisk, när han skildrar »fjällens pilskogar» och dess färgschatteringar. Fjällvandrare lägger i allmänhet inte sådana synpunkter på dessa snåriga och svårforcerade videbuskage som gör vägen lång och kroppen trött. När det gäller Lappmarkernas zoologi, har inte författaren många egna iakttagelser att lägga fram, men desto fler, när det gäller dess vegetation och dens samband med klimatet och jordens beskaffenhet. Botanisten bör utan större svårighet kunna ange lämpliga platser för nybyggen. Så följer en beskrivning av livet i Lappland under årets 12 månader. Det är en trevlig läsning, en märklig blandning av vox Linnæi och fosforiskt patos. Resten av boken ägnas det nordliga jordbrukets möjligheter. Tongångarna är optimistiska. Det hela mynnar ut i konkreta förslag, som vill visa, hur myndigheterna på lämpligt sätt bör främja nybyggarnas möjligheter att erövra mark inom fosterlandets gränser.

Den 19 febr. 1825 avlade Lars Levi och Petrus Læstadius prästexamen inför biskop och konsistorium i Härnösand. Kandidaterna prövades i 19 ämnen. 8 facillime admittitur och f. ö. adprobatuur blev Lars Levis resultat. Som »allmänt videtur» tilldelades han adprobatuur.⁵⁹ Den 20 prästvigdes bröderna. Vad man väntade av dem framgår av den gåva de erhö. I ett brev till biskop Franzén skriver Petrus, att han för ett översättningsarbete behöver en lapsk bibel och ett lapskt lexikon. Han har ägt dessa böcker men förlorat dem. »Båda delarne blefvo mig, äfven som min Bror Lars Levi vid vår ordination tillsagde såsom en present, hvarigenom Biskop Almqvist i sittande Consistorie oss tillkännagaf, Consistorium ville ådagalägga sin aktning.»⁶⁰

⁵⁸ Handlingar, h. 2 (1829), s. 53.

⁵⁹ Norsk Teologisk Tidsskrift (1945), s. 268.

⁶⁰ Kempes autogr.saml., KB.

Efter prästvigningen reste Lars Levi norrut med missiv till hemsocknen Arjeplog. I Jokkmokk väntade Brita Katarina Alstadius. Petrus for på sina skarskidor till Uppsala för att bli magister. I Rasbo väntade Carolina Fredrika Hagberg.

ASPELIN, EN ÖSTERMALMSFAMILJ KRING SEKELSKIFTET

AV FREDRIC BEDOIRE

Den 19 april 1962 mördades på ett synnerligen rått sätt tandläkaren Robert Aspelin. För att rädda en del familjeporträtt från att komma på avvägar övertog vår familj hösten 1964 hans lösöre. Det visade sig att en rätt betydande samling handlingar från Aspelins föräldrahem hade bevarats, såsom brev, dagböcker, fotografier och diverse anteckningar. Detta material har varit utgångspunkt för följande skildring av stadsläkarfamiljen Aspelins historia.

Prosten Gustaf Broomés efterleverska Christina Apollonia Schönbeck samlade vid 1870-talets början gärna omkring sig de unga lundastudenterna. Hon bodde med sin ogifta dotter Eva på nedre botten i ett trevligt hus i utkanten av Lund, medan hennes styvson juris professor Gustaf Broomé bebodde övervåningen med sin familj. Ofta anordnade änkeprostinnan baler och andra ungdomsbjudningar, vilka var mycket omtyckta. I kvällens program, mellan polonaiser och kottiljong, ingick nästan som regel en av stadens mest berömda kvartetter, som alltsedan 1869 flitigt umgicks i det Brooméska hemmet. Dessa musikaliska studenter hade träffats hösten s. ä. på Allmänna Sångens övningar och redan då bildat sin kvartett, som av studenthumorn snart kallades Longobarderna, emedan dess medlemmar var långa, ståtliga unga män, ingen kortare än »sex fot och tre». Alla de fyra fakulteterna var representerade. Jur. stud. Sven Radhe, systerson till ärkebiskop Anton Niclas Sundberg och sedermera borgmästare i Uppsala, och fil. stud. Emil Berglund, slutligen docent i kemi vid Göteborgs högskola, fungerade som tenorer, medan teologen Carl Hallengren, senare operasångare († redan 1877), och medicinaren Mauritz Aspelin var basar. De var alla utpräglade sällskapsmäniskor med en stor förmåga att göra sig gällande. Kvartetten blev snart ett begrepp i staden och fast förknippad med allt vad akademiskt umgängesliv hette.¹

¹ N. E. Lovén, Musikminnen från hemmet, skolan och universitetet (Under Lundagårds kronor, 2, 1921), A. O. Lindfors, Ur lifvet i Lund kring 1800-talets midt, 3 (Ord och Bild 1907, s. 211—223), C. Sjöström, Göteborgs nation i Lund 1669—1906 (1907), s. 459, o. brev från Aspelin till dottern Signe 13 juli 1925 (hos förf.).

Johan Mauritz Aspelin var född i Båstad 10 mars 1849 och hade efter mogenhetsexamen vid Halmstads elementarläroverk inskrivits vid Göteborgs nation i Lund hösten 1869. Redan då hade han tagit sin mors flicknamn Aspelin. Fadern var sjökaptenen Johannes Edvard Peterson och modern Amalia Mathilda Charlotta Aspelin, dotter av lagmannen Carl Fredric Aspelin och Andriette Christine Hjortberg. Mauritz Aspelin var således genom sin mor av samma ursprung som den bekanta industriidkarfamiljen Aspelin, som under senare delen av 1800-talet ägde bl. a. Fagersta bruk, och tillhörde en sedan 1600-talet känd småländsk militärsläkt.² Genom sin mormor härstammade han från den gamla kända marstrandssläkten Bagge.³

Mycket snart hade Aspelin dragits in i det glada studentlivet. Karnevaler, studentspex och societetspektakler avlöste varandra. Ett sällskap på inte mindre än 25 personer brukade regelbundet framföra dramatisk-musikaliska soiréer. I detta var naturligtvis de två longobardbasarna med, och förutom en del damer, såsom den vackra mam-sellen Ida Brink, Fredrique de Berg och professorskan Johanna Ny-blæus, född Tauson, förekom ett par biskopssöner, Jacob Tegnér och Fredrik Agardh, som var goda vänner till Aspelin. Det var väl främst dennes djupa basstämma, som från början gjorde honom känd i vida kretsar. Det berättas, att t. o. m. den på beröm sparsamme lundakompositören Wilhelm Theodor Gnosselius vid inövandet av en kantat med anledning av drottning Lovisas frånfälle 1871 blivit imponerad av Aspelins väldiga stämma. Med skicklighet spelade han också ett flertal stränginstrument såsom luta, mandolin, gitarr och zittra. I sällskap med de övriga Longobarderna trivdes han utmärkt, och tillsammans rönt de stora framgångar. Ett flertal gånger hade de deltagit i konserter på Casinoteatern i Köpenhamn och då anförts av den danske kompositören J. P. E. Hartmann, t. o. m. i den danska kungafamiljens närvaro.⁴ Detta livliga musik- och sällskapsliv till trots avlade Aspelin sin medikofilexamen efter tre terminer och blev med. kand. 1875.⁵

Vid mitten av 1870-talet skingrades Longobarderna. Efter att ha tjänstgjort en tid som underläkare i Lund flyttade Aspelin 1876 till

² Se G. Indebetou, Slägterna Aspelin från Småland (PHT 1903), s. 163—199.
³ Se L. B. Bagge, Genealogisk öfversikt öfver de ofrånse Baggeslägterna i Sverige (1906).

⁴ Lovén a. a. Diverse fotografier från karnevalerna, sällskapsspektaklerna etc finns hos förf.

⁵ Om Aspelins yttre data se t. ex. Sveriges Lärarhistoria, 3: 1 (1886) och 4: 1 (1930).

Stockholm för att fortsätta sina studier vid Karolinska institutet. Även här synes han snart ha kommit in i sällskapslivet. Enligt familjetraditionen skall han ha blivit speciellt vänligt mottagen i den mångsidige professorn Fredrik Wilhelm Scholanders hem på Fredsgatan, som var mötesplats för många av tidens framstående författare och konstnärer, och hos sin frände, den rike brukspatronen Christian Aspelin, när denne inte vistades på Fagersta. Hos professor Scholander knöt f. ö. den unge medicinaren vänskapsband med sonen i huset, sedermera vissångaren Sven Scholander. Efter att ha varit i huvudstaden endast ett år blev Aspelin medlem i SHT:s Stockholmsloge Carl Michaël.⁶ Han hade förvisso inte givit upp musiken. Sommaren 1878, då han praktiserade som extra läkare i Gränna, blev han av sin vän och ledare i Orphei Drängar, dirigenten och tonsättaren Ivar Eggert Hedenblad,⁷ erbjuden att följa med på uppsalasångarnas parisfärd hösten s. å. I många konserter där och på ett flertal ställen i Sverige och Tyskland medverkade Aspelin liksom sin gode vän livet igenom, sedermera byråchefen Gustaf Adolf d'Ailly.⁸

Till Aspelins största sångarframgångar hörde, att han var medlem i det celebra studentsällskapet Juvenalerna, Gunnar Wennerbergs och gluntarnas sammanslutning i Uppsala. Aspelin hade nämligen en gång under studietiden sjungit gluntarna i en trio med Wennerberg själv som åhörare, och denne hade blivit så betagen av deras sång att han högtidligen på stället dubbade de tre sångarna till juvenaler.⁹ Ett brev från Wennerberg, då landshövding i Kronobergs län, till Aspelin, daterat Stockholm 18 maj 1885, kan vara av intresse att återge:¹⁰

Min käre vän!

Du önskade en gång en fotografi af mig. Jag sänder nu en dylik, hvilken jag hoppas du måtte finna likare än jag. Vill du lemna dina båda medsångare hvar sin också, så tackar jag — allt under förutsättning att de vilja ha den.

Mina förhoppningar att under riksdagen få vara tillsammans med Er en gång till ha strandat på mina försök att låta det ske hos min måg, Fr. Posse. Mina yngsta döttrar ville nemligen partout höra triorna, och det befanns, att Posse var bekant med er alla 3, åtminstone med 2. Vi gladde oss åt detta. Först skulle det ske under påsken, då var jag borta; sedan strax efter,

⁶ Samfundets SHT:s ledamöter 1844—95 (1895).

⁷ Brev från Aspelin till Hedenblad finns i UUB.

⁸ Aspelins dagbok 28 okt. 1925.

⁹ Sveriges Lärarhistoria, 4: 1 (1930) s. 108, o. professor Hjalmar Forsnners minnestal i SHT över Aspelin 1926 (hos förf.).

¹⁰ Orig. hos förf.

då var han i Skåne, och äntligen nu i början af Maj, och då blef hans hustru sjuk. Nå, bättre lycka nästa gång. Framför till kamraterna mitt tack för det stora nöje de gjort mig, och tag sjelf för dig din välförtjenta brorslott!

tillgifnast
Wennerberg

I maj 1879 utexaminerades Mauritz Aspelin från Karolinska institutet som licentiat och anställdes till en början som amanuens vid Seraphimerlasarettet, där han då också hade sin bostad. Redan 1 april året därpå utnämndes han till t.f. distriktsläkare i Nikolai församling, 1 okt. s. å. till t.f. sundhetsinspektör i Stockholm och 1 mars 1881 till ord. distriktsläkare i Nikolai. I april 1883 avancerade han till andre stadsläkare i Stockholm, vilken befattning han som t.f. innehafte ett år. S. å. blev han även föreståndare för medicinska avdelningen vid besiktningbyrån för prostituerade. Sedan 1879 var Aspelin ledamot av Läkarsällskapet, och vidare skötte han en del förtroendeuppdrag såsom ledamot av styrelsen för Prins Carls uppfostringsanstalt (sedan 1883) och kungliga direktionen för Danviks hospital (sedan 1885). Han gjorde således en ganska snabb karriär och fick snart anseende att vara en skicklig och samvetsgrann läkare.

Vid 1880-talets början bodde Aspelin på Västerlånggatan i Staden mellan broarna. 25 okt. 1880 hade han ingått äktenskap med Hilda von Hausswolff,¹¹ född 22 jan. 1850. Hon var uppvuxen på Kärrgårdas säteri i Tostarps sn i Skåne. Hennes far, Henric Olivier von Hausswolff, hade börjat sin bana som hovjunkare — hans far var kammarherren Justus Olivier von Hausswolff, modern född Horn af Rantzien — men övergivit sin karriär på grund av giftermål med en enkel flicka från trakten kring Kärrgårdas, Sophia Bengtsdotter. När Hilda var 16 år gammal, hade familjen flyttat till Båstad, där fadern till sin död 1882 var postmästare. I Aspelins och Hilda von Hausswolffs äktenskap föddes dottern Signe Maria 22 okt. 1881.

Den glade lundastudenten Mauritz Aspelin hade under 1880-talet blivit en mycket soignerad herre. Hans begåvning var anmärkningsvärd, och sin mångsidigt konstnärliga talang hade han ytterligare utvecklat. Han var en god akvarellmålare, sällsynt skicklig amatörfotograf och lär inte heller ha varit oäven som skald.¹² Men fortfarande

¹¹ Släkten 1743 adlad von Hauswolff. Liksom övriga släktmedlemmar skrev hon sig alltid von Hausswolff.

¹² Sveriges Lärarhist., 4: 1, s. 108. Konstnärinnan Fanny Hjelm kallar honom på baksidan av en miniatyrmålning (se s. 100) »konstnären, skalden och sångaren...»

*Johan Mauritz Aspelin, f. 1849; † 1926. Med. hedersdr, andre stadsläkare.
Foto 1893.*

var han mest känd som sångare, och hans väldiga basstämma tycktes väl harmoniera med den ståtliga gestalten. Med jämna mellanrum kunde man finna honom med sina vänner på Sällskapet, en sammanslutning som omfattade en stor del av Stockholms societet.¹³ Aspelins hade nu ett stort och väl valt umgänge, och ofta gavs middagar och supéer i den rymliga och vackra östermalmsvåningen, Linnégatan 5 i hörnet av Brahegatan, dit de flyttat 1883. Hemmet var även elegant

¹³ Hj. Gullberg, Matrikel öfver Sällskapets ledamöter 1800—1900 (1900). Aspelin var medlem 1884—92. Jfr Mathilda Aspelins dagböcker 1885 och 1890 hos förf.

och smakfullt inrett med, enligt tidens sed, matsalen möblerad i barock, den stora salongen i nyrokoko och herrummet i orientalisk stil. Herrskapet Aspelins intimaste och oftast förekommande umgängesvännen var vid denna tid kung Oscars hovdentist, med. dr Per Otto Ulmgren, även han en god sångare och känd som en outröttlig stridsman för en ordnad tandläkarutbildning, och hans hustru Sigrid, som tillhörde göteborgsfamiljen Prytz, överläkaren och docenten, sedermera professorn Edvard Wilhelm Welander med fru Salla Lindahl samt överstelöjtnanten Gustaf Reinhold Silfverswärd och dennes hustru Amalia Christina Meurk. Bland det övriga umgänget märks underståthållaren, sedermera landshövdingen Per Johan Bråkenhielm och den unge professorn Jonas Wærn. Nöjena upptog en betydande del av herrskapet Aspelins liv och bestod av middagar, supéer och teaterbesök samt någon enstaka gång av en hovbal. Ibland kunde doktorn och hans fru vara bjudna på tre, fyra tillställningar i veckan, ibland gick de lika ofta på teatern eller operan.¹⁴

Glimtar från familjens liv får man i två dagböcker från 1885 och 1890, som tillhört doktor Aspelins mor Mathilda Aspelin. Hon hade efter mannens död 1883 flyttat till sin son och sonhustru på Linnégatan i Stockholm och bebodde till sin död 1891 två små rum, som var belägna bakom herrummet. Hon var en ganska förmögen gammal dam, enligt bruket alltid svartklädd med klart förstånd under sin lilla spetsmössa. Dagböckerna förde hon i annotationskalendrar, och dessa handlar till största delen om »det unga herrskapet». Hon var alltid väl underrättad om dess förehavanden, men brukade inte vara med på festerna, om hon inte blev särskilt ombedd att komma in. Hon umgicks med sina vänner, de gamla fruarna Engellau och von Johnstone, och gick någon gång på kafferep, men var f. ö. nästan alltid hemma och tog sig an barnbarnet Signe. Doktorinnan Aspelin hade nämligen inte mycket tid för sin dotter. Hemmet skötte hon med hjälp av tre jungfrur, men var ändå en upptagen person, som regelbundet träffade sina bästa väninnor doktorinnorna Ulmgren och Welander. Hilda von Hausswolff tycks f. ö. inte ha haft mycket av sin mans imponerande utseende eller dominerande personlighet utan var i mycket hans kontrast. Även hon var musikaliskt intresserad och en god värdinna samt mycket road av fester och umgängesliv.

Enligt Mathilda Aspelins dagbok tillkom under sommaren 1885 ett

¹⁴ Mathilda Aspelins dagbok 1885 (hos förf.) Om hemmet se Hilda Aspelins bouppt. 7 dec. 1893, SSA, och diverse fotografier med kommentarer (hos förf.).

Doktorinnan Hilda Aspelin, f. von Hausswolff, f. 1850; † 1893. G. m., andre stadsläkaren J. M. Aspelin. Pastell av Fanny Hjelm 1887.

Äg. Fru Elsa Bedoire, Stockholm. Foto SPA

friskt och nytt inslag i sällskapslivet, i och med att en ung och vacker göteborgska, den 29-åriga grosshandlardottern Anna Elisabeth Janssen introducerades i hemmet på Linnégatan. Hon var en ungdomsväninna till doktorinnan Ulmgren, och redan från början uppstod ömsesidiga sympatier mellan henne och herrskapet Aspelin. Det föreföll som om hon livade upp hela det gamla invanda umgänget. Anna Janssen kom nu genom Ulmgrens och Aspelins in i Stockholms nöjesliv, fick bo på Linnégatan 5 så ofta hon ville och trivdes utomordentligt bland sina nya vänner. Någon gång i augusti medbjöds som kavaljer till den unga damen en vän och studiekamrat till Mauritz Aspelin, distriktsläkaren i Nikolai, med. lic. Carl Theodor Scholander. Denne blev genast betagen i den vackra fröken Janssen, och redan i september eklaterades deras förlovning efter en middag hos Aspelins. Som ingen av dem hade någon anledning att se tiden an, stod bröl-

lopet mellan doktor Scholander och Anna Janssen 1 nov. 1885 i grosshandlare Lorens Fredrik Janssens stora hem på Vasagatan i Göteborg.¹⁵ Därefter fick familjen Aspelin mycket nära vänner i paret Scholander, och den nya doktorinnan räknades från början till Hilda von Hausswolffs bästa väninnor. Umgängeskretsen drabbades emellertid s. å. av en förlust, som väckte stor uppståndelse i Stockholm. Den gamle vännen överstelöjtnant Silfversvärd begick nämligen självmord genom att skjuta sig 4 dec.¹⁶

Betecknande för det aspelinska umgänget förutom läkardominansen var intresse för musik, teater och litteratur. Flertalet av vännerna var musikaliska, och tillställningarna hos den unga östermalmsfamiljen var kända för vacker sång och ivrigt musicerande. Förutom den stora Blüthnerflygeln och en kammarorgel, som hade sin plats i matsalen, fanns i hemmet flera exemplar av ett större antal stränginstrument.¹⁷ Genomgående drag är också, att vännerna hunnit skaffa sig en aktad ställning i samhället och inte tycks ha nämnvärt påverkats av 80-talsradikalismen. Vännerna Scholander förefaller emellertid ha stått Stockholms mer väletablerade konstnärskretsar närmare. Carl Scholander¹⁸ var också en ovanligt musikalisk man, god sångare och gitarrist. Han hade deltagit i musiklivet i Lund tillsammans med Aspelin och även träffat denne i sin släkting professor Scholanders vittra salonger. Även efter professors död 1881 hade Carl haft god kontakt med änkan, fru Carin Scholander, född Nyström, och hennes barn. Döttrarna Anna och Ellen med män Ferdinand Boberg och Julius Kronberg tillhörde mot 80-talets slut den unga familjen Scholanders bästa vänner. Till denna krets hörde också slottsarkitekten Agi Lindegren och hovintendenten Axel Nyström, och bland de övriga vännerna räknades professorn och konstsammlaren Mårten Sondén och justitierådet Karl Silverstolpe.¹⁹ Familjen Scholander bodde i Gamla Stan, där doktorn förutom distriktsläkare var ledamot av

¹⁵ Kristine församlings i Göteborg vigselbok 1885. Tryckt inbjudningskort finns bevarat (hos förf.).

¹⁶ Mathilda Aspelins dagbok 4 dec. 1885. Den närmaste tiden hade familjerna haft ovanligt livligt umgänge. Samma dagbok 26 nov.: »fru Silfversvärd här på f.m.» — 28 nov.: »... här supé. Silfver[swärds] Ullm:[grens] Sch:[olanders] Vell:[anders] Lever:[tins] och några herrar. jag inte inne.» — 29 nov.: »Herrskalet på middag till Silfver:[swärds] på supé Sch:[olanders]». Med Levertins avses badläkaren, doc. Alfred Philip L. och h. h. Louise Amalia Valentin.

¹⁷ Hilda Aspelins bouppt. 7 dec. 1893, SSA.

¹⁸ F. 1846, † 1926, son av prov.läk. med. dr Lars S. och Anna Appeltofft. Om släkten Scholander se Svenska Släktkalendern 1912—14, 18, 30, 43.

¹⁹ Meddelat av doktorinnan Ellen Wiman, f. Scholander. För många upplysningar till denna uppsats är förf. henne stort tack skyldig.

Anna Elisabeth Janssen, f. 1855; † 1931. G. 1:o 1885 m. med. lic. C. Th. Scholander, 2:o 1895 m. andre stadsläkaren J. M. Aspelin i h. 2:a g.

Förlovningsfoto 1885.

folkskole- och fattigvårdsstyrelsen. I hemmet på Svartmangatan 21—23 föddes Carl Scholanders och Anna Janssens enda barn, dottern Ellen 21 aug. 1886.²⁰

Doktorinnan Scholander, född Janssen, lär ha varit en mycket intagande och charmerande kvinna, utrustad med ett behagligt sätt, intelligens och naturlighet. Enligt familjetraditionen hade hon även alltid varit ovanligt frigjord och självständig, och tidens friare syn på kvinnans ställning hade genast funnit resonans hos henne. I hemmet hade hon fått en högborgerligt victoriansk uppfostran och många gånger hutats åt av fadern på bruten tysk-svenska. Lorens Fredrik Janssen (1812—86) var nämligen född i Eckernförde i Schleswig-

²⁰ Nikolai församlings födelse- och dopbok 1886.

Holstein och hade i unga år flyttat till Göteborg, där han såsmåningom etablerade sig som grosshandlare inom klädesbranschen och vann en aktad ställning. Hans hustru, Charlotta Gustafva Henrietta Ekström (1820—1903; dotter av köpmannen och källarmästaren i Göteborg Carl Magnus Ekström o. Sara Margareta Schiller) var en ståtlig kvinna, som väl representerade handelshuset under välmaktens dagar. Av de ursprungligen tio barnen skulle den äldste sonen Axel Fredrik (1847—1920) egentligen ha övertagit handelshuset vid faderns död, men blev i stället köpman och exportagent i Hamburg, medan Otto Leopold (1852—ca 1901) efter studier vid Konstakademien i Stockholm blev konstnär och bosatte sig i München, och dottern Maria Helena Amalia (1848—1933) 1875 gifte sig med handlanden i Göteborg Anders Emil Hallgren.²¹ Som kuriositet kan nämnas att Anna Scholander var avlägset släkt med Mauritz Aspelin.²²

Vid 1890-talets början var doktor Aspelin mer upptagen av arbete än tidigare. Ofta höll han kvällsföreläsningar på polishuset, examinerade fältskärer och var även ofta på Läkarsällskapet.²³ Åren 1887 och 91 företog han omfattande studieresor till Tyskland, Belgien, Holland och Frankrike, vilka bl. a. resulterade i att han själv fick många besök av utländska läkare.²⁴ År 1888 belönades han för sina förtjänster inom rättsmedicinen med vasaorden. Familjens umgängesliv hade nu avtagit något. Som husläkare kom Aspelin i kontakt med flera familjer, fastän han i regel undanbad sig dylika uppdrag. Allt-

²¹ Om familjen Janssen: Kristine församlings i Göteborg kyrkoarkiv, delvis i GLA, bouppteckningar i GLA och familjetradition. Släkten utslocknade med yngsta barnet Sara Charlotte (1862—1934). Om Axel Janssen se Göteborgs-studenter, 2 (1919), s. 9, o. om Otto J. Svenskt konstnärslexikon, 3, s. 260.
²² Båda härstammade från rådmannen i Marstrand Samuel Fredriksson Bagge (jfr L. B. Bagge, Genealogisk öfversikt öfver de ofrälse Baggeslägterna i Sverige, 1906, s. 28):

Samuel Fredriksson Bagge (1686—1764)

Peter Samuelsson Bagge	Margaretha Bagge, g. Schiller
Christina, g. Hjortberg	Daniel Schiller, kapten
Andriette Christine, g. Aspelin	Sara Margareta, g. Ekström
A. Mathilda Ch., g. Peterson	Charlotta G. H., g. Janssen
Johan Mauritz Aspelin	Anna Elisabeth Janssen

²³ Mathilda Aspelins dagbok 1890.

²⁴ Ibid. och Sveriges läkarhistoria, 4: 1, s. 108.

sedan den svensk-norske ministern i London greve Edvard Piper pensionerats och flyttat till Stockholm, var Aspelin hans läkare.²⁵ En sådan bekantskap var numera även en av sångarbröderna från parisresan 1878, majoren Andreas Albrekt Ellsén och hans familj.²⁶

Somrarna 1892 och 93 vistades familjerna Aspelin och Scholander tillsammans på Nacka. Aspelins bodde i den gamla herrgården, medan Scholanders hyrde ett angränsande hus. Vistelsen förflyöt mycket angenämt, och där mottog de gemensamma vänner som Ferdinand Boberg och Julius Kronberg med fruar. Men för båda familjerna väntade sorger och slitningar. Hilda von Hausswolff nedkom nämligen på Nacka 19 aug. 1893 med en son, och elva dagar senare avled hon i barnsängsfeber. Detta var en katastrof, som tog den ensamme fadern hårt, och dottern Signe kom aldrig riktigt över sorgen att så tidigt mista sin mor. Redan några dagar före begravningen i Nacka kyrka döptes den lille sonen 2 sept. till Mauritz Hilding Robert med herrskapen Ulmgren och Scholander som faddrar, vilka ju varit Hildas käraste vänner.

Denna händelse satte sina djupa spår även hos familjen Scholander. Doktorinnan Anna upplevde en fasansfull konflikt mellan plikt och kärlek alltefter Hildas död. Sedan länge var hon synnerligen fäst vid Mauritz, och hon visste att hennes känslor var besvarade. Men kunde hon nu då Mauritz var fri överge sitt barn? Redan i slutet av september s. å. fattade hon emellertid sitt beslut. Då reste hon nämligen från make och barn under förevändning av att vårda sin hälsa. Avskedet från den lilla flickan var oerhört svårt, och när Ellen bönföll sin mor att stanna kvar hos dem, kunde hon bara säga, att om hon inte for, skulle hon dö. På ett till synes onödigt grymt sätt blev doktor Scholander underrättad om sin hustrus beslut. I en av hennes skrivbordslådor fann han nämligen en till honom ställd och i vittnets närvaro undertecknad skrivelse, i vilken hon klarlade, att »hon lemnade hemmet i avsigt att ej mera dit återvända, dertill föranledd af en oöfvinnerlig motvilja . . . att äktenskapet blifvit för henne en olidlig börda . . . samt att hennes beslut var otryggligt och frukten af ett långvarigt och moget öfvervägande . . .» Först på våren 1894 sök-

²⁵ Mathilda Aspelins dagbok 1890 och anteckningar och fotografier från Mauritz Aspelin (hos förf.).

²⁶ I. Steffenburg-Nordenström, Krönikeboken, 2 (handskriven släktkrönika över fam. Ellsén, Steffenburg, Bedoire etc. hos 1:e byråsekr. T. Nordenström, Johanneshov). Ellsén var också en förgrundsfigur inom stockholmskt musikliv, gift med en firad skådespelerska Ida Johannesen och son av lantmätaren Fredrik Ellsén och Amanda Malvina Emerentia Bedoire (om henne se F. Bedoire, Släkten Bedoire, PHT 1963, s. 79).

te Scholander skilsmässa från sin hustru, som då vistades i München och hade intet att invända mot stämmningsordern, när hon på svensk-norska konsulatet befullmäktigade den sedermera kände politikern vice häradshövding Karl Staaff att föra hennes talan vid rättegången. 11 april kungjordes rättens utslag: Anna Scholander, som »af ondska och motvilja förlupit make och barn» förklarades ha förverkat sin lott i boet, och doktor Scholander tillerkändes rätten att ensam fostra dottern.²⁷

Under tiden hade doktor Scholanders hem på Storkyrkobrinken stått utan ledning och den sjuåriga dottern för det mesta varit ensam, fastän hennes far gjort allt för att sysselsätta sig med henne. På annons om husföreståndarinna svarade en ung adelsdam, Dagmar Sofia Otilia Bråkenhielm, de oscariska fördomarna till trots. Hon hade efter sina föräldrars död — fadern Pehr Claes Bråkenhielm hade varit provinsialläkare och ägare av godset Björkenäs i Småland, modern född Nordenskiöld — förestått en gammal släktings och änkenåds herresäte, men funnit livet där synnerligen långtråkigt och därför sökt sig till Stockholm. Hon fann sig väl till rätta. Redan 29 okt. 1894 stod hennes bröllop med doktor Scholander. I detta äktenskap, som gestaltade sig mycket lyckligt, föddes tre barn.²⁸

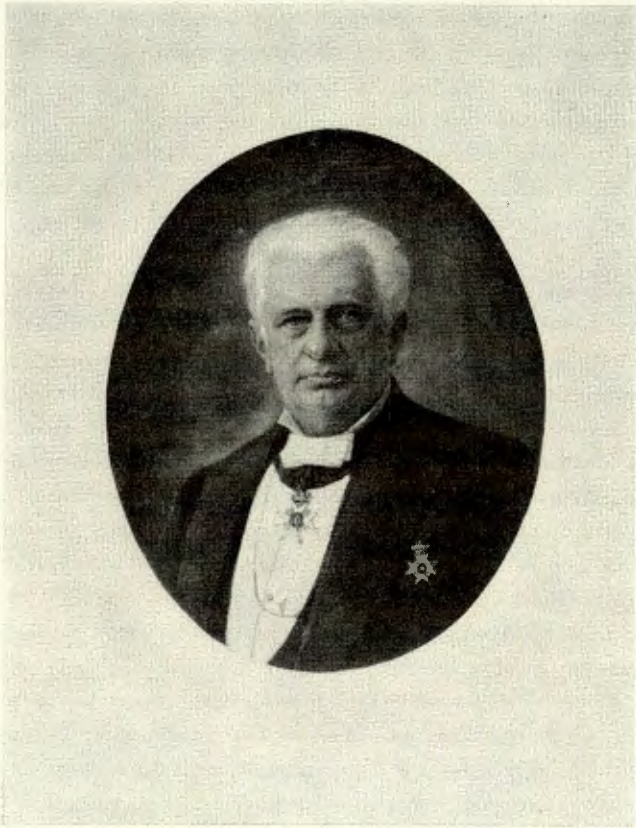
Den 30 sept. 1893 reste Anna Scholander ner till sin äldsta syster Maria i Göteborg, vars man Anders Hallgren samma sommar helt plötsligt hade avlidit efter ett slaganfall. Som änka bodde Maria kvar med sina tre barn i en åttarumsvåning på Aschebergsgatan, och där bodde Anna under skilsmässotiden under flera perioder. Men största delen av denna tid tillbringade hon utomlands. Först bodde hon hos sin bror Axel i Hamburg, och senare vistades hon långa tider hos artisten Otto Janssen i München, i vars konstnärskretsar hon trivdes utmärkt. Först efter nyåret 1895 återkom hon till Stockholm, och 3 febr. s. å. gifte hon sig i Göteborg med Mauritz Aspelin.²⁹

Den nya doktorinnan blev oerhört hårt dömd för sitt handlingssätt att överge make och barn, och många av de gamla vännerna med Ulmgrens och Welanders i spetsen drog sig undan från familjen Aspelin. Det var ett helt nytt liv Anna kom in i, nära nog utan någon förbindelse med det föregående. Med sin egen lilla dotter hade hon

²⁷ Brottmålsprotokoll, Stockholms rådstuvurätts 3:e avd., utslag nr 79, 11 april 1894, SSA; brev från Scholander till sin syster Hilda Wiman 27 sept. 1893 (hos förf.) samt familjetradition.

²⁸ Enligt uppgift från doktorinnan Ellen Wiman, f. Scholander.

²⁹ Ovannämnda brottmålsprotokoll, brev från Scholander till Hilda Wiman 27 sept. 1893 (hos förf.).

*Andre stadsläkaren Mauritz Aspelin. Miniaturmålning 1914 av Fanny Hjelm.
Äg. Fru Elsa Bedoire, Stockholm. Foto SPA*

inte någon kontakt. Av omtanke om henne, ville hon inte att denna skulle slitas mellan två.³⁰ Mellan Anna och styvsonen Robert uppstod genast ett kärleksfullt förhållande, medan hon från början misstrod- des av den 13-åriga Signe, som hade svårt att finna sig i att någon intog hennes älskade moders plats.

Omkring sekelskiftet stod Mauritz Aspelin på höjden av sin karriär som läkare. Inom rättsmedicinen hade han mycket gott anseende för sin framstående förmåga och erfarenhet, och hans utlåtanden präglades av både skarpsinne och formell begåvning. Dessa framfördes ofta vid den rättsmedicinska undervisningen som mönstergilla.³¹ Sedan

³⁰ Först till dotterns konfirmation hörde modern av sig och förklarade då i ett brev av 2 juli 1902 (hos förf.) sin tystnad.

³¹ Sveriges läkarhistoria, 4: 1, s. 108.

1893 var han också läkare vid kungliga teatern och hade där ett tjänsterum bakom kulisserna. 1897 hade han fullgjort regeringens uppdrag att såsom dess ombud deltaga i den andra internationella rättsmedicinska kongressen i Bryssel. För arbetsåret 1898—99 valdes han till ordförande i Läkarsällskapet, men mottog icke uppdraget p. g. a. sin stora arbetsbörd.³² År 1900 promoverades Aspelin i Lunds domkyrka till med. hedersdr.

Både vid arbetsdagens början och slut hade doktor Aspelin mottagning för patienter i sitt hem under en timmes tid. Däremellan skulle han fördela sin tid mellan andre stadsläkarens expedition på Myntgatan, fängelser, bårhus, sjukhus och sjukbesök. Till hans åligganden hörde nämligen att sköta läkarvården i fängelserna och överinse och protokollföra stadens obduktioner — en kvarleva från den tid, då tjänstens utövare kallades stadskirurg. Under ett normalt arbetsår kunde han verkställa 41 rättsmedicinska liköppningar, 116 liköppningar för dödsorsakens konstaterande samt 108 likbesiktningar med anledning av olyckshändelse eller självmord. Rättsmedicinska utlåtan- den för levande personer gav han då i 119 fall.³³ Mauritz Aspelin kom sålunda i tjänsten främst i beröring med brottslingar, prostituerade, sinnessjuka och andra mer eller mindre vilsegångna människor. Han intresserade sig mycket för dessa och försökte hjälpa dem, när han så kunde.³⁴ I en minnesteckning,³⁵ som efter Aspelins död framfördes i SHT av den gode vännen professor Hjalmar Forssner, po- ängterade denne hans mildhet mot de vilsegångna: »Du skrev din egen lag för skuld och brott och dömde efter den som far, som bror till den, som aldrig haft i livet ens en vän.»

1899 och 1904 företog Aspelin ytterligare studieresor till utlandet, den förra på uppdrag av överståthållaren ägnades åt antropometriska studier hos chefen för polisprefekturerna identifikationsavdelning i Paris Alphons Bertillon.³⁶ Denne från Dreyfusrättegången mindre för- delaktigt kände man var emellertid en framstående vetenskapsman

³² F. Lennmalm, Svenska Läkarsällskapets historia 1808—1908 (1908).

³³ E. W. Dahlgren, Stockholm (1897), s. 491. Många handlingar, obduktionsprotokoll etc. från Aspelins tjänstetid finns i Andre Stadsläkarens arkiv (sign. F 156, F 157), SSA.

³⁴ Brev från en långvarig patient, amanuensen Anton Björk, 1890—91 finns i Andre stadsläkarens arkiv, SSA. Denne hade varit litteratör och som pro- tektionist deltagit i 80-talets tullstrider samt blivit åtalad för att i nov. 1890 ha spottat krigsministern frih. N. A. Hj. Palmstierna i ansiktet, av vilken Björk trodde sig vara förföljd. De många breven vittnar om stort förtroende för doktor Aspelin.

³⁵ Hos förf.

³⁶ Sveriges Läkarihistoria 4: 1, s. 108.

Doktorinnan Anna Aspelin, f. Janssen. Teckning i kol och krita av Fanny Hjelm 1931.

Äg. förf. Foto SPA

och hade utarbetat två mycket användbara system för identifiering och uppspårande av brottslingar, de s. k. bertillonage och portrait parlé. Dessa metoder hade spritts till ett flertal länder, och Aspelin skulle således införa dem i Sverige. Någon större betydelse fick de aldrig, då de vid 1900-talets början undanträngdes av fingeravtryck. Aspelin och Bertillon blev emellertid goda vänner, och när Signe Aspelin 1905 vistades i Paris, blev hon mycket väl mottagen hos den kände polischefen.³⁷

Förvånansvärt stor tid ägnade Mauritz Aspelin åt sin familj, och det förefaller som om familjelivet hade fått en helt annan och dominerande roll i detta andra äktenskap. Hans hustru var mycket representativ och bibehöll sitt ståtliga utseende ända till sena ålderdomen. Över hela hennes väsen vilade en air av gammaldags förnämitet. Hon var en duktig husmor, som väl skötte hemmet, arrangerade fester och styrde över jungfrurna, som utgjorde ett ofta förekommande

³⁷ Brev från Aspelin till Signe under hennes parisvistelse 1905 (hos förf.).

problem i breven till dottern. Som gift bosatte sig dottern Ellen i Göteborg.³⁸ Dessa brev vittnar även om Anna Aspelins intresse för musik, litteratur och teater, hennes fallenhet för att uttrycka sig humoristiskt samt om hennes utpräglad konservativa läggning. Den frigjordhet, som hon varit känd för och visat prov på, tycks hon till någon del ha övergivit, och någon aktiv kvinnosakskvinna blev hon aldrig.

Som nygifta hade Anna och Mauritz blivit tvungna att söka sig nytt umgänge, då så många av deras gemensamma vänner försvunnit. Till de allra närmaste vännerna räknades nu Annas kusin, den iderike stockholmsarkitekten Gustaf Wickman,³⁹ hans hustru Amalia (Ma) Appelgren och deras arkitektumgänge. Sommartid eller till helger tog familjen Wickman ofta emot Aspelins på egendomen Eksjö på Södertörn. Av Aspelins övriga umgänge förekom inte någon så ofta i hemmet på Linnégatan och efter 1907 på Sibyllegatan 67 som konstnärinnan Fanny Hjelm, som ända till sin död 1944 var en mycket uppskattad och skicklig miniatyrmålarinna. Hon hade redan 1887 kommit i kontakt med familjen Aspelin, då hon målade pastellporträtt av Hilda von Hausswolff och hennes dotter, och därefter hade de träffats på Utö, där Aspelins bodde under elva somrar kring sekelskiftet.

Doktor Aspelin trivdes fortfarande mycket väl i sångarkretsar, och på SHT-mötena fick han verklig avkoppling från sin ofta krävande och ansträngande tjänst. Inom detta sällskap var han mycket uppskattad som sångare och ämbetsman med namnet Suprianus Brandflagg och ämbetet Kommenderande kommandör. Vid ett SHT-möte i febr. 1910 träffade doktorn en ung uppsalateolog, August Lindh, som var styrelseledamot i den 1906 startade Juvenalernas upplivade orden, som hade till motto att bevara traditioner och seder från Gunnar Wennerbergs tid. Lindh och hans vänner blev livligt intresserade av att det då ännu fanns någon, som av Wennerberg själv blivit kreerad till juvenil, och sällskapet beslöt enhälligt att kalla Aspelin till hedersledamot. Endast tre herrar innehade denna hederstitel tidigare, professorerna Rutger Sernander och Knut Kjellberg samt docenten Karl Starbäck. När Aspelin mottog denna värdighet, vann han de unga juvenalernas hjärtan fullständigt med ord och toner.⁴⁰

³⁸ Ett hundratal brev från Anna Aspelin till dottern Ellen Wiman 1902—31 finns hos förf.

³⁹ Son av handlanden i Göteborg Anders Nathanael Wickman och Carolina Amalia Ekström.

⁴⁰ Brev från Lindh till Aspelin 9 april och 19 april 1910 finns hos förf.

Sommaren 1916 pensionerades doktor Aspelin från andre stadsläkarbefattningen, men kvarstod i två år som avdelningsföreståndare vid besiktningsbyrån för prostituerade och till sin död som ledamot av styrelsen för Prins Carls uppfostringsanstalt och av direktionen för Danviks hospital. Genom dessa höll han kontakt med flera av sina gamla vänner som överståthållaren C. F. W. Hederstierna och underståthållaren friherre W. A. Tamm.⁴¹ Även med sin efterträdare som andre stadsläkare med. dr Gustaf Hultkvist fick han en hel del att göra.⁴² Våren 1919 fyllde Aspelin sjuttio år. Han förde nu en lugn och fridfull tillvaro mest sysselsatt med måleri, musicerande eller fotografering. Familjelivet hemma på Sibyllegatan var stillsamt, umgänget hade avtagit betydligt och bestod nästan bara av doktorinnans vänner, Fanny Hjelm, Ma Wickman, som 1916 blivit änka, fru Agnes Hörlin, som var änka efter överläraren vid Tekniska skolan Hugo Hörlin († 1894), känd som föregångsman inom jugendstilen, och av Anna Aspelins systerdotter Rissie Hallgren och hennes man ingenjören Helge Bedoire⁴³ samt av en del vänner till barnen Signe och Robert.

Som valspråk i SHT hade Mauritz Aspelin återupptagit filosofen Epicuros' bevingade uttryck »Bene vixit qui bene latuit» (= Den lever väl, som lever avskilt), och detta karaktäriserar hans sista decennium. SHT-sammankomsterna förefaller ha varit de enda tillfällen, då han verkligen levde upp. Med åren fick han allt större längtan till sin hembygd, Båstad, och fr. o. m. år 1921 bodde han där under sommarmånaderna, i regel från april till oktober. Där hyrde han en villa i utkanten av samhället och hushållade för sig själv. Ett par månader varje år var hans hustru nere hos honom, ibland även Signe och Robert. Så länge doktor Aspelin orkade företog han med förvånansvärd spänst långa fotvandringar. I Båstad bodde många vänner till familjen, såsom värdinnan på Skånegården Anna Tersmeden och ett flertal medlemmar av släkten von Hausswolff, men när doktorinnan inte var nere hos sin man, levde han nästan helt i ensamhet. En del gamla vänner från Stockholm, t. ex. professor Wærn, hälsade på honom när de var i Båstad, men de fick inte komma honom för nära inpå livet. Hans eremitliv var så bekant, att båstadsborna undrade om han var folkskygg. Han hade tydligen fått nog av intensivt umgängesliv och levde efter sitt valspråk.⁴⁴

⁴¹ Aspelins brev till dottern Signe 1916—26, hans dagbok 1925 (hos förf.).

⁴² Brev från Aspelin till dottern Signe 31 juli 1916 (hos förf.).

⁴³ Se F. Bedoire, Släkten Bedoire, PHT 1963, s. 84.

⁴⁴ Brev från Aspelin till dottern Signe april—okt. 1921—26 och Aspelins dagbok 1925 (hos förf.).

Tandläkare Mauritz Hilding Robert Aspelin, f. 1893; † 1962, som nybakad student, och hans syster Signe Maria Aspelin, f. 1881; † 1961, teckningslärarinna och konstnärinna.

Foto Mauritz Aspelin omkr. 1912.

Att Mauritz Aspelin numera inte levde tillsammans med sin familj under största delen av sommarhalvåret torde till någon del ha varit lyckligt för båda parter. Fastän han ansågs vara mycket vital även under de sista åren, fick hans närmaste ha stort tålamod med honom vid 20-talets början. Han hade alltid varit av en dominerande och något despotisk natur, men nu accentuerades dessa egenskaper. Detta märktes speciellt i förhållandet till sonen Robert, vars känslighet fadern aldrig hade förstått sig på. Efter studentexamen vid Beskowska skolan 1912 hade Robert av sin far tvingats att studera medicin och blivit med. kand. 1917, men drabbades av en nervkollaps och kunde inte fortsätta sina medicinska studier. Därmed krossades faderns förväntningar att få en efterträdare inom medicinen i sin son, och det hjälpte inte att denne så småningom fortsatte sina studier vid Tandläkarhögskolan. I kontroverserna mellan far och son intog doktorinnan en medlande roll. Hennes förhållande till styvsonen var nämligen det bästa, och hon var den enda han anförtrodde sig åt. Till dottern Signe stod Mauritz i en helt annan relation. Dessa var mera lika och hade många gemensamma intressen. Efter att ha ge-

nomgått Högre konstindustriella skolan och studerat i Berlin och Paris hade Signe bl. a. varit anställd som mönsterriterska vid Nordiska Kompaniets textilavdelning och var från 1910 verksam som teckningslärarinna. Hon hade skaffat sig ett namn som en fin jugendkonstnärinna, målade akvareller, vykort, bonader etc. och hade under 10-talet givit ut tre barnbilderböcker, vilka blev rätt uppskattade.⁴⁵ Den mycket flitiga korrespondensen mellan far och dotter från denna tid vittnar om ömsesidig förståelse. Däremot var hennes förhållande till styvmodern fortfarande rätt kyligt.⁴⁶

Vid mitten av 20-talet drabbades Mauritz Aspelin av ett plågsamt bröstlidande, men höll sig uppe och kände sig alltid bättre i Båstad än i Stockholm. Han avled helt plötsligt 26 okt. 1926 i Stockholm. Söndagen 31 okt. ägde jordfästningen rum i Norra krematoriet. Officiant var komministern i Engelbrekt August Lindh — samme man som 1910 ombett Aspelin att bli hedersledamot av Juvenalorden. Den gamle läkaren och sångaren hedrades på många vis. Överläkare Samuel Hybbinette sjöng liksom SHT:s sångkör under ledning av direktör Einar Ralf.⁴⁷

I SHT blev tomrummet efter doktor Aspelin mycket kännbart. Flera minnestal och verser över honom framfördes bl. a. av vännerna professor Hjalmar Forssner och polisdomaren Einar Willers.⁴⁸

Ett år efter Mauritz Aspelins död skingrades det stora hemmet på Sibyllegatan. Doktorinnan och Robert flyttade till en femrumsvåning på Bragevägen 8 i närheten av Engelbrektskyrkan. Signe bodde till en början med dem, men flyttade snart till en egen lägenhet. Åren på Bragevägen dominerades av den nervsjuke Roberts svårigheter, och styvmodern gjorde allt för att hjälpa honom. Han tjänstgjorde som tandläkare till 1928, men kunde inte fortsätta, utan började på Otte

⁴⁵ Om henne se vidare N. S. Lundström, Svenska kvinnor i offentlig verksamhet (1924), s. 25; Svenskt Konstnärslexikon, 1 (1952), s. 100, och Eva von Zweigbergk, Barnboken i Sverige 1750—1950 (1965), s. 367.

⁴⁶ Brev från Mauritz Aspelin till Signe —1926 och från Anna Aspelin till Robert 1922—26 (hos förf.). Om Roberts förhållande till fadern se speciellt styvmoderns brev 15 aug. 1922.

⁴⁷ Sv.D. 1 nov. 1926.

⁴⁸ Minnestalen och verserna hos förf. Ur advokaten Gustaf Alexandersons minnesdikt kan följande strofer citeras: Du gamle kämpe, hur blev ej med åren, / Din manliga gestalt vårt hjärta kär, / där ännu, trots de vintrigt vita håren, / Din ungdoms sång och vänskap var oss när. / En härlig sångarlott, när sol försvinner / och sommars blommor täcks av vinterns snö, / få sjunga, medan hjärtat ännu brinner, / sin svanesång till slut — och sedan dö!

⁴⁹ Brev från Anna Aspelin till Robert och till dottern Ellen 1926—31, Robert Aspelins anteckningar (hos förf.). Om Roberts yttre data se Sveriges tandläkarkår 1932 (1932), s. 24.

Skölds målarskola 1929. Till hela sin läggning var han en konstnärnatur, men trivdes inte med måleriet heller. Var han än var vantrivdes han. Anna Aspelin for med honom till nervläkare både i Sverige och utomlands, men utan resultat. När Robert tillfälligt vistades på ett vilohem på Lidingö avled doktorinnan Aspelin 75 år gammal i Göteborg 21 aug. 1931.⁴⁹

Östermalmsfamiljen Aspelins historia slutade med en tragedi. Ingen av de två barnen gifte sig. Båda tillbringade sina återstående dagar på Östermalm, Signe som teckningslärarinna och Robert på arvet efter föräldrarna och ingen med någon större förståelse för den andre. Signe avled 12 jan. 1961 och efterlämnade sin förmögenhet till sin alltmör excentriske broder. Att denne, den på sin tid så kände rättsläkaren Mauritz Aspelins son, skulle falla offer för en förskingrare och mördare förefaller som ödets ironi.

Meddelande angående Personhistoriska samfundet

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum i Vetenskapsakademiens lokaler den 30 maj 1967. På revisorernas förslag beviljades styrelsen och skattmästaren ansvarsfrihet för år 1966. Till ledamöter av styrelsen omvaldes riksarkivarie Åke Kromnow (ordförande), fil. dr Ingvar Andersson, krigsarkivarie Bertil Broomé, professor Sten Carlsson, förste arkivarie Nils F. Holm, fil. dr Birgitta Lager (sekreterare), överbibliotekarie Wilhelm Odelberg och bankdirektör Bertel Rennerfelt (skattmästare). Universitetslektor Torgny Höjer hade undanbett sig återval. Till ny ledamot av styrelsen invaldes förste bibliotekarien Olof von Feilitzen. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Broomé, fil. dr Hans Gillingstam, Å. Kromnow och B. Lager. Till revisorer omvaldes riddarhusgenealogen Pontus Möller och byrådirektören friherre Carl Fägerskiöld och till revisorssuppleant byrådirektör Björn Bergman. Årsmötet beslöt att höja årsavgiften till 25: — kr. fr. o. m. 1967 års årgång av Personhistorisk tidskrift.

Vid sammanträdet berättade överbibliotekarie Wilhelm Odelberg i anslutning till Vetenskapsakademiens samling av porträtt och äldre instrument m. m. om »Naturvetare och släktförbindelser».

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 25:— pr år + porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, fil. dr BIRGITTA LAGER, Riksarkivet, Fack, 100 26 Stockholm 34. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 31:25